ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

ΣΧΟΛΗ

Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΤΜΗΜΑ

Ιστορίας, Πολιτικών και Διεθνών Σπουδών

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Η εκπαιδευτική πολιτική εξελληνισμού των Σλαβόφωνων πληθυσμών από τη μεταξική δικτατορία (1936-1940): Η περίπτωση του νομού Φλώρινας

Αρετή Δήμου

Ιανουάριος 2023

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

ΣΧΟΛΗ

Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΤΜΗΜΑ

Ιστορίας, Πολιτικών και Διεθνών Σπουδών

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Η εκπαιδευτική πολιτική εξελληνισμού των Σλαβόφωνων πληθυσμών από τη μεταξική δικτατορία (1936-1940): Η περίπτωση του νομού Φλώρινας

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις

Αρετή Δήμου

Ιανουάριος 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Αρετή Δήμου, 2023**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Allrightsreserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Αρετή Δήμου

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Η εκπαιδευτική πολιτική εξελληνισμού των Σλαβόφωνων πληθυσμών από τη μεταξική δικτατορία (1936-1940): Η περίπτωση της Φλώρινας.

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 3 Φεβρουαρίου 2023 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Αντώνης Κλάψης, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Γιώργος Γεωργής, Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Βασίλης Καρδάσης, Καθηγητής

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Αρετή Δήμου, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Η εκπαιδευτική πολιτική εξελληνισμού των Σλαβόφωνων πληθυσμών από τη μεταξική δικτατορία (1936-1940): η περίπτωση της Φλώρινας», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Αρετή Δήμου

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας ιστορικής μελέτης αποτελεί η ανάδειξη της εκπαιδευτικής πολιτικής του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου (1936-1940) απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται η αποτύπωση των στρατηγικών γλωσσικής και πολιτισμικής αφομοίωσης των ξενόγλωσσων πληθυσμών -κυρίως των σλαβόφωνων-μέσα από τους μηχανισμούς του κράτους, με κυρίαρχο αυτό του εκπαιδευτικού συστήματος. Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν οι εκπαιδευτικοί θεσμοί στη Δυτική Μακεδονία, για να ενσωματωθούν οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί στο κρατικό πλαίσιο, να ενταχθούν στην ελληνική κουλτούρα, διαμορφώνοντας ελληνική ταυτότητα, με παράλληλη αποποίηση της «κατώτερης» κουλτούρας της γλωσσικής μειονότητας. Στο πλαίσιο του «Νέου Κράτους» που επεδίωκε να δημιουργήσει ο Ι. Μεταξάς, με την προσήλωση στο τρίπτυχο «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια», την έμφαση στη διαμόρφωση του Γ΄ Ελληνικού Πολιτισμού, την επιβολή της εθνικής ομοιογένειας δεν υπήρχε χώρος για μειονότητες. Επιμέρους στόχοι της μελέτης αρχικά, είναι η παρουσίαση της αυταρχικής και κατασταλτικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος- κατά κύριο λόγο- απέναντι στους σλαβόφωνους, συγκριτικά με τις λοιπές μειονότητες (Μουσουλμάνοι, Βλαχόφωνοι, Αρβανίτες, Εβραίοι). Η έρευνα, παράλληλα, εστιάζει στο να αναδείξει αν η γλωσσική εξόρμηση αφομοίωσης συνιστά καμπή στην πολιτική εξελληνίσεως τους, σε σχέση με τις προηγούμενες κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις, οι οποίες είχαν ακολουθήσει ένα πιο ήπιο μοντέλο αφομοίωσης. Ειδικότερα, η έρευνα επικεντρώνεται στον νομό της Φλώρινας, όπου την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας εκδηλώθηκε ψύχωση εθνικής ανασφάλειας- εξαιτίας πολλών παραγόντων που θα επιχειρηθεί να αναλυθούν - από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού, ώστε οι σλαβόφωνοι να βρεθούν εκ νέου στο στόχαστρο. Τέλος, προβάλλονται οι επιπτώσεις στην καθημερινότητα των σλαβόφωνων, οι απόψεις των τοπικών πολιτευτών για την κατάσταση, καθώς και η επίδραση του «Νέου Κράτους» στις σχέσεις ντόπιων και προσφύγων. Η μελέτη επιχειρεί στα συμπεράσματα να διερευνήσει κατά πόσο η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής δικτατορίας μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη ή όχι και πού οδήγησε μακροπρόθεσμα η βίαιη αφομοίωση των σλαβόφωνων πληθυσμών στην κατοχική και εμφυλιακή περίοδο.

Λέξεις-κλειδιά: εκπαιδευτική πολιτική, αφομοίωση, εξελληνισμός, εθνική συνείδηση, μεταξική δικτατορία, μειονότητες, σλαβόφωνοι

Abstract

The subject matter of the present historical study is to highlight the educational policy of the 4th of August Regime (1936-1940) towards minorities. In particular, the study attempts to outline the strategies implemented regarding the linguistic and cultural assimilation of foreign-language-speaking populations – mainly the Slavophones- through state mechanisms, with the educational system being the dominant one. The research aims to highlight the ways in which educational institutions in Western Macedonia were used to integrate Slavophone populations into the state framework, so that they could be integrated into the Greek culture, in the formation of Greek identity, while renouncing the "inferior" culture of the linguistic minority. In the framework of the "New State" that Metaxas sought to establish, with attachment to the triptych "Fatherland, Religion, Family", emphasis on the formation of the Third Greek Culture and imposition of national homogeneity, there was no room for minorities. The individual objectives of the study are, first of all, to present the authoritarian and repressive policy of the Metaxas regime -primarily against Slavophone people, compared to other minorities (Muslims, Vlachs, Arvanites, Jews). The research, at the same time, focuses on highlighting whether the forced linguistic assimilation constitutes a turning point in the policy regarding their hellenization, compared to the previous parliamentary governments, which had followed a milder assimilation model. In particular, the research focuses on the prefecture of Florina, where during the period of the Metaxas dictatorship hysteria of national insecurity - due to many factors that the study attempts to analyze - was manifested by the entire state apparatus, so that the Slavophones were targeted again. Finally, the study presents the impact on the everyday life of Slavophones, the views of local politicians on the situation, as well as the impact of the "New State" on the relations between locals and refugees. In the conclusions, the study attempts to investigate the extent to which the educational policy of the Metaxas dictatorship can be considered a successful one or not and where the violent assimilation of Slavophone populations during the periods of the occupation and civil war led in the long run.

Key-words: educational policy, assimilation, hellenization, national consciousness, Metaxas dictatorship, minorities, Slavophones

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας υλοποιήθηκε χάρη στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Αντώνη Κλάψη, ο οποίος με την επιστημονική του καθοδήγηση, τις καίριες επισημάνσεις και τη συνέπειά του στήριξε την εκπόνηση της συγκεκριμένης ιστορικής μελέτης. Επίσης, θα ήθελα να απευθύνω ευχαριστίες στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Νεάπολης, κ. Βασίλη Καρδάση, γιατί από την αναφορά του στο πρόσωπο και το έργο του Ι. Μεταξά, κατά τις πανεπιστημιακές παραδόσεις, δόθηκε το έναυσμα να διερευνήσω μια πτυχή της πολιτικής αυτής , καθώς και στην καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, κα Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, η οποία ανταποκρίθηκε, όταν ζητήθηκε η συμβολή της στην ανεύρεση μέρους του ερευνητικού υλικού, καθώς το θέμα αφορά την τοπική ιστορία. Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για την κατανόηση και την αμέριστη συμπαράσταση που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής μελέτης.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή **1**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ **4**

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση των όρων έθνος/εθνικισμός/εθνική ταυτότητα/εθνοτική ομάδα 4

1.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός των όρων «εξελλήνισις» και «ξενόφωνοι»..... 7

1.2.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου «εξελλήνισις»..... 7

1.2.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου «ξενόφωνοι»..... 9

1.3 Παράγοντες που συνέβαλαν στην επίτευξη της «εξελληνίσεως»..... 10

1.3.1 Η εκπαίδευση ως σκόπιμη κοινωνική λειτουργία στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας των ξενόφωνων πληθυσμών..... 10

1.3.2 Ο ρόλος του δασκάλου, του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων καθώς και των Διδασκαλείων..... 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1936-1940)..... 22

2.1 Το χρονικό και τα χαρακτηριστικά του μεταξικού καθεστώτος..... 22

2.2 Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής δικτατορίας στον εξελληνισμό των σλαβόφωνων..... 28

2.2.1 Αίτια εφαρμογής κατασταλτικών μέτρων απέναντι στους σλαβόφωνους..... 29

2.2.2 Απαγόρευση της σλαβοφωνίας..... 31

2.2.3 Ο ρόλος του νομάρχη Φλώρινας Τσιακτσήρα..... 33

2.2.4 Ίδρυση νυχτερινών σχολών..... 34

2.2.5 Το σχολείο «όργανο» αφομοιωτικής πολιτικής..... 36

2.2.6 Σχέση σχολείου και ΕΟΝ..... 38

2.2.7 Ο ρόλος του δασκάλου..... 39

2.2.8 Η σχολική γλώσσα..... 42

2.2.9 Αξιολόγηση της εκπαίδευσης των σλαβόφωνων στην εκπαιδευτική περιφέρεια Φλώρινας..... 43

2.3 Αποτέλεσε «τομή» η μεταξική πολιτική απέναντι στους σλαβόφωνους σε σχέση με τις κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις;..... 46

2.4 Λοιποί μειονοτικοί πληθυσμοί-εκπαιδευτική πολιτική..... 49

2.4.1 Τουρκόφωνοι και μουσουλμανικά σχολεία……..51

2.4.2 Βλαχόφωνοι και ρουμάνικα σχολεία……..52

2.4.3 Σερβική σχολή Θεσσαλονίκης……..53

2.4.4 Εβραίοι και Ισραηλινά σχολεία……..53

2.4.5 Σχολεία Ξένων Κοινοτήτων……54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο : ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ ΤΩΝ ΣΛΑΒΟΦΩΝΩΝ……55

3.1 Οι επιπτώσεις στην καθημερινότητα των σλαβόφωνων……..55

3.1.1 Η στάση των πολιτευτών στη νέα κατάσταση……..56

3.1.2 Ο λογοκριμένος τύπος……..57

3.2 Οι σχέσεις γηγενών και προσφύγων και η επίδραση του «Νέου Κράτους» σε αυτές……58

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……..61

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……66

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα / Αφόρμηση / Σκοπός

Η παρούσα εργασία έχει ως κεντρικό θέμα τη μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος (1936-1940) απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς· ειδικότερα, επικεντρώνεται στις στρατηγικές γλωσσικής και πολιτισμικής αφομοίωσης των σλαβόφωνων, οι οποίες εκκινούσαν από την εκπαίδευσή τους και έφταναν ως τη βίαιη ενσωμάτωσή τους.

Αφόρμηση για την επιλογή του θέματος προς διερεύνηση αποτέλεσε η εκπόνηση μιας εργασίας, κατά τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, σχετικής με τα χαρακτηριστικά της μεταξικής δικτατορίας και της πολιτικής που εφάρμοσε. Πιο συγκεκριμένα, εφαλτήριο προβληματισμού αποτέλεσε το εκπαιδευτικό σύστημα του καθεστώτος - καθότι η ιδιότητα του συγγραφικού υποκειμένου είναι αυτή του εκπαιδευτικού και ιστορικού - και πώς αυτό, μέσα από τους μηχανισμούς του, επεδίωξε την αφομοίωση και την υλοποίηση της εθνικής συνοχής σε μια πληθυσμιακή ομάδα ξενόφωνων, που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον μου, καθώς είναι «κομμάτι» της τοπικής ιστορίας.

Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους ενεργοποιήθηκαν οι εκπαιδευτικοί θεσμοί στη Δυτική Μακεδονία, για να ενταχθούν οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί στον εθνικό κορμό, με στόχο την εθνική ομογενοποίηση και τη συγκρότηση ελληνικής ταυτότητας, την υιοθέτηση της ελληνικής κουλτούρας, με παράλληλη αποποίηση της «κατώτερης» κουλτούρας της γλωσσικής μειονότητας, της οποίας η παρουσία υπονόμευε το πρότυπο της πολιτισμικής ενότητας που είχε αγωνιστεί να πετύχει ο ελληνικός εθνικισμός από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Στο πλαίσιο του «Νέου Κράτους» που είχε σκοπό να δημιουργήσει ο Ι. Μεταξάς, με έμβλημα το τρίπτυχο «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια», την έμφαση στη διαμόρφωση του Γ΄ Ελληνικού Πολιτισμού, την επιβολή της εθνικής ομοιογένειας, οι μειονότητες δεν είχαν θέση. Επιμέρους στόχοι της μελέτης είναι η περιγραφή της αυταρχικής και κατασταλτικής πολιτικής εξελληνισμού του μεταξικού καθεστώτος, απέναντι στους σλαβόφωνους, συγκριτικά με τις λοιπές μειονότητες και σε σχέση με τις προηγούμενες κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις, οι οποίες είχαν ακολουθήσει ένα πιο ήπιο μοντέλο αφομοίωσης. Ειδικότερα, η έρευνα επικεντρώνεται στον νομό της Φλώρινας (τόπος καταγωγής μου), όπου την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας εκδηλώθηκε από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού ψύχωση εθνικής ανασφάλειας- εξαιτίας πολλών παραγόντων, που επιχειρήθηκαν να

αναλυθούν - καθώς και τις επιπτώσεις της πολιτικής αυτής στην καθημερινότητα της σλαβόφωνης μειονότητας στην περιοχή.

Βασικά Ερωτήματα:

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν, βασικά ερευνητικά ερωτήματα στα οποία στηρίχτηκε η παρούσα έρευνα είναι τα ακόλουθα:

α) Ο εθνικισμός δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση των εθνών ή τα έθνη προϋπάρχουν και παράγουν τον εθνικισμό;

β) Ποιος ο εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου « εξελλήνισις» (έτσι αναγράφεται στα κείμενα της εποχής). Ποια η διαφορά από τους όρους: «αφομοίωση», «εκπολιτισμός», «ενσωμάτωση», συγκριτικά και με την εκπαιδευτική πολιτική των κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων, πριν από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου;

γ) Ένα επιπλέον ερώτημα που χρήζει προσδιορισμού είναι ο όρος «ξενόφωνοι» . Ποιοι θεωρούνταν ξενόφωνοι ως το 1922 και ποιοι μετά από αυτό το χρονικό ορόσημο;

δ) Με ποιους τρόπους συνέβαλε η εκπαίδευση ως σκόπιμη κοινωνική λειτουργία στον εξελληνισμό των σλαβόφωνων πληθυσμών και στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας; Ειδικότερα, ποιος ο ρόλος του δασκάλου, των Διδασκαλείων, του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» στην προσπάθεια εθνικής αφομοίωσης;

ε) Ποια τα χαρακτηριστικά του μεταξικού καθεστώτος και, γιατί αποτέλεσε - αν αποτέλεσε - τομή στην πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στους σλαβόφωνους; Για ποιους λόγους η συμπεριφορά του καθεστώτος ήταν πιο ανεκτική απέναντι στους Μουσουλμάνους, Βλαχόφωνους, Αρβανίτες, Εβραίους;

στ)Υπήρξε αλλαγή στο περιεχόμενο των δημοσιευμάτων στον τοπικό τύπο, μετά την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά, αναφορικά με την προβολή των αιτημάτων και πιθανότατα και των προβλημάτων των σλαβόφωνων χωρικών, συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο;

ζ) Ποιες οι επιπτώσεις στην καθημερινότητα των παραπάνω και πώς έβλεπαν οι τοπικοί πολιτευτές την κατάσταση, αλλά και ποια η επίδραση του «Νέου Κράτους» στις σχέσεις ντόπιων και προσφύγων;

η) Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής δικτατορίας μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη ή όχι; Πού οδήγησε μακροπρόθεσμα η βίαιη αφομοίωση των σλαβόφωνων πληθυσμών στην κατοχική και εμφυλιακή περίοδο;

Δομή

Βάσει των ερωτημάτων που τέθηκαν παραπάνω, η εργασία απαρτίζεται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, θεωρείται σκόπιμο, αρχικά, να επιχειρηθεί η ιστορική θεώρηση της σχετικής ορολογίας με το έθνος, τον εθνικισμό, την εθνική ταυτότητα, τις εθνοτικές ομάδες, καθώς και η εννοιολογική προσέγγιση των όρων «εξελλήνισις» και «ξενόφωνοι»· έννοιες άμεσα συνυφασμένες με το βασικό θέμα της έρευνας. Καθώς κύριος παράγοντας στον εξελληνισμό των ξενόφωνων - στην προκειμένη περίπτωση των σλαβόφωνων - αποτέλεσε η εκπαίδευση, γίνεται αναφορά στο πώς αυτή ως σκόπιμη κοινωνική λειτουργία χρησιμοποιήθηκε ως δίαυλος στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα, τονίζεται ο ιδιάζοντας ρόλος του δασκάλου, των Διδασκαλείων, όπως και του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων στην προσπάθεια εθνικής αφομοίωσης των σλαβόφωνων, κατά την κοινοβουλευτική περίοδο, για να γίνει πιο εμφανής η σύγκλιση ή η απόκλιση με την ανάλογη εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής διακυβέρνησης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται το ιστορικό πλαίσιο της πτώσης του κοινοβουλευτισμού και της ανόδου του δικτάτορα Μεταξά στην εξουσία, με παράλληλη ανάδειξη των χαρακτηριστικών του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Ακολουθεί η ανάδειξη της αυταρχικής και κατασταλτικής πολιτικής μέσω της εκπαίδευσης που υιοθέτησε το καθεστώς του Μεταξά, με παραδείγματα απαγόρευσης της σλαβοφωνίας - εντός και εκτός των αιθουσών διδασκαλίας - την τιμωρία όσων δεν τηρούσαν την απαγόρευση από τους δασκάλους αλλά και από τα όργανα της χωροφυλακής, την περίπτωση πλουτισμού των τοπικών αρχών στην περιοχή της Φλώρινας, εκβιάζοντας τους σλαβόφωνους με καταγγελία. Επιπρόσθετα, τονίζεται ο ρόλος των νυχτερινών σχολών, του δασκάλου, της ΕΟΝ στον γλωσσικό εξελληνισμό, καθώς και η χρήση της δημοτικής ως «εργαλείου» επίτευξης της εθνικής συνοχής στην περιοχή της Μακεδονίας. Σημαντικός σταθμός της έρευνας συνιστά η προσπάθεια να διαφανεί αν η μεταξική πολιτική αφομοίωσης της σλαβόφωνης μειονότητας αποτέλεσε καμπή σε σχέση με τις κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις οι οποίες είχαν υιοθετήσει πιο ήπια μορφή ενσωμάτωσης και αν ήταν πιο ανεκτική στις λοιπές μειονότητες (Μουσουλμάνους, Βλάχους, Αρβανίτες, Εβραίους).

Στο τρίτο κεφάλαιο επισημαίνονται οι επιδράσεις του μεταξικού καθεστώτος στην καθημερινότητα των σλαβόφωνων. Ένα σημαντικό στοιχείο αποτελεί η αναφορά στον τύπο της περιοχής, πριν και μετά την επιβολή της δικτατορίας, για να διαφανεί η έλλειψη ελευθεροτυπίας που επιβλήθηκε από το καθεστώς, σχετικά με την προβολή των αιτημάτων και προβλημάτων των σλαβόφωνων. Ταυτόχρονα, επιχειρείται να παρουσιαστεί η σύμπλευση ή η αντίθεση απόψεων πολιτικών της εποχής, μέσα από επιστολές, δημόσια έγγραφα και ομιλίες, αναφορικά με τη χρήση των άτεγκτων μέτρων, τη δυσαρέσκεια των

ίδιων των σλαβόφωνων αλλά και των υπόλοιπων πολιτών ενδεχομένως. Τέλος, αξιοσημείωτο σημείο της έρευνας συνιστά η επισήμανση της διεύρυνσης του χάσματος μεταξύ ντόπιων και προσφύγων, εξαιτίας της πολιτικής διακρίσεων και κυρώσεων της μεταξικής δικτατορίας εναντίον των σλαβόφωνων.

Μεθοδολογία

Η μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι η ιστορική-ερμηνευτική, με την οποία προσεγγίζεται η μειονοτική εκπαίδευση της μεταξικής δικτατορίας, σε σχέση με το πολιτικό και κοινωνικό συγκείμενο και η ιστορική συγκριτική ανάλυση, με την οποία γίνεται απόπειρα να αναδειχτούν και να ερμηνευτούν: αφενός, οι όποιες διαφοροποιήσεις μεταξύ των ελληνικών κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων και του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου αναφορικά με τα μέτρα που υιοθέτησαν στην προσπάθεια εξελληνισμού των σλαβόφωνων· αφετέρου, η διαφορετική αντιμετώπισή τους, έναντι των άλλων μειονοτήτων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ερμηνευτική μέθοδος στην ανάδειξη των εκπαιδευτικών μηχανισμών που ενεργοποιήθηκαν και στη μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής. Συμπερασματικά, επιχειρείται η κατανόηση των πηγών, ο έλεγχος αξιοπιστίας των συντακτών και των προθέσεών τους, η ιδεολογική ανάλυση του περιεχομένου τους, η σύγκριση και διασταύρωση με άλλες πηγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση των όρων:έθνος/εθνικισμός/εθνική ταυτότητα/εθνοτική ομάδα

Μια και η έρευνα σχετίζεται άμεσα με τις έννοιες του «έθνους», του «εθνικισμού», της «εθνικής ταυτότητας», θεωρείται επιβεβλημένο να καθοριστεί από την αρχή η ιστορική θεώρηση της ορολογίας, ώστε το εννοιολογικό «οπλοστάσιο» να συμβάλλει αφενός, στην προβολή των ερευνητικών στόχων και αφετέρου, στη συναγωγή των αντίστοιχων συμπερασμάτων.

Είναι δεδομένο ότι η έννοια του έθνους απασχόλησε και συνεχίζει να απασχολεί την επιστημονική κοινότητα, εγείροντας θεωρητικές συζητήσεις, προβληματισμούς και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, αναφορικά με την προέλευση, το περιεχόμενο, τους φορείς και τη διαχρονικότητά της. Κυρίαρχα ερωτήματα , όπως: «Τι είναι το έθνος[1];» Μπορεί να διατυπωθεί κάποιος ορισμός ή «κανένας επιστημονικός ορισμός δεν μπορεί να προταθεί, αλλά παρόλα αυτά το φαινόμενο υπήρξε και θα υπάρχει;[2]» , «Ποια η σχέση του έθνους με τον εθνικισμό;» Προϋπάρχει αυτού ή έπεται; «Η εθνική ταυτότητα πρέπει να θεωρηθεί ως

[1] Ernest Renan, " Qu'est-ce qu' une nation ? στο John Hutchinson &Antony Smith, *Nationalism*, Oxford Univercity Press, 1994, σ.17-18.

[2] 2 Hugh Seton Watson, *Nations and States. An Enquiry in to the Origins of Nations and the Politics of Nationalism,* London 1977.

φυσική οντότητα ή κατασκευάζεται , για να εξυπηρετήσει σε μεταγενέστερο χρόνο τις πολιτικές στρατηγικές των πολιτισμικών ομάδων και των ηγετών τους;»[3]

Κατά περιόδους, έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες σχετικές με τον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου «έθνους», οι οποίες μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: Η μία πλευρά αντιπροσωπεύεται από τους ιδεαλιστές[4], αρχεγονιστές και παλαιιστές οι οποίοι αντιμετωπίζουν το έθνος ως διαχρονική κοινότητα κουλτούρας και ιστορίας, τις εθνικές ομάδες ως «φυσικές» οντότητες και όχι «υποκείμενα» που δημιουργήθηκαν στις ιστορικές διαδρομές. Ως εκ τούτου, θεώρησαν πως το έθνος προηγήθηκε οποιασδήποτε μορφής κοινωνικής συγκρότησης, οπότε προηγείται του εθνικισμού. Τόσο οι αρχεγονιστές όσο και οι παλαιιστές υποστηρίζουν ότι ο όρος «εθνική ταυτότητα» αποδίδεται σε ομάδες που ενστερνίζονται την αναγωγή σε κοινό «μύθο» καταγωγής. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με την ιδεαλιστική σχολή, ο όρος «εθνικισμός» χρησιμοποιείται, για να δηλώσει την προσπάθεια των μελών ενός έθνους να ισχυροποιήσουν την εθνική τους ταυτότητα, καθώς και τους αγώνες για την ανεξαρτησία και τον αυτοπροσδιορισμό τους.[5]

Η άλλη προσέγγιση περί έθνους γίνεται από τους νεωτεριστές: δομιστές, μεταμοντέρνους και νεομαρξιστές οι οποίοι προσδίδουν στο έθνος ένα «εργαλειακό» χαρακτήρα· χρησιμοποιείται δηλαδή από τις «ομάδες συμφερόντων» για την επίτευξη δευτεροβάθμιων στόχων σχετικούς με την αύξηση του πλούτου και της δύναμής τους. Οι νεωτερικές προσεγγίσεις ασπάζονται ότι η «εθνική ταυτότητα είναι μια συμβολική κατασκευή που διαμορφώνει την αντίληψη μιας εθνοτικής ομάδας για την κοινωνία και τον κόσμο».[6] Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι αν οι εθνικές κοινότητες συγκροτούνται συνειδητά ή αυξάνονται στηριζόμενες σε προϋπάρχουσες πολιτισμικές κοινότητες.

Οι δομιστές[7] θεωρούν πως οι εθνικές ταυτότητες είναι πρόσφατο φαινόμενο , ακόμα και αν αυτές παρουσιάζονται παλιές· παράλληλα, υποστηρίζουν ότι είναι προϊόν των ιστορικών δυνάμεων , καθώς οι εθνικές κοινότητες δε στηρίζονται σε προϋπάρχοντα πολιτισμικά σχήματα. Οι μεταμοντέρνοι και οι μαρξιστές πιστεύουν ότι τα έθνη είναι σύγχρονα και κατασκευασμένα, προσδιορίζοντας τη γένεσή τους την περίοδο της κεφαλαιοκρατίας. Στη σχολή αυτή εντάσσεται και η γνωστή ρήση του Μπένεντικτ Άντερσον ότι «*τα έθνη είναι κατά φαντασίαν κοινότητες*» [8], αποδίδοντας τη συγκρότηση των εθνών στη φαντασία και τη δημιουργικότητα των μελών τους. Ο εθνικισμός -κατά τους νεωτεριστές- προηγείται του έθνους ως έκφραση νεωτερικότητας, δημιουργώντας τις

---

[3] Σοφία Ηλιάδου-Τάχου , Δ.Μιχαήλ, *Συγκρότηση ταυτοτήτων την εποχή του εθνικισμού :Η περίπτωση των Βλάχων της Πελαγονίας. Πρακτικά Α΄Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου , 29-31 Μαΐου 2009.* Ελληνική Ιστορική Εταιρία, Θεσσαλονίκη, 2010, σ.151-171.

[4] Ernest Renan, ό.π, σ.41-55.

[5] R. Brubaker, *In the name of the nation: reflections on nationalism and patriotism*. Citizenship Studies, v.8 n.2, 2004, σ.115-127.

[6] Α, Φραγκουδάκη, Θ, Δραγώνα*, Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αθήνα : Αλεξάνδρεια, 1997, σ.14-18.

[7] M, Hroch*, From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation building Process in Europe, στο Balakrisnan*, Gopal (ed), Mapping the Nation. New York and London: Verso 1996, s.78-97.

[8] Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 25.

συνθήκες ύπαρξής του. Σύμφωνα με τον Γκέλνερ[9], «ο εθνικισμός δεν είναι το ξύπνημα της συνείδησης των εθνών: ο εθνικισμός εφευρίσκει τα έθνη , όταν αυτά δεν υπάρχουν».

Οι εθνοσυμβολιστές[10], συγκεράζοντας τις απόψεις των άλλων σχολών από τη μια, είναι σύμφωνοι με τους νεωτεριστές σχετικά με το ότι ο εθνικισμός προηγείται του έθνους, από την άλλη, δε συμφωνούν με την άποψη της «κατασκευής», θεωρώντας πως ο εθνικισμός καλλιεργείται σε γόνιμο «έδαφος» στο οποίο αναπτύσσονται σύμβολα, μνήμες και παραδοσιακά στοιχεία ενός λαού που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και της συλλογικής του συνείδησης· προσέγγιση που είναι «αδύναμη» αναφορικά με τη διαδικασία ταυτοποίησης με το «έθνος» στις προεθνικές κοινότητες και στις παραδοσιακές κοινωνίες. Επιπρόσθετα, ο Antony Smith[11] επισημαίνει τη σπουδαιότητα των ethnies, στην ανάπτυξη του εθνικισμού, επιχειρώντας ένα διαχωρισμό ανάμεσα στα «εθνικά έθνη» και τα «πολιτικά έθνη»· ωστόσο, υπάρχει μια γενικότερη άποψη, η οποία παραδέχεται ότι τα έθνη εξ ορισμού συνδέονται με τα κράτη, εφόσον αυτά βασίζονται σε μια κοινή εθνική ταυτότητα.

Το εθνικό κράτος, όπως είναι γνωστό, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και μετά, προϋποθέτει αποκλειστικές και μοναδικές ταυτότητες· κανείς δεν μπορεί ταυτόχρονα να είναι Έλληνας και Τούρκος, Γάλλος και Γερμανός. Το κράτος έχει ανάγκη αυτή την ομοιογένεια, για να διοικήσει με αποτελεσματικό τρόπο την επικράτειά του και να δικαιώσει την ύπαρξή του, σύμφωνα με τον Gellner[12]. Το φαινόμενο του εθνισμού είναι απότοκο του πολιτισμικού αγώνα που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο συγκρότησης εθνικών κρατών, όταν αυτά κατοικούνται από ποικιλόμορφους πληθυσμούς. Ο ανταγωνισμός και οι αντιθέσεις ανάμεσά τους, σχετικά με τη συνεισφορά τους στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας συμβάλλουν στη δημιουργία εθνοτικών ομάδων. Η επικράτηση μιας μοναδικής ταυτότητας αναπόδραστα συντελεί στον τονισμό της διαφορετικότητας όσων αποτυγχάνουν να επιβάλλουν τη δική τους ως κυρίαρχη και σε θεσμικές ή άτυπες διακρίσεις μεταξύ των ποικίλλων πληθυσμών[13].

Η συγκρότηση, επομένως, των σύγχρονων εθνικών κρατών κάνει τη διαφορά σημαντική πολιτικά και κοινωνικά. Οι εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες είναι παράγωγα των εθνικών κρατών και όχι τα αίτια δημιουργίας τους[14]. Κοντολογίς, το πολιτικό σύστημα των εθνικών κρατών , τα οποία βρίσκονται σε ένα προχωρημένο στάδιο «ολοκλήρωσης» της ταυτότητας των πληθυσμών τους διαμορφώνει αναπόφευκτα εθνοτικές ομάδες και διακρίσεις. Εύλογα, προκύπτει το ερώτημα, αν τα εθνικά κράτη επιχειρούν συστηματικά τη συγκρότηση μιας μοναδικής ταυτότητας, πού οφείλεται το φαινόμενο του μετασχηματισμού των εθνοτικών ταυτοτήτων; Υφίσταται η άποψη πως οι ταυτότητες διακρίνονται από μια διαρκή διαδικασία

---

[9] Έρνεστ Γκέλλνερ, *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σ.7.
[10] Antony D. Smith, *National Identity*. University of Nevada Press, Penguin, 1991.
[11] Antony D. Smith, Gastronomy or geology? The role of nationalism in the construction of nations. Nations and Nationalism.v, no.1, April 2004, σ.3-23.
[12] Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.
[13] Γιώργος Αγγελόπουλος, *Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους,* Περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, Τεύχος 63, 1997, σ. 20.
[14] Verdery, Ethnicity, *Nationalism and State - making, στον τόμο The Anthropology of Ethnicity* επιμ. H. Vermeulen C. Govers, σ. 33 - 58, Het Spinhuis, Amsterdam, 1994.

μεταβολής, παρά το ότι παλιά στοιχεία τους θα είχαν τη δυνατότητα να αναβιώσουν στη νεότερη εποχή ή σ' ένα διαφορετικό γεωγραφικό πλαίσιο.[15]

Σύμφωνα με την Verdery, απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να δοθεί, συνυπολογίζοντας τις συγκυρίες, κατά τις οποίες ο μεταβλητός χαρακτήρας των εθνοτικών ταυτοτήτων είναι πιο έντονος. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ο όρος «συγκυρία» σχετίζεται με τα γεγονότα μείζονος σημασίας, τα οποία με την εμβέλειά τους θέτουν μια εθνοτική ομάδα σε κινητοποίηση, επηρεάζοντας τη ζωή των μελών της, καθώς η δυναμική που την διακρίνει οδηγεί σε πολιτικοποίηση των πολιτισμικών διαφορών, στην ανακατασκευή της ταυτότητας,[16] με παραγωγή νέων ερμηνευτικών σχημάτων και αναζωπύρωσης παλιών κατηγοριοποιήσεων. Κοινός τόπος αποτελεί η διαπίστωση ότι το φαινόμενο παρουσιάζεται σε χώρες των οποίων η συγκρότηση του εθνικού κράτους δεν έχει συντελεστεί ολοκληρωτικά, όπως έχει συμβεί στο δυτικό βιομηχανικό κέντρο· για παράδειγμα, στις πρώην αποικίες , στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στα Βαλκάνια.

Στην τεράστια βιβλιογραφία για τη σημασιολογική απόδοση των εννοιών «έθνους», «εθνικισμού», «εθνικής ταυτότητας» προτείνονται διάφορες ταξινομήσεις και διατυπώνονται ποικίλοι χαρακτηρισμοί. Όσο και αν οι μελετητές προσπαθούν να προσδιορίσουν με μεγαλύτερη σαφήνεια το περιεχόμενό τους, δεν απαλείφεται η αίσθηση ότι η ποικιλία, η συνθετότητα και η πολυπλοκότητα του φαινομένου «ασφυκτιούν» στα στενά όρια μιας τυπολογίας.

1.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός των όρων «εξελλήνισις» και «ξενόφωνοι».

1.2.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου «εξελλήνισις» :

Ο όρος «εξελλήνισις» χρησιμοποιήθηκε στα κείμενα της εποχής που ερευνάται, για να δηλωθεί ο στόχος διαμόρφωσης ελληνικής ταυτότητας των σλαβόφωνων πληθυσμών, εντός της ελληνικής επικράτειας. Η χρήση του όρου αποτελεί ιδιαιτερότητα της ελληνικής περίπτωσης· για να καταστεί εφικτό να προσδιοριστεί, στο πλαίσιο της έρευνας ενός ιστορικού θέματος, θα πρέπει να διερευνηθούν οι διαδικασίες «εξελληνίσεως» στις τρεις διαστάσεις της αφομοίωσης: <u>τον εκπολιτισμό</u>, δηλαδή την υιοθέτηση της κουλτούρας της χώρας στην οποία εντάχθηκαν, <u>τη δομική ενσωμάτωση</u> , η οποία αφορά σε πεπραγμένα και δράσεις της κρατικής διοίκησης, και, τέλος, <u>την ψυχολογική ταύτιση</u> των σλαβόφωνων με τον ελληνικό πολιτισμό.

Ως πολιτισμική αφομοίωση ορίζεται « η διαδικασία μέσω της οποίας τα μέλη μιας ομάδας που προέρχονται από ένα πολιτισμικό υπόβαθρο, καλούνται να προσαρμοστούν στην κουλτούρα μιας διαφορετικής πολιτισμικής ομάδας»[17]. Σύμφωνα με τους Kalin και Berry[18], κατά τη διάρκεια της πολιτισμικής αφομοίωσης συντελούνται ταυτόχρονα η διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς και η προσέλκυση ή ο προσεταιρισμός. Η

---

[15] Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η «εξελλήνισις των αλλόγλωσσων». Μακεδονικό Ζήτημα και Εκπαίδευση (1870-1967*), Επίκεντρο, 2021, σ.15.

[16] F. Thual, *Les conflicts Identitaires*, Paris: Ellipses, 1995.

[17]Rieger, F.& Wong Rieger, D., Doing Relevant Research: The Essential Role of the Research Model στο Punnet, B.J (ed.) *Handbook of International Management Resources Boston* : Blackwell, 1995.

[18]Kalin, R. & Berry, J.W., *Social ecology of ethnic attitudes in Canada ,* Canadian Journal of Behevioral Science.v.14,1982,σ.97-109.

ψυχολογική ταύτιση- κατά τον Berry- συνδέεται με αλλαγές στη συμπεριφορά καθώς και με την κοινωνικοπολιτισμική και οικονομική προσαρμογή.

Σημαντική πτυχή της ταυτότητας είναι η «πολιτειότητα» ή η ιθαγένεια, η οποία περιλαμβάνει τη συμμετοχή και τη δέσμευση του πολίτη στην κοινότητα. Τίθεται σε εφαρμογή, όταν τα μέλη της εθνοτικής ομάδας διεκδικούν τα δικαιώματά τους, όταν αντιλαμβάνονται με θετικό πρόσημο την πολλαπλότητα της ιθαγένειάς τους, χωρίς να προβάλλουν την εθνική τους ταυτότητα, για να εξηγήσουν στερεοτυπικές ή διακριτές συμπεριφορές.[19]

Η δημιουργία πολιτικής ταυτότητας προϋποθέτει την κατασκευή και διάδοση των φανταστικών συμβολικών και ημιεπίσημων πρακτικών από το κράτος· μέσω αυτών, τα μέλη μιας εθνικής ομάδας βιώνουν και εσωτερικεύουν το καθεστώς τους ως πολίτες.[20] Είναι αδιαμφισβήτητο πως οι συνεχόμενες παρεμβάσεις του κράτους στη ζωή των πολιτών διαδραματίζουν βασικό ρόλο στη συγκρότηση της ταυτότητας των πολιτών, ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες. Αναφέρεται παραδειγματικά ότι τόσο η τυποποίηση της διοίκησης , του νόμου όσο και η εκπαίδευση εντάσσουν τα μέλη των εθνοτικών ομάδων στο κρατικό πλαίσιο, μετατρέποντάς τα σε πολίτες. Η δομική ενσωμάτωση των αλλόφωνων επιχειρήθηκε να επιτευχθεί με μια σειρά διοικητικών μέτρων που συνδύαζαν την πρόνοια με την οικονομική και κοινωνική αναβάθμισή τους.

Στην παρούσα μελέτη, θα γίνει προσπάθεια διερεύνησης και των τριών δομικών και λειτουργικών στοιχείων της κοινωνικής αφομοίωσης των αλλόγλωσσων, κατά κύριο λόγο των σλαβόφωνων, στην ελληνική πολιτισμική ταυτότητα, διά μέσου του πιο διευρυμένου «εργαλείου» που σχετίζεται με τη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας, την εκπαίδευση. Η εκπαίδευση ως υποσύστημα των μηχανισμών του κράτους αναλαμβάνει να αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία, τις κοινωνικές και πολιτικές δομές, διασφαλίζοντας την «ομογενοποίηση» του πληθυσμού, όταν η «καθαρότητα» του έθνους και η πολιτισμική του ομοιογένεια διακυβεύονται ή απειλούνται[21].

Οι τρόποι με τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν οι εκπαιδευτικοί θεσμοί στη Δυτική Μακεδονία είχαν σκοπό να επιτευχθεί η αφομοίωση των ξενόφωνων πληθυσμών στην ελληνική κουλτούρα και η διαμόρφωση ελληνικής ταυτότητας, αποποιούμενοι ταυτόχρονα την «κατώτερη» κουλτούρα της γλωσσικής μειονότητας. Κύρια συνιστώσα της πολιτισμικής αφομοίωσης είναι, κατά τους φορείς της Ελληνικής Διοίκησης στη Δυτική Μακεδονία, η γλωσσική αφομοίωση των ξενόφωνων πληθυσμών.

Η «εξελλήνισις» προέκυψε όχι μόνο από την αποδοχή πως ο «πολιτισμικός πλούτος» της γλωσσικής μειονότητας ήταν ανεπαρκής συγκριτικά με αυτόν της κυρίαρχης ομάδας· προέκυψε κυρίως από τον μεγαλοϊδεατισμό, σύμφωνα με τον οποίο ο ελληνικός πολιτισμός αφενός, θα οδηγούσε τους ξενόφωνους στη γλωσσική και πολιτισμική αφομοίωση και,

---

[19]Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η «εξελλήνισις»των αλλόγλωσσων. Μακεδονικό Ζήτημα και Εκπαίδευση (1870-1967*), Επίκεντρο, 2021.

[20]Hobsbawm, E, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*. Michael, J.(UK), Vintage Books (US), 1994.

[21] Rumbaut, R.G.,*Social Assimilation of Immigrants, Encyclopaedia of the Social and Rehavioral Sciences* Elsevier Science Ltd,2015, σ.81-87.

αφετέρου, θα τους προσέφερε την ευεργεσία να είναι μέρος μιας αξιοθαύμαστης πολιτισμικής κληρονομιάς. [22]

Επομένως, το μοντέλο της «εξελληνίσεως διά της εκπαιδεύσεως» που επιλέχθηκε δεν ήταν μια απλή διαδικασία αφομοίωσης που είχε σκοπό την ένταξη μιας υποομάδας -στην περίπτωσή μας των σλαβόφωνων- στην κουλτούρα της κυρίαρχης, αμβλύνοντας ή εξαλείφοντας τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Μια από τις ουσιαστικότερες συνιστώσες του εξελληνισμού εθεωρείτο η μετατροπή των αλλόφωνων σε μετόχους της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας, που εξυπηρετούσε το όραμα της εθνικής ολοκλήρωσης των Φιλελευθέρων. Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί πως και οι Φιλελεύθεροι και οι συντηρητικοί υποστήριξαν τον σκοπό αφομοίωσης των ξενόφωνων.

Εν κατακλείδι, η κυριαρχία του συγκεκριμένου προτύπου μπορεί να ερμηνευτεί και ως απάντηση του νεοελληνικού εθνικισμού στην επιχειρούμενη προσπάθεια αμφισβήτησης στην ελληνική κυριαρχία στη Μακεδονία από τους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς. Κάθε φορά που το Μακεδονικό Ζήτημα αναζωπυρωνόταν, η ελληνική πλευρά δυναμικά πρόβαλλε το δικό της εθνικό όραμα, πέρα από κομματικές αντιπαλότητες. Έχει αποδειχτεί, δηλαδή ότι σε περιόδους έξαρσης, το ελληνικό κράτος υιοθετούσε πρωτοβουλίες για την εκπαίδευση που λάμβαναν μεγάλες διαστάσεις.

1.2.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου: «ξενόφωνοι»

Ένα σημαντικό ερώτημα που πρέπει να διερευνηθεί είναι αυτό του όρου «ξενόφωνοι» και του περιεχομένου που έχει δοθεί σε αυτόν, κατά καιρούς. Είναι γεγονός πως οι επιλογές των κυβερνήσεων - κατά περιόδους- αναφορικά με την «εξελλήνισιν » των αλλόγλωσσων είχαν καθοριστικά επηρεαστεί από το μακεδονικό Ζήτημα και τις εξελίξεις σε αυτό. Αυτοί που θεωρούνταν ξενόφωνοι μέχρι το 1922, σύμφωνα με τις έρευνες, ήταν όσοι δεν μιλούσαν ελληνικά, δηλαδή οι σλαβόφωνοι, οι αρβανιτόφωνοι και οι βλαχόφωνοι.[23]

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την αποκατάσταση των προσφύγων, δεδομένης και της έξαρσης των ακτιβιστικών δράσεων από τους Βούλγαρους, κυρίως από την ΕΜΕΟ, ο όρος «ξενόφωνοι» ταυτίστηκε με τον όρο «σλαβόφωνοι», καθώς αυτοί αποτελούσαν το «μήλο της έριδας» με τα γειτονικά βαλκανικά κράτη. Εξετάζοντας, γιατί δεν υιοθετήθηκαν άλλοι όροι, όπως για παράδειγμα ό όρος «βουλγαρόφωνοι» που επικρατεί στα κείμενα του Φιλίππου Δραγούμη, θα πρέπει να συσχετιστεί το σημασιολογικό περιεχόμενο των λέξεων με τις εξελίξεις στο Μακεδονικό.

Μετά την υπογραφή και την ανατροπή του Πρωτοκόλλου Πολίτη-Καλφώφ το 1924, στην οποία αναγνωριζόταν η βουλγαρική μειονότητα στην ελληνική Μακεδονία, θεωρήθηκε αναγκαία για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων, η επιλογή του απρόσωπου όρου «ξενόφωνοι», αντί του όρου με εθνικό προσδιορισμό «βουλγαρόφωνοι». Πιο συγκεκριμένα, οι ξενόφωνοι (=σλαβόφωνοι), σύμφωνα με τα κείμενα του Αρχείου Γληνού, από τη μια, θα ήταν δυνατό να εξελληνιστούν μέσω της εκπαίδευσης, ενώ οι βουλγαρόφωνοι, από την άλλη, θα έπρεπε να απομονωθούν ή να εκδιωχθούν , καθώς

[22] Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.266-7.
[23] Στο ίδιο,σ.269.

αποτελούσαν τον «εθνοτικά άλλο», τον εχθρό. Η επιλογή και η «κατασκευή» λέξεων, λοιπόν, από το χρονικό ορόσημο του 1924 είχε βαρύνουσα σημασία.[24]

Σύμφωνα με την Ε. Κοντογιώργη[25], οι σλαβόφωνοι κάτοικοι της Μακεδονίας αναφέρονται πιο συχνά στις πηγές του Μεσοπολέμου ως Βούλγαροι, Βουλγαρίζοντες ή Βουλγαρόφωνοι. Για τον προσδιορισμό της γλωσσικής μειονότητας που μιλούσε τη σλαβική διάλεκτο έχουν χρησιμοποιηθεί και άλλοι όροι , όπως Σλάβοι, Σλαβίζοντες, Σλαβόφωνοι, Εξαρχικοί, Βουλγαρο-μακεδόνες, Σλαβομακεδόνες ή απλώς Μακεδόνες.[26] Αξίζει να σημειωθεί πως δεν προτιμήθηκε παρά μόνο από την ακαδημαϊκή έρευνα ο όρος σλαβόφωνοι ή ακόμα πιο πολύ ό όρος σλαβομακεδόνες για τον ίδιο ακριβώς λόγο. Εκτιμήθηκε , λοιπόν, πως η χρήση των όρων αυτών εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της σερβικής πολιτικής, αναφορικά με το Μακεδονικό, καθώς και εκείνα του «μακεδονικού αλυτρωτισμού», κατά την περίοδο του εμφυλίου.

Η Σοφία Ηλιάδου-Τάχου επισημαίνει πως η χρήση του όρου «ξενόφωνοι» υπήρξε μια πολιτική επιλογή ιδιαίτερης σημασίας για τη συγκεκριμένη περίοδο του Μακεδονικού ζητήματος, υπάρχει μόνο στην ελληνική περίπτωση και αποτελεί νεολογισμό. Εν τέλει, η υιοθέτηση του όρου με τις συνυποδηλωτικές προεκτάσεις του υπέβαλε την ελληνική εκδοχή για γλωσσική και όχι εθνοτική μειονότητα. Γεγονός που έδινε τη δικαιοδοσία στο ελληνικό κράτος να διαχειριστεί το εσωτερικό αυτό ζήτημα.[27]

1.3 Παράγοντες που συνέβαλαν στην επίτευξη της «εξελληνίσεως».

1.3.1 Η εκπαίδευση ως σκόπιμη κοινωνική λειτουργία στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας των ξενόφωνων πληθυσμών.

Η διαλεκτική σχέση κράτους- εθνικής διαπαιδαγώγησης - εκπαίδευσης είναι πολύ στενή, καθώς το κράτος αναδεικνύει το έθνος σε νομιμοποιητικό παράγοντα της εξουσίας του, αναγνωρίζοντάς του συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Παράλληλα, διαμορφώνει μια συγκεκριμένη εθνικιστική ιδεολογία, αρθρώνοντας ορισμένο εθνικό λόγο και αναλαμβάνει να διαπαιδαγωγήσει τους πολίτες του βάσει αυτής. Κύριος μηχανισμός με τον οποίο επιδιώκεται η εθνική διαπαιδαγώγηση, η καλλιέργεια μιας συγκεκριμένης εθνικής ταυτότητας είναι το εθνικό σχολικό σύστημα.[28] Η εθνική διαπαιδαγώγηση δε σταματά, αναμφισβήτητα, με τη δημιουργία του έθνους-κράτους· αντιθέτως, συνεχίζει την αποστολή της, διαπαιδαγωγώντας τον πολίτη και αναπαράγοντας την εθνική ταυτότητα.

---

[24] Στο ίδιο.

[25] Ελισάβετ Κοντογιώργη, *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κοινωνικές , δημογραφικές και εθνολογικές πλευρές του Μακεδονικού ζητήματος κατά τη μεσοπολεμική περίοδο*. Βαλκανικά Σύμμεικτα, τ.10, σ. 200-201.

[26] Για τις ιδεολογικές προεκτάσεις και το περιεχόμενο των όρων βλ. E. Kontogiorgi, *The Rural Settlement of Greek Refugees in Macedonia: 1923-1930*, Διδακτορική διατριβή , Οξφόρδη 1996, σ.170-172.

[27] Ηλιάδου-Τάχου, ό.π, σ.270-271.

[28] Ευθυμία Παυλίδου, «Εκπαίδευση και Εθνογλωσσική Ενσωμάτωση των ξενόφωνων πληθυσμών στην Ελλάδα την περίοδο 1912-1940». Διδακτορική διατριβή ΠΤΔΕ:ΑΠΘ,2017, σ.87.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, η εκπαιδευτική διαδικασία δρούσε με αποτελεσματικό ρόλο ως μηχανισμός κατανομής ρόλων και κοινωνικής αναπαραγωγής. Στο πλαίσιο της διαπλοκής κράτους, κοινωνίας, εκπαίδευσης, η συνέργεια ομάδων συμφερόντων, η αλλαγή των διακυβευμάτων, αλλά και η διαμόρφωση « συγκρουσιακών ιδεολογικών σχημάτων» υπήρξε δεδομένη. Μάλιστα, σ' ένα συγκείμενο κρίσης του Μακεδονικού Ζητήματος, η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία επηρεάστηκε καθοριστικά, παρουσίαζε ιδιαιτερότητες και αποκτούσε εθνικές διαστάσεις. Ο θεσμός μιας συγκεντρωτικής και κατευθυνόμενης από την Αθήνα εκπαίδευσης κλήθηκε να διαμορφώσει έναν κοινό ιστορικό μύθο και να οικοδομήσει μια εθνική κουλτούρα. Το κράτος αναλάμβανε διαιτητικό-διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των ομάδων ενδιαφερόντων, νομιμοποιώντας και εξισορροπώντας με τις όποιες παρεμβάσεις του τις αντιπαραθέσεις των ομάδων πίεσης στις τοπικές κοινωνίες του μακεδονικού χώρου.[29]

Στη διαπραγμάτευση των επιδράσεων του Μακεδονικού Ζητήματος στη χάραξη μιας ορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής για τους ξενόφωνους, είναι αναγκαίο να γίνει ένας διαχωρισμός στις ακόλουθες περιόδους:

α) στην περίοδο 1912-1919, κατά την οποία εκφράστηκε η πρωτοβουλία των Φιλελευθέρων για ήπια εκπαιδευτική αλλαγή, με σκοπό την αφομοίωση των ξενόφωνων. β) στην περίοδο 1919-1924, στο πλαίσιο της οποίας εκδηλώθηκε η συμπόρευση μεταρρρυθμιστών και αντιμεταρρυθμιστών πάνω στο ίδιο ζητούμενο αυτό της αφομοίωσης, κυριαρχώντας η μετριοπάθεια των μέτρων και η αισιοδοξία σχετικά με την επιτυχή τους έκβαση. γ) στην περίοδο 1925-1926, στην οποία διαμορφώθηκε το πρότυπο της δίγλωσσης εκπαίδευσης, με παράλληλη υιοθέτηση της λογικής της ενσωμάτωσης. δ) Κατά την περίοδο 1925-1936, παρουσιάστηκε εντατικοποίηση των προσπαθειών, καθώς ήταν μια περίοδος άμυνας απέναντι στις επιβουλές, σχετικά με την ελληνική Μακεδονία και τον προσεταιρισμό των ξενόφωνων και τέλος ε), στην περίοδο 1936-1940, όπου κύριο στοιχείο του μεταξικού καθεστώτος υπήρξε η μετάθεση του κέντρου βάρους από τις νομοθετικές ρυθμίσεις στις αστυνομικές μεθόδους καταστολής με δραματικές επιπτώσεις, κατά την περίοδο της κατοχής και του εμφυλίου.[30]

Ειδικότερα, η εκπαιδευτική πολιτική των Φιλελευθέρων, κατά την περίοδο 1912-1919, επηρεάστηκε από το μεταρρυθμιστικό ρεύμα, προωθώντας τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό, με συγκεκριμένο πολιτικό παρεμβατικό ρόλο. Στόχος ήταν η υλοποίηση της εθνικής

[29] Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος. Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, Gutenberg, Αθήνα, 2006, σ.19.
[30] Στο ίδιο, σ.34-35.

συνοχής στην περιοχή της Μακεδονίας, όχι διά μέσου της σύνδεσης της γλώσσας και των γεγονότων της αρχαιότητας, αλλά, διά μέσου της κυριαρχίας της νέας ελληνικής γλώσσας και της σύγχρονης Ελλάδας. Έτσι, η ομάδα των ξενόφωνων θα διαμόρφωνε εθνική ελληνική ταυτότητα, πετυχαίνοντας την ένταξή της στον ελληνικό πολιτισμό.

Παράλληλα, το κύριο στοιχείο των νομοθετικών ρυθμίσεων ήταν να επεκταθεί και να εδραιωθεί το σχολικό δίκτυο, με την ταυτόχρονη εξεύρεση διδακτικού προσωπικού και την αντιμετώπιση των αναγκών, που προέκυπταν λόγω της έλλειψης υλικοτεχνικής υποδομής. Μέσω αυτών των εκπαιδευτικών αλλά και νομοθετικών ρυθμίσεων με ευνοϊκούς όρους και κίνητρα για τον διορισμό δασκάλων στις Νέες Χώρες, με χαμηλό επίπεδο σπουδών, προερχόμενοι και από τις ξενόφωνους πληθυσμούς της Μακεδονίας, σκοπός ήταν να αποδεχτούν και να εσωτερικεύσουν αυτοί τα ιδανικά της Ελλάδας, οι οποίοι αντικειμενικά είχαν τη μικρότερη δυνατότητα πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα και τους μηχανισμούς του εθνικού κράτους.[31]

Κατά την περίοδο 1919-1924, εκδηλώθηκε σύμπλευση ανάμεσα στους μεταρρυθμιστές και τους αντιμεταρρυθμιστές στο ζητούμενο της ήπιας αφομοίωσης · στόχος της πολιτικής τους υπήρξε η «εξελλήνισις» - όπως αποτυπώνεται στα κείμενα της εποχής- η οποία λάμβανε τον χαρακτήρα της διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας και όχι τόσο της καταπολέμησης του αναλφαβητισμού. Οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή των μεταρρυθμιστικών μέτρων ήταν ευοίωνες στο διεθνές πολιτικό σκηνικό, καθώς είχε υπογραφεί η Συνθήκη του Νεϊγύ (1919) μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, η οποία ρύθμιζε την ανταλλαγή των πληθυσμών, με όρους μειονοτικής προστασίας[32].

Έγινε, ωστόσο, αντιληπτό πως η εν λόγω Συνθήκη δεν εξάλειψε το ζήτημα της παρουσίας ξενόφωνων πληθυσμών στην ελληνική Μακεδονία, αφού έθεσε το θέμα της ανταλλαγής σε προαιρετική και όχι αναγκαστική βάση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών[33], η οποία αποσκοπούσε γενικότερα στη διασφάλιση μόνιμης ειρήνης, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και στην παρούσα κατάσταση στην επιβολή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που θα άλλαζε με δυναμικό τρόπο το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, δημιουργώντας ένα καθεστώς προστασίας των αλλόφωνων που θα εξακολουθούσαν να παραμένουν στον ελληνικό μακεδονικό χώρο, μετά τη Συνθήκη του Νεϊγύ. Ο παρεμβατικός

---

[31] Στο ίδιο.

[32] Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες, Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Νεφέλη, Αθήνα,1995, σ.58.

[33] Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος.* ό. π, σ. 32.

ρόλος του διεθνούς παράγοντα ήταν καθόλα νόμιμος από τις μειονοτικές δεσμεύσεις που είχε αναλάβει η χώρα απέναντί του με τη Συνθήκη Προστασίας των Μειονοτήτων που είχε υπογραφεί την ίδια μέρα με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) και επικυρώθηκε από το Ελληνικό Κοινοβούλιο με το ίδιο Νομοθετικό Διάταγμα που επικυρώθηκε και η Συνθήκη της Λοζάνης (1923)[34]· αποτέλεσε, μάλιστα, απαρχή σπασμωδικών και, χωρίς συνέχεια, ενεργειών από την εκάστοτε ομάδα ηγεσίας.

Μοναδική απόκλιση στη διαχείριση της εκπαιδευτικής πολιτικής από την ανάληψη της εξουσίας από μια συντηρητική κυβέρνηση ήταν η επικέντρωση της προσοχής στον εκπολιτισμό των ομάδων εκείνων, οι οποίες, εξαιτίας ηλικίας, δεν εντάσσονταν στην υποχρεωτική εκπαίδευση· η ενσωμάτωση αυτή θα επιτυγχανόταν με την ιδρυματοποίησή τους, με τη δημιουργία δηλαδή στεγανών χώρων διαμονής και εκπαίδευσης των σλαβόφωνων, εκτός του μητρικού τους περιβάλλοντος. Οι Νόμοι που ψηφίστηκαν φανερώνουν έναν αυταρχικό χαρακτήρα, χωρίς όμως να αποκλίνουν ουσιαστικά στο επίπεδο των επιδιώξεων από τις προοδευτικές κυβερνήσεις.[35]

Εξαιρετικά κρίσιμη για τη διαχείριση ης εκπαιδευτικής πολιτικής στη Μακεδονία υπήρξε η περίοδος 1924-1925, λόγω των ραγδαίων εξελίξεων στο διπλωματικό πεδίο, μετά τη διακήρυξη της Κομιντέρν για «Ενιαία και Ανεξάρτητη Μακεδονία», απόφαση που έγινε δεκτή από το Ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα, το 1924. Η διακήρυξη άνοιξε τον «ασκό του Αιόλου» για την επαναχάραξη των συνόρων στα Βαλκάνια, τροφοδοτώντας τις ανησυχίες των συντηρητικών κύκλων για συρρίκνωση της εδαφικής επικράτειας του εθνικού κράτους. Το διακύβευμα για εκσυγχρονισμό και μεταρρύθμιση αντικαταστάθηκε από το επιβεβλημένο αίτημα για εξελληνισμό των ξενόφωνων της Μακεδονίας, καθώς η υποθετική διεθνής συνωμοσιολογία έπαιρνε «σάρκα και οστά».

Μετά το ξέσπασμα της νέας κρίσης, η διαμάχη ανάμεσα στους μεταρρυθμιστές-αντιμεταρρυθμιστές εντοπίστηκε αποκλειστικά στη γλώσσα της εκπαίδευσης , η οποία κλήθηκε να εφαρμόσει το εγχείρημα της «εξελληνίσεως», σε σημείο που θα προσλάμβανε διαστάσεις «εθνικού διχασμού». Η προοδευτική ιδεολογική κατεύθυνση επέλεξε τη δημοτική ως «εργαλείο» για τη μεταλαμπάδευση των εθνικών ιδανικών και μέσο για την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής μεταξύ των αλλόφωνων πληθυσμών, θέτοντας ως προτεραιότητα την ψυχολογική τους ταύτιση με το κυρίαρχο πολιτισμικό μοντέλο. Αυτή

[34] Στο ίδιο, σ.36.
[35] Στο ίδιο.

ενθαρρύνθηκε και από τη σύναψη γάμων ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες , καθώς και από τη σύσταση μιας τάξης ντόπιων δασκάλων.[36]

Αντιθέτως, η συντηρητική πλευρά έμεινε σταθερή στη χρήση της καθαρεύουσας , επειδή θεωρούσε ότι, μέσω αυτής, θα διαμορφωνόταν μια εθνική αυτοσυνειδησία, θεμελιωμένη στη σύνδεση με την αρχαιότητα που θεωρούνταν ως «διαχρονική μήτρα» του ελληνικού πολιτισμού. Στην ουσία, ακολούθησε μια «ανίερη» αμυντική τακτική, αποδίδοντας κατηγορίες στους Φιλελεύθερους ακόμα και για τάσεις φιλοσλαβισμού . Η απόδοση μιας φιλοσλαβικής στάσης στους δημοτικιστές είχε σκοπό να τους δυσφημίσει στην κοινή γνώμη που ήταν πολύ ευαίσθητη, αναφορικά με το ζήτημα των σερβικών και βουλγαρικών διεκδικήσεων στην ελληνική Μακεδονία. Το επιχείρημά τους βασιζόταν στο ότι η αποσύνδεση των νέων από την αρχαία παράδοσή τους θα αποδυνάμωνε τη συγκρότηση ελληνικής ταυτότητας, αφήνοντάς τους ευάλωτους στην προπαγάνδα των Σλάβων.

Σε κάθε περίπτωση, παραβλέποντας τις προσχηματικές ή «κατασκευασμένες» εθνικές διαστάσεις που αποδόθηκαν στο γλωσσικό ζήτημα, θεωρείται αναγκαίο να επισημανθεί πως το δίλημμα μεταρρύθμιση-αντιμεταρρύθμιση ήταν συνδεδεμένο με επίτευξη του «γλωσσικού εγγραμματισμού» των ξενόφωνων που θα συντελούσε μέσα από τους μηχανισμούς της εκπαίδευσης στην εθνική ομοιογένεια.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί πως την περίοδο αυτή -κάτω από την παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών -πραγματοποιήθηκε η υπογραφή του Πρωτοκόλλου Πολίτη-Καλφώφ στις 29 Σεπτεμβρίου 1924,[37] με το οποίο αναγνώρισε η Ελλάδα- έστω και προσωρινά- την ύπαρξη «βουλγαρικής μειονότητας» στα εδάφη της. Επιδίωξή του ήταν να κατευνάσει τις αντιδράσεις της Σόφιας, εξαιτίας των μειονοτικών προβλημάτων που είχαν προκύψει μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, ως απότοκο της εφαρμογής της Σύμβασης του Νεϊγύ, με άμεση παρεπόμενη συνέπεια όμως τη δυσαρέσκεια του Βελιγραδίου και την όξυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων.[38] Η αναγγελία της υπογραφής του Πρωτοκόλλου αναστάτωσε τους κατοίκους των παραμεθόριων ζωνών οι οποίοι, σύμφωνα με τις τοπικές αρχές χωρίστηκαν σε: βουλγαρίζοντες που θριαμβολογούσαν, σερβίζοντες

[36] Ηλιάδου-Τάχου, *Η «εξελλήνισις»των αλλόγλωσσων»,* ό. π, σ.273.
[37] Αρετή Τούντα-Φρεγάδη, *Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες. Το πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ 1924-1925*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 1986, σ.3 .
[38] Αντώνης Κλάψης, *Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις : οι συνομιλίες Βενιζέλου-Μαρίνκοβιτς (Δεκέμβριος 1930*) ΚΘ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 16-18 Μαΐου 2008, σ.302.

που ένιωθαν πως ήταν απροστάτευτοι και ελληνόφρονες, οι οποίοι αισθανόντουσαν παραμελημένοι.[39]

Η αναγνώριση αυτή -εάν και εφόσον πραγματοποιούνταν- θα συνέβαλε στη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού μειονοτικού δικτύου που θα δρούσε παράλληλα, με στόχο την εκβουλγαρισμό των ξενόφωνων· πολιτική που δεν εφαρμόστηκε ποτέ, καθώς η κατάσταση εκτονώθηκε με την αποδέσμευση της ελληνικής κυβέρνησης από τις υποχρεώσεις της έναντι της Κοινωνίας των Εθνών, που απέρρεαν από την υπογραφή του Πρωτοκόλλου, με υπόσχεση δημιουργίας εκπαιδευτικών δομών για τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας.[40]

Η εκτόνωση, ωστόσο , ήταν παροδική και δε σήμαινε ότι η κρίση ξεπεράστηκε, διότι αναβίωσε, όταν η Κυβέρνηση Πάγκαλου τον Μάιο του 1925 αποπειράθηκε να υλοποιήσει τη δέσμευση αυτή με τη δημιουργία ειδικών μειονοτικών σχολείων , μετά από σχετικό αίτημα, με τη διδασκαλία της ελληνικής υποχρεωτικά με δυνατότητα παράλληλης διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας, με τη συγγραφή του Abecedar, του αναγνωστικού της σλαβομακεδονικής.[41] Το συγκεκριμένο πρότυπο εκπαίδευσης επέβαλε την κυρίαρχη πολιτισμική κουλτούρα, την ελληνική, διευκόλυνε την ενσωμάτωση, καθώς έθετε την ανοχή στη διατήρηση της πολιτισμικής ετερότητας ως βάση για την κοινωνική συνοχή.

Υπεύθυνη για τη συγγραφή του αλφαβηταρίου υπήρξε τριμελής επιτροπή, η οποία χρησιμοποίησε για την κατάρτισή του στοιχεία από τις σλαβομακεδονικές διαλέκτους των περιοχών Μοναστηρίου και Φλώρινας. Η υιοθέτηση λατινικών χαρακτήρων για τη σύνταξή του έθεσε τις προϋποθέσεις για την εκδήλωση συγκρούσεων μεταξύ Βουλγαρίας και του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. «Η αντίδραση των ομάδων ενδιαφέροντος, η στάση των κοινωνικών ελίτ στις μικτές περιοχές, τα εθνικά συμφέροντα συνασπίστηκαν και απέτρεψαν την υλοποίηση του διεθνούς παράγοντα»[42].

Η εκπαιδευτική πολιτική απέναντι στους ξενόφωνους με την διαδικασία «εξελληνισμού» από την κυβέρνηση Πάγκαλου είναι δεδομένο πως έγινε με την εφαρμογή ηπιότερων μέτρων σε σχέση με τις προηγούμενες κυβερνήσεις, αφού δεν προκρίθηκε ο καταναγκασμός αλλά η παροχή κινήτρων, ώστε να επιταχυνθεί η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική εκπαίδευση. Εξακολουθεί, βέβαια να προβληματίζει αν οι επιλογές του Πάγκαλου τον

---

[39] Διβάνη, ό. π, σ.140.
[40] Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.38.
[41] Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008, σ.96-97.
[42] Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος, ό. π*, σ.39.

κατατάσσουν στο μεταρρυθμιστικό ή αντιμεταρρυθμιστικό στρατόπεδο, αφενός, γιατί αναγνώρισε σε επίπεδο νομοθεσίας και επιχείρησε με την έκδοση του Abeccedar να αναγνωρίσει και στην εκπαιδευτική πρακτική σερβική μειονότητα, αλλά στο θέμα της σχολικής γλώσσας που έπρεπε να ακολουθείται στην εκπαίδευση των σλαβόφωνων επανέφεραν τη φρασεολογία «περί μαλλιαρισμού»· ο Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Εξαρχόπουλος ήταν επικεφαλής της εκστρατείας , κατά της δημοτικής.[43]

Η περίοδος 1925-1936 υπήρξε μια περίοδος «άμυνας» έναντι στις επιβουλές που εκδηλώθηκαν για την ελληνική Μακεδονία και τον παράλληλο προσεταιρισμό των σλαβόφωνων. Από το 1925 έως το 1930, η εκάστοτε πολιτική ηγεσία η οποία εναλλασσόταν στην εξουσία-στο πλαίσιο του αστικού κοινοβουλευτισμού-δεν άλλαξε τους στόχους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, επιλέγοντας ένα λεξιλόγιο πιο ήπιο, αντί της βαρύγδουπης «εξελληνίσεως» ή του «ρατσιστικού εκπολιτισμού». Στόχοι τόσο των Φιλελευθέρων όσο και των συντηρητικών ήταν η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, η παροχή ίσων ευκαιριών στη μόρφωση των ξενόφωνων πληθυσμών και η επιτάχυνση της κοινωνικής κινητικότητα, καθώς το διεθνές συγκείμενο δεν ήταν ευνοϊκό σε τακτικές δυναμικής αφομοίωσης.

Από το 1930 και έπειτα, είναι γεγονός ότι η φιλελεύθερη παράταξη, ασπάζοντας μορφές κοινωνικού προβληματισμού, δεν εστίαζε αποκλειστικά στη χρήση της γλώσσας ως «εργαλείου» για την μετάδοση των πολιτισμικών αξιών, αλλά επικεντρωνόταν σε μια «νέα αγωγή», η οποία θα ήταν ελκυστική για τους μαθητές, μέσα από τη βιωματική συμμετοχή. Στο «Νέο Σχολείο» ή «Σχολείο Εργασίας», η μάθηση θα είχε «εθνικούς σκοπούς», χωρίς διάκριση ανάμεσα στους ελληνόφωνους και ξενόφωνους πληθυσμούς, με σεβασμό στην ιδιαιτερότητα της ηλικίας τους.[44]

Εκδηλώθηκαν αντιπαραθέσεις στην προοπτική δημιουργίας του Νέου Σχολείου, καθώς δημιουργήθηκε ένα συντηρητικό μέτωπο που αντιστρατεύτηκε την μεταρρυθμιστική παιδαγωγική, με επιδράσεις από τη Γερμανία και από τους προοδευτικούς παιδαγωγούς. Η διαμάχη απηχούσε την αντιδιαστολή μεταξύ των παραδοσιακών φορέων εξουσίας που εκπροσωπούνταν από τους αστούς γηγενείς: Μοναστηριώτες, βλαχόφωνους και από τους αστούς πρόσφυγες. Η νέα αυτή αντιπαράθεση άμβλυνε τον προβληματισμό σχετικά με τη

[43] *Φωνή του Λαού*, 24/4/1926.
[44] *Έλεγχος,* 31/5/1930 και 29/6/1930.

γλωσσική αφομοίωση των σλαβόφωνων· έτσι, τα Διδασκαλεία υιοθέτησαν μια «ήπια τακτική» εξελληνισμού που είχε σκοπό τη δημιουργία γηγενών δασκάλων.[45]

Αντίθετα, το μεταξικό καθεστώς (1936-1940) στρατεύτηκε μια κατασταλτική πολιτική απέναντι στους σλαβόφωνους και στις υπόλοιπες μειονότητες -με εξαίρεση εκείνη των Ελλήνων Εβραίων-στο πλαίσιο μιας ευρύτερης στρατηγικής εθνικού φρονηματισμού. Θεώρησε πως οι «αναφομοίωτες σλαβόφωνες μάζες», κατά μήκος των συνόρων, ήταν πολύ επικίνδυνες, γι' αυτό εφάρμοσε σκληρά μέτρα ταχείας αφομοίωσης που άρχιζαν από την εξαναγκαστική φοίτηση όλων των ξενόφωνων σε ειδικά νυχτερινά σχολεία και έφταναν μέχρι και τον κολασμό αυτών που χρησιμοποιούσαν το ξένο ιδίωμα δημόσια και σε εκτοπισμό όσων θεωρούνταν ύποπτοι.[46] Η χρήση βίαιων μεθόδων υπήρξε αιτία διχασμού και πληγών στη Μακεδονία, αποξενώντας ακόμα περισσότερο τους πληθυσμούς αυτούς, οδηγώντας μακροπρόθεσμα, κατά την κατοχική και εμφυλιακή περίοδο , στη μετατροπή των σλαβόφωνων σε σλαβομακεδόνες και στην εκδήλωση αποσχιστικών τάσεων σε ορισμένους από αυτούς.

1.3.2 Ο ρόλος του δασκάλου, του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, καθώς και των Διδασκαλείων

Το έργο της εθνικής αφομοιώσεως των σλαβόφωνων υπήρξε δύσκολο· κύριος παράγοντας που ήταν υπεύθυνος για τον «εξελληνισμό» τους, μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών, υπήρξε το ελληνικό κράτος, το οποίο στο ερώτημα «πώς θα επιτευχθεί η προσέλκυση των απρόθυμων μαθητών στα ελληνικά σχολεία», απαντούσε με δύο φωνές[47]. Η μία φωνή ήταν «*ευφάνταστη και μετριοπαθής*», προτείνοντας άνετα σχολεία στις ευαίσθητες περιοχές, με πρόσληψη ικανών και εκπαιδευμένων ειδικά δασκάλων, με την παροχή γραφικής ύλης και βιβλίων δωρεάν, όπως και στολών. Επιπρόσθετα, πρότεινε οικονομική βοήθεια και κοινωνική ένταξη, με τη συμμετοχή τους σε προσκοπικές και άλλες δράσεις. «*Η άλλη φωνή ήταν συνήθως αυταρχική και πειθαναγκάζουσα*»· οι απείθαρχοι μαθητές θα έπρεπε να παρακολουθούν τα ελληνικά σχολεία διά νόμου *« διότι το μίσος ήγαγε αυτούς επί τοσούτον, ώστε να περιφρονώσι και κράτος και αρχές, νομίζοντες ότι δεν οφείλουν να υποτάσσονται εις τούτο»*.[48]

---

[45] Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.39.
[46] Διβάνη, ό. π, σ. 159.
[47] Στο ίδιο, σ.334.
[48] Στο ίδιο, υποσημείωση 86.

Από το 1912 μέχρι το 1922, η κρατική υποστήριξη στις περιοχές των ξενόφωνων εκδηλώθηκε με την ψήφιση ειδικών διατάξεων, οι οποίες προσπάθησαν να παρέχουν κίνητρα στους δασκάλους, κυρίως σε αυτούς που προέρχονταν από τις ξενόφωνες κοινότητες. Για να πετύχει το εγχείρημα, εφαρμόστηκε μια σειρά από νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες διευκόλυναν τον διορισμό δασκάλων σε χωριά ξενόφωνων, με ειδικά οφέλη για αυτούς, καθώς οι περισσότεροι ήταν κακοπληρωμένοι και άπειροι, χωρίς τις ειδικές γνώσεις που απαιτούνταν.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί το ιδιαίτερα ιστορικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει το περιεχόμενο της επιστολής Γεωργίου Μόδη - ο οποίος διετέλεσε Νομάρχης Φλώρινας και Γενικός Διοικητής Ηπείρου (1932-1933) - η οποία πιθανολογείται ότι συντάχθηκε μετά το 1925 και απευθυνόταν στον Βενιζέλο. Σε αυτή τονίζεται το ζωτικό θέμα της αφομοιώσεως των σλαβόφωνων πληθυσμών το οποίο ήταν οξύτερο στους νομούς Φλωρίνης και Πέλλης. Ο επιδιωκόμενος σκοπός είχε βραδύτατα μέσα απόδοσης, εξαιτίας και των δημοδιδασκάλων, οι οποίοι ήταν «ήκιστα άξιοι της αποστολής αυτής», της ανθελληνικής ατμόσφαιρας στην οικογένεια και το χωριό και στην προπαγάνδα που γινόταν στην Αμερική από τις εκεί βουλγαρικές οργανώσεις, μεταξύ των σλαβόφωνων μεταναστών, ώστε να επιστρέφουν δηλητηριασμένοι.

Για αυτό προτείνει μια σειρά από έκτακτα μέτρα, όπως επέκταση και αύξηση των εθνικών οικοτροφείων, με αποστολή την αφομοίωση ξενόφωνων, την επανασύσταση Αγροτικού Οικοτροφείου, την οικονομική ενίσχυση με υποτροφίες των αποφοίτων από τα οικοτροφεία και τα γυμνάσια, για να γίνουν δημοδιδάσκαλοι και επιστήμονες, να διευκολύνεται η εισαγωγή τους στη Σχολή Ευελπίδων και στις Σχολές Υπαξιωματικών, ώστε να δημιουργηθεί «πυρήνας» εθνικών στελεχών σε κάθε χωριό, που να αποτελείται από τους υποτρόφους και τους οικείους τους. Να εκκαθαρισθεί και να βελτιωθεί το διδακτικό προσωπικό και να τοποθετηθούν οι άριστοι στις θέσεις αυτές· όσο για τα κορίτσια να συσταθούν πρακτικές επαγγελματικές σχολές – κυρίως ραπτικής και κεντημάτων στις οποίες θα διδασκόντουσαν «ολίγα γράμματα και θα φρονηματίζονται».[49]

Στη συνέχεια, θεωρείται επιβεβλημένο να γίνει αναφορά στους φορείς εκείνους, οι οποίοι συνέβαλαν με τη δράση τους στη διαχείριση του Μακεδονικού και στην επίτευξη της γλωσσικής αφομοίωσης και, ιδιαίτερα, στον ρόλο του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων· ειδικά, του Γραμματέα, Π. Δημητριάδη, αναφορικά με τη διαδικασία της εξελληνίσεως, μέσω της εκπαίδευσης. Ο Σύλλογος είχε ιδρυθεί το 1869 στην

[49] Επιστολή Γεωργίου Μόδη προς τον Βενιζέλο, Αρχείο Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη.

Αθήνα ως «αυτοτελές» πολιτιστικό σωματείο το οποίο είχε στενή συνεργασία με το Υπουργείο Εξωτερικών στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τον συντονισμό εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Μέλη του Συλλόγου υπήρξαν επιφανείς πανεπιστημιακοί, τραπεζίτες, διπλωμάτες, ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι, έμποροι και πολιτευόμενοι. Το εκπαιδευτικό έργο του ΣΔΕΓ γίνεται πιο έντονο από το 1880 και έπειτα, γεγονός που σχετίζεται με τις εξελίξεις στο διεθνές πεδίο με τις βουλγαρικές αξιώσεις στα Βαλκάνια.[50]

Σύμφωνα με τη Λένα Διβάνη, συνεργάστηκε με τις εκάστοτε κυβερνήσεις ως όργανο εξυπηρέτησης εθνικών σκοπών, κυρίως όταν τα κρατικά όργανα δεν μπορούσαν να δράσουν επίσημα · πήρε ενεργά μέρος στο έργο εξελληνισμού των ξενόφωνων, επιχορηγούμενος από το ΥΠΕΞ.[51] Συγκεκριμένα, το Υπουργείο, για να ενισχύσει το εγχείρημα, κάλυπτε τα ελλείμματα προϋπολογισμού του Συλλόγου, ο οποίος είχε ιδρύσει στη Δυτική Μακεδονία σχολές και οικοτροφεία θηλέων· ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στην Οικοκυρική Σχολή της Φλώρινας, με σκοπό την εξελληνισμό της «βουλγαροκτόνου μητρός».

Τα Υπομνήματα και οι επιστολές του Συλλόγου υπογράφονταν από τον Γραμματέα του, Π. Δημητριάδη, ο οποίος κράτησε τη θέση αυτή για 32 χρόνια, από το 1927 και έπειτα. Συνέβαλε ενεργά στην ακύρωση του Πρωτοκόλλου Πολίτη-Καλφώφ και φαινόταν από τις παρεμβάσεις του εξ απορρήτου ότι περιβαλλόταν με εξαιρετικό κύρος, όταν απευθυνόταν σε κρατικούς φορείς και λειτουργούς. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι σε Υπόμνημά του, στις 23 Δεκεμβρίου 1927, σχετικά με τις ξενόφωνες κοινότητες της Μακεδονίας, τόνιζε τη χρήση της βουλγαρικής γλώσσας στην καθημερινή ζωή τους από αυτές και την αδήριτη ανάγκη «εξελληνίσεως» τους, διά της εκπαιδεύσεως.

Επικεντρωνόταν στην οικογένεια στο πλαίσιο της οποίας δε μιλιόταν η ελληνική, επισημαίνοντας πως τα κορίτσια, οι εν δυνάμει μέλλουσες μητέρες έπρεπε να συντελέσουν στην καλλιέργεια εθνικού φρονήματος, μεταδίδοντας στα παιδιά την ελληνική γλώσσα και τα ήθη και έθιμά τους, αφού και οι ίδιες εξελληνιστούν σταδιακά. Πρότεινε, λοιπόν, ίδρυση Πρακτικών Γεωργικών Σχολών και Οικοτροφείων Θηλέων σε περιοχές, όπως τα Γιαννιτσά, τη Φλώρινα, το Ξινό Νερό, τον Άγιο Γερμανό, την Καστοριά, εξαιτίας της γειτνίασης των περιοχών με τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, η οποία έθετε σε κίνδυνο την εθνική ακεραιότητα, με δεδομένη τη δράση της αυτονομιστικής εθνικιστικής οργάνωσης ΕΜΕΟ.[52]

---

[50] Ο Εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Η δράσις του Συλλόγου κατά την Εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήνα 1970.
[51] Διβάνη, ό. π, σ.333, υποσημείωση 84 και σ.345.
[52] Ηλιάδου-Τάχου, *Η «εξελλήνισις»των αλλόγλωσσων,* ό. π, σ.123-125.

Αξιοσημείωτο είναι πως η ελληνική βιβλιογραφία εστιάζει στη δράση του Συλλόγου, προτού ενταχθεί η Μακεδονία στο ελληνικό κράτος, δημιουργώντας την εντύπωση πως ο ρόλος του είχε ολοκληρωθεί, αλλά η έρευνα που σχετίζεται με τα μειονοτικά θέματα της περιόδου του Μεσοπολέμου δείχνει πως ο τομέας αυτός είχε ανατεθεί σχεδόν αποκλειστικά στον Σύλλογο.[53]

Το ελληνικό κράτος, όπως φαίνεται από τη μέχρι τώρα ανάλυση, στόχευε να αντιμετωπίσει το ζήτημα της ενσωμάτωσης των ξενόφωνων με τη δημιουργία διαφόρων τύπων σχολείων και, μέσα από την ίδρυση Διδασκαλείων δασκάλων που θα συνέβαλαν στη δημιουργία γηγενών εκπαιδευτικών. Ο ρόλος των Διδασκαλείων, που είχαν συσταθεί στη Μακεδονία, ήταν καθοριστικής σημασίας, καθώς θα δημιουργούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε οι αυτόχθονες δάσκαλοι από τα μη ελληνόφωνα χωριά να επηρεάσουν θετικά τη συνείδηση των κατοίκων τους. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η εμπιστοσύνη τους στο ελληνικό κράτος, στοιχείο απαραίτητο για τη συγκρότηση ισχυρής εθνικής ταυτότητας.[54]

Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο κινήθηκε και ο Επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων Έδεσσας, ο οποίος βραβευθείς από τη «Μακεδονική Εκπαιδευτική Εταιρεία» για το εθνικό του έργο τονίζει τη σπουδαιότητα δημιουργίας τάξεως γηγενών εκπαιδευτικών ως των μόνων ειδικών για «τη διαμόρφωσιν και ανάπλασιν των ξενόφωνων της Μακεδονίας, διότι μόνον αυτοί κατέχουν το μυστικόν της μεθόδου, διά της οποίας προσελκύεται η αγάπη αυτών προς την ελληνικήν ιδέαν, την ελληνικήν διοίκησιν και συντελείται η εξελλήνισις και αφομοίωσης αυτών, κατά τρόπον ομαλότερον, ταχύτερον, επιτυχέστερον».[55]

Το κράτος έδωσε κίνητρα στους ξενόφωνους για τη φοίτησή τους στα εξατάξια Διδασκαλεία. Ειδικότερα, όσοι προέρχονταν από ξενόφωνες και αγροτικές περιοχές είχαν τη δυνατότητα να είναι εσωτερικοί ως υπότροφοι σε Οικοτροφεία, με την υποχρέωση να υπηρετήσουν δέκα χρόνια όπου θα τοποθετούνταν. Στα Διδασκαλεία Φλώρινας και Καστοριάς συστήθηκαν με Διάταγμα Οικοτροφεία των οποίων οι υπότροφοι, με υπογραφή των γονέων και κηδεμόνων τους, μπορούσαν να αποδεχτούν τις δεσμεύσεις και τα προνόμια του παρόντος νόμου.[56]

---

[53] Στο ίδιο, σ.271.
[54] Στο ίδιο.
[55] *Φωνή του Λαού*, 29 Ιανουαρίου 1927.
[56] Ν.3182/1925/ΦΕΚ 187/7.8.1924. Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής εκπαιδεύσεως.

Εκπρόσωπος της σκληροπυρηνικής διάστασης στον εκπαιδευτικό χώρο υπήρξε ο Διευθυντής του Διδασκαλείου Φλώρινας, Άγγελος Παπαζαχαρίου, ο οποίος σε επιστολή του προς τον τοπικό τύπο ανακοίνωσε πως οικειοθελώς πήγε στη Φλώρινα, επιτελώντας εθνικό έργο. Χαρακτηριστικά αναφέρει: « Πού είναι εκείνοι οι φιλότιμοι Φλωρινιώτες, οι φανατικοί Μοναστηριώτες και να υποδείξουν στους ομιλούντας τα ξενόφωνα γλωσσικά ιδιώματα, τας ξένας γλώσσας ότι προσβάλλουν την μνήμην των συγγενών των, οι οποίοι ηγωνίσθησαν…»[57]

Η επιτυχία, πάντως, των επιδιώξεων του νομοθετικού πλαισίου στην περίπτωση των Διδασκαλείων Φλώρινας, Κοζάνης και Καστοριάς μπορεί να διαπιστωθεί από τα Μαθητολόγια των Διδασκαλείων· συγκεκριμένα, το ποσοστό συμμετοχής των μαθητών στο Διδασκαλείο Φλώρινας από τα σλαβόφωνα χωριά της περιοχής ήταν μεγάλο (σλαβόφωνα 63%, βλαχόφωνα 12%, προσφυγικά 11% και μικτά 14%).

Η κρατική ιδεολογία της περιόδου αποτυπώνεται στις Εκθέσεις των Επιθεωρητών, μια κατηγορία υψηλόβαθμων δημοσίων λειτουργών, οι οποίοι διατύπωναν συγκροτημένες απόψεις, σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική στα σχολεία της Μακεδονίας και, ειδικότερα στην εκπαιδευτική περιφέρεια Φλώρινας. Οι Εκθέσεις αυτές έχουν βαρύνουσα σημασία, γιατί σκιαγραφούν την εκπαιδευτική πραγματικότητα, η οποία ήταν απογοητευτική· ενδεικτικά, ο Επιθεωρητής Πετρόπουλος σε έκθεσή του 1926-27 αναφέρει: «ελάχισται ελληνικαί λέξεις ηκούοντο» και ότι τόσο οι μαθητές όσο και οι δάσκαλοι ομιλούν τη «Μακεδονοσλαυική»· κατάσταση η οποία οδηγούσε στον «στραγγαλισμό του Εθνισμού ημών εις την γωνίαν ταύτην της Ελλάδος».[58] Φορείς υλοποίησης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στα σχολεία των ξενόφωνων, σύμφωνα με τη γνώμη των Επιθεωρητών ήταν οι ίδιοι οι δάσκαλοι, οι οποίοι όφειλαν να παράγουν εθνικό έργο.

[57] *Φωνή του Λαού*, 21 Δεκεμβρίου 1929.
[58] ΓΑΚ Φλώρινας, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των Δημοτικών Σχολείων της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Φλωρίνης. Σχολικόν έτος 1926-1927.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1936-1940)

2.1: Το χρονικό και τα χαρακτηριστικά του μεταξικού καθεστώτος

> «Μέσα εις την ατμόσφαιραν η οποία περιβάλλει την ζωήν μας, εισπνέομεν όλοι χωρίς να το καταλάβωμεν, μίαν γενναίαν δόσιν υποκρισίας. Κοπτόμεθα πάντες και εκτραγωδούμεν τον κίνδυνον τον απώτερον του κομμουνισμού, δια να καλύψωμεν τον κίνδυνον τον οποίον ημείς οι ίδιοι δημιουργούμεν, οι προστάται δήθεν και υπερασπισταί του αστικού καθεστώτος. Τα μίση μας, αι ασχημίαι, η εμπάθεια, η οποία έχει αποκορυφώσει τον διχασμόν του έθνους και δημιουργήσει τον κίνδυνον, έναν κίνδυνον σύροντα το Έθνος εις την πλήρην καταστροφήν και την τελείαν αποσύνθεσίν του, αυτός είναι ο προσεχής, ο ορατός, ο απτός κίνδυνος. Και η καταφρόνησις προς πάσαν ηθικήν αξίαν έχει κλονίσει πλέον τα θεμέλια του κοινωνικού καθεστώτος, ώστε να μη υπολείπεται πλέον εις τους ενδεχομένους ανατροπείς του κοινωνικού καθεστώτος βαρύ το έργον».[59]

Η αγόρευση του Προέδρου της Βουλής Θεμιστοκλή Σοφούλη στη συνεδρίαση της 24ης Απριλίου 1936 περιγράφει αποκαλυπτικά το καθεστώς που επικρατούσε στη χώρα την εποχή εκείνη που νομοτελειακά θα οδηγήσει - με τη χρεοκοπία ουσιαστικά του κοινοβουλευτισμού - στη μεταξική δικτατορία, η οποία συνιστούσε κάτι το καινούργιο και όχι απλώς μια «ευθύγραμμη» κατάληξη της «εθνικοποίησης» της κοινωνικής ζωής. [60]

Η επιβολή του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου δε δύναται να γίνει κατανοητή , αν δε ληφθούν υπόψη αφενός, το φασιστικό και το εθνικοσοσιαλιστικό πρότυπο που επικρατούσε τότε στην Ευρώπη και, αφετέρου, η κρίση της αστικής εξουσίας, μετά το 1921 και το πολιτειακό ζήτημα, που αφορούσε το δίλημμα: μοναρχία ή αβασίλευτη δημοκρατία· δίλημμα, το οποίο ήταν στενά συνυφασμένο με τον Εθνικό Διχασμό και τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ο κίνδυνος ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος έγινε περισσότερο εμφανής, μετά το πλήγμα που υπέστη η Ελλάδα από τη διεθνή οικονομική κρίση το 1932 και απέκτησε ακόμα περισσότερο απτή μορφή, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα, τον Ιανουάριο του 1936, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στον σχηματισμό κυβέρνησης.[61]

---

[59] Ιωάννης Κολλιόπουλος, ΙΕΕ, ΙΕα ,σ.37.
[60] Σπυρίδων Πλουμίδης, *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1940),* Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2016,σ 2-3.
[61] Στο ίδιο.

Η πρόφαση του κομμουνιστικού κινδύνου, ο δυναμικός χαρακτήρας των εργατικών κινητοποιήσεων, τον Μάιο του 1936, οι συγκρούσεις με την αστυνομία και τον στρατό χρησιμοποιήθηκαν ως αφορμή, για να πείσουν τον βασιλιά Γεώργιο Β΄ για την ανάγκη ανατροπής του καθεστώτος, ώστε να προληφθεί μια απόπειρα πραξικοπήματος από την πλευρά των βασιλικών αξιωματικών, οι οποίοι δεν είχαν καμιά πρόθεση να δεχτούν τη συμφωνία βενιζελικών και αντιβενιζελικών, σχετικά με την επαναφορά των απότακτων αξιωματικών του κινήματος του 1935 στο στράτευμα[62]. Το νόθο δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 δεν παρείχε ικανοποιητικό αίσθημα νομιμότητας και ασφάλειας στον Έλληνα βασιλιά. Η ανάγκη επιβίωσης του θρόνου επέτρεψε την επιβολή αυταρχικού καθεστώτος.

Ο Μεταξάς σε όλη του την πολιτική σταδιοδρομία υπήρξε φιλοβασιλικός και εχθρός του κοινοβουλευτισμού, οπότε η προσωπικότητά του θεωρήθηκε η καταλληλότερη για την εκπλήρωση αυτής της προσδοκίας. Η μεταξική δικτατορία, αν και αρχικά θεωρήθηκε από πλευράς του εστεμμένου άρχοντα ως «τεχνική παρανομία»[63], εξελίχθηκε σε κάτι περισσότερο, με απόρροια να βάλει τέλος στη Δημοκρατία του Μεσοπολέμου και σε μια ολόκληρη «εποχή» της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας.[64]

Η απόπειρα να μελετηθεί το «ποιον» του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου είναι σημαντικό να διερευνήσει τον συσχετισμό μεταξύ του χαρακτήρα της μεταξικής δικτατορίας και εκείνου των καθεστώτων που είχαν την εξουσία στην Ευρώπη, την περίοδο αυτή. Εύλογα προκύπτουν τα ερωτήματα που απασχόλησαν και σύγχρονους ιστορικούς μελετητές: «Ήταν και η 4η Αυγούστου ένα φασιστικό καθεστώς που ακολούθησε όμορες μεθόδους και πρακτικές; Επηρεάστηκε από την πρακτική και θεωρία άλλων συστημάτων διακυβέρνησης του εξωτερικού; Ποια ήταν η θέση της 4ης Αυγούστου μέσα στον ιδεολογικό περίγυρο στον οποίο λειτουργούσε;».[65]

Είναι δύσκολο να περιγραφούν - έστω και ακροθιγώς - τα χαρακτηριστικά της μεταξικής δικτατορίας, ωστόσο, υπάρχουν στοιχεία τα οποία συνηγορούν στο να μη χαρακτηρίζεται

---

[62] Κώστας Κωστής, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας,* Πατάκης, Αθήνα 2021, σ.641.

[63]Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα, Εστία, Αθήνα, 1985, σ. 78 {Στην πρώτη του συνάντηση με τον Βρετανό πρεσβευτή σερ Σίντνεϋ Ουότερλοου μετά την 4η Αυγούστου 1936 ο βασιλιάς Γεώργιος τον διαβεβαίωσε ότι η δικτατορία ήταν μια «τεχνική παρανομία», την οποία προτίθετο να τερματίσει αμέσως μόλις το επέτρεπαν οι εσωτερικές συνθήκες}.

[64] Κώστας Μπακάλης, «Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά», history-logotexnia.blogspot.com

[65]Αγγελής Βαγγέλης, «Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα…», Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006. σ.25.

«φασιστική». Κατ' αρχάς, ο φασισμός, αντίθετα με τα άλλα παρόμοια καθεστώτα ή ιδεολογικά κινήματα της εποχής, στηρίχτηκε στις μαζικές κινητοποιήσεις. Πολιτικές κινήσεις ή δικτατορικές κυβερνήσεις που δεν ανήλθαν στην εξουσία με λαϊκή υποστήριξη, όπως αυτή του Μεταξά, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν φασιστικές. Η ελληνική περίπτωση κατατάσσεται σε άλλες κατηγορίες, όπως αυτή του «Νότιου Ευρωπαϊκού Μοντέλου» ή κατονομάζεται ως «δεξιό ριζοσπαστικό αυταρχικό σύστημα», «γραφειοκρατικό αυταρχικό καθεστώς», «συγκριτικό ημιπλουραλιστικό αυταρχικό καθεστώς».[66]

Αξίζει να σημειωθεί πως και τα ίδια τα στελέχη του καθεστώτος απέφευγαν να χρησιμοποιούν τον όρο «φασιστικός». Ίσως η πολιτική να ήταν θέμα και ιδεολογικής προτίμησης στο πρότυπο του Σαλαζάρ, ιδρυτή του «Νέου Κράτους», απολυταρχικής διακυβέρνησης της Πορτογαλίας για 36 συναπτά έτη. Το πιο πιθανό είναι ότι η συγκεκριμένη στάση είχε έρεισμα σε λόγους εσωτερικής «κατανάλωσης» - δηλαδή, για να φανεί η «ελληνικότητα» του μεταξικού καθεστώτος- και σε θέματα πολιτικής «τακτικής».

Για να εδραιώσει την εξουσία του ο Μεταξάς, χρειαζόταν τη στήριξη των Άγγλων και του βασιλιά Γεωργίου, που και οι δύο αποστρέφονταν τα φασιστικά καθεστώτα. Το γεγονός αυτό ίσως να τον συγκρατούσε από τη μια, να κάνει ευρείες αλλαγές τύπου φασιστικού και από την άλλη, συνηγορούσε στο να υιοθετεί μια εκφραστική εγκράτεια. Σε αγγλικούς και αμερικανικούς κύκλους, απέρριπτε το ναζιστικό πρότυπο στις κατ' ιδίαν συζητήσεις, λέγοντας, μάλιστα, πως θεωρούσε «το ναζιστικό κόμμα σοσιαλίζον και πολύ κοντά στον κομμουνισμό».[67]

Εκτός όμως από τις πιθανές αιτίες που «φίλτραραν» την πολιτική έκφραση των στελεχών του καθεστώτος, η πολιτική είναι αυτή που θα δώσει στοιχεία για τους στόχους του Μεταξά, το πόσο επηρεάστηκε από τις μεθόδους του φασισμού και τον βαθμό που επιδίωξε ή κατάφερε τη «ριζοσπαστικοποίηση» της κοινωνίας, όπως πέτυχαν τα φασιστικά καθεστώτα, όπου επικράτησαν.

---

[66]Θανάσης Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος*, Αθήνα, 2000, σ. 76.
[67]Αγγελής, ό. π, σ. 29

Σύμφωνα με τον Βαγγέλη Αγγελή[68], ο Μεταξάς δεν ακολούθησε παρά ελάχιστα τις κατευθυντήριες γραμμές των φασιστικών καθεστώτων της Ευρώπης, του ναζιστικού της Γερμανίας και του φασιστικού της Ιταλίας. Τα μέτρα που πήρε δεν είχαν «ριζοσπαστικό χαρακτήρα», αλλά «συντηρητικό» και «αστικό». Μάλιστα, είναι ενδιαφέρον ότι γινόταν συχνά λόγος για τον ρόλο της 4ης Αυγούστου ως «εγγυήτριας» του «αστικού καθεστώτος», προασπίζοντας τις παραδοσιακές αξίες. Η αλήθεια είναι πως, κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας, συνεχίστηκε στους περισσότερους τομείς η πολιτική των προκατόχων των αστικών κυβερνήσεων .

Υπάρχουν, βέβαια, και άλλοι μελετητές, όπως ο Σπύρος Λιναρδάτος, ο οποίος υποστηρίζει πως το μεταξικό καθεστώς είναι πέρα για πέρα φασιστικό και στην ιδεολογία και στους σκοπούς που υπηρετούσε και στις μεθόδους που χρησιμοποιούσε, χωρίς να διαφέρει από άλλα φασιστικά καθεστώτα της εποχής εκείνης στην Ευρώπη.[69]

Ο Μεταξάς μπόρεσε να συγκροτήσει ένα συνεκτικό σχήμα διακυβέρνησης- προς έκπληξη των πολιτικών του αντιπάλων- αντιμετωπίζοντας τις όποιες αντιδράσεις απ' όπου και αν προέρχονταν. Μπορεί στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας να ήταν εξαρτημένος από τον βασιλιά, αλλά αυτό θα αλλάξει, μετά το 1938, καθώς οι βασιλικές αρμοδιότητες περιορίζονται. Από το χρονικό αυτό σημείο και έπειτα, γίνεται σαφές ότι ενισχύεται στην άσκηση και τον έλεγχο της εξουσίας.[70]

Παρ' ότι αναφέρθηκε πως οι αλλαγές προς τη φασιστική κατεύθυνση δεν ήταν ευρείες, υπάρχουν δύο εξαιρέσεις στον κανόνα που αφορούσαν ακριβώς την προσπάθεια του καθεστώτος να ασκήσει επιρροή και έλεγχο στους πολίτες. Η πρώτη σχετίζεται με τις αστυνομικές μεθόδους που εφάρμοσαν και τα φασιστικά πρότυπα: ευρύ δίκτυο παρακολούθησης από την αστυνομία, με πρωτοφανή αποτελεσματικότητα για τα ελληνικά δεδομένα, η υπερβολική στήριξη προς τη μεταξική δικτατορία- και αντίστροφα- η «Δήλωση Μετανοίας» θυμίζουν ανάλογες τακτικές της ναζιστικής αστυνόμευσης.

Η δεύτερη εξαίρεση είναι η περίπτωση της προπαγάνδας της 4ης Αυγούστου, που θυμίζει μεθόδους του ιταλικού Φασισμού και του γερμανικού ναζισμού. Οι τελετές, οι φιέστες, οι φασιστικοί χαιρετισμοί , οι «φυρερικές» εμφανίσεις του δικτάτορα, η ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας), κατά το ιταλικό πρότυπο της φασιστικής οργάνωσης νεολαίας

---

[68] Στο ίδιο, σ. 30.

[69]Σπύρος Λιναρδάτος, 4η Αυγούστου, ε' έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ.101

[70] Κωστής, ό. π, σ.641.

(Opera nazionale Balilla), προδίδουν μια προπαγάνδα φασιστικής αισθητικής, στην οποία μπορεί κανείς να διαπιστώσει «ξενόφερτα δάνεια». Πέρα απ' όλα αυτά, οι Έλληνες της περιόδου εκείνης έβλεπαν διαφορά και στον δημόσιο λόγο της καθημερινότητας. Το νέο ασυνήθιστο λεξιλόγιο «Ολοκληρωτικόν Κράτος», κατά το ιταλικό « Stato Totalitario», ο «Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός» θύμιζε σε μερικούς το «Τρίτο Ράιχ»· το «Νέον Κράτος» πιθανότατα να ήταν δάνειο είτε από το ιταλικό «Stato Nuovo» είτε από το σαλαζαρικό «Estato Novo», που μεταφράζεται με τον ίδιο τρόπο.[71]

Εξάλλου, οι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί ήταν στελεχωμένοι με γερμανόφιλους και φιλοφασιστικούς υποστηρικτές· ενδεικτικά, αναφέρονται οι: Νικολούδης στο υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού (το κατεξοχήν υπεύθυνο για ζητήματα προπαγάνδας), Παπαστρατηγάκης και Κονιτόπουλος, υπεύθυνοι της λογοκρισίας στον Τύπο, Κούμαρος επηρεασμένος από τον ιταλικό φασισμό. Ο καθολικός έλεγχος των μέσων ενημέρωσης και επικοινωνίας είναι χαρακτηριστικός, όπως συμβαίνει σε όλα τα φασιστικά καθεστώτα. Ο έλεγχος που ασκήθηκε στον Τύπο έγινε, μέσω της λογοκρισίας, η οποία είχε γίνει ανυπόφορη, ακόμα και στα μέλη της κυβέρνησης, όπως φαίνεται και από επιστολή διαμαρτυρίας του υπουργού Κοτζιά προς τον ίδιο τον Μεταξά[72], αλλά και ασκώντας πίεση στις δημοσιογραφικές ενώσεις. Ουσιαστικά, όλος ο μηχανισμός του Τύπου λειτουργούσε για την προπαγάνδα της δικτατορίας.

Είναι γεγονός πως το καθεστώς του Μεταξά κυβέρνησε απολυταρχικά. Στην ουσία, υπήρξε ένα αστυνομικό καθεστώς, αντικοινοβουλευτικό και αντικομμουνιστικό, όπως ο ίδιος ο Μεταξάς το χαρακτηρίζει στο «Τετράδιο των Σκέψεων» προς το τέλος της ζωής του.[73] Μια σειρά από αντί-προσδιορισμούς (αντιφιλελευθερικό, αντιατομικιστικό), χαρακτηρίζουν το καθεστώς, με φασιστικές τάσεις που δεν πρόφτασε να αλώσει όμως τον κρατικό μηχανισμό ολοκληρωτικά, όπως συνέβη στην Ιταλία και τη Γερμανία. Εξάλλου, σημαντικό ρόλο είχε και η κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, το '40 και ο θάνατος του δικτάτορα, το 1941.

Αντιμετώπισε τους πολιτικούς του αντιπάλους, ιδιαίτερα τους κομμουνιστές,[74] με ιδιαίτερη σκληρότητα, φυλακίσεις, εκτοπισμούς, που έπληξαν πολύ περισσότερους πολίτες

---

[71] Αγγελής, ό.π, σ.37.
[72] Στο ίδιο, σ.37-38.
[73] Κωνσταντίνος Τενεκετζής, *Πολιτικές δυνάμεις και δικτατορία 4ης Αυγούστου (1936-1940).- Η αντίδραση εναντίον του καθεστώτος,* ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2000, σ.125.
[74] Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, Θεμέλιο, 1995, σ. 419

από κάθε άλλη περίοδο του Μεσοπολέμου.[75] Από αυτούς, όμως, δεν εξαιρούνταν και οι διώξεις εναντίον αστών πολιτικών, όπως ήταν ο Σοφούλης, αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων και πρώην Πρόεδρος της Βουλής (Σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάταινα) και ο Μιχαλακόπουλος, πρώην Πρωθυπουργός της χώρας. Η καταπολέμηση του κομμουνισμού επιχειρήθηκε με νομοθετικά μέτρα και, μέσω του Κ. Μανιαδάκη, επικεφαλής του νεοϊδρυθέντος υφυπουργείου Ασφαλείας.

Χαρακτηριστικό του καθεστώτος υπήρξε ο συγκεντρωτικός του χαρακτήρας, εφόσον ο Μεταξάς κράτησε κάτω από την εποπτεία του τα χαρτοφυλάκια των Υπουργείων Εσωτερικών και Εξωτερικών, τα τρία πολεμικά Υπουργεία, όλα τα υφυπουργεία, καθώς και το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο τέλος του 1938. Ο μύθος του τέλειου ηγέτη με τις μεσσιανικές ιδιότητες και την πατρική φιγούρα βασιζόταν στην ηγετολατρία, στην οποία η Ελλάδα είχε παράδοση (όπως ο Κωνσταντίνος και ο Βενιζέλος είχαν θεοποιηθεί) και στο φασιστικό ηγετικό ύφος των Duce και Führer.[76]

Η μεταξική δικτατορία διακρινόταν από τον αυταρχικό της χαρακτήρα, την αυστηρή πειθαρχία και την επιμελή οργάνωση, αλλά δε συνιστούσε στρατιωτική δικτατορία, κατά τον Πλουμίδη,[77] παρότι το πολιτικό του προσωπικό είχε μόνο οκτώ πρόσωπα επαγγελματίες πολιτικούς, ενώ οι υπόλοιποι ήταν αξιωματικοί. Επιπρόσθετα, το καθεστώς είχε επανδρωθεί με προσωπικότητες από τους επιχειρηματικούς κύκλους του αντιβενιζελικού χώρου, από τον τραπεζιτικό και χρηματιστηριακό κόσμο, από πανεπιστημιακούς και κεφαλαιοκράτες που θα προσέδιδαν στο «Νέον Κράτος» χαρακτήρα τεχνοκρατικό, έξω και πέρα από την κομματική ένταξη των μελών του.

Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του μεταξικού καθεστώτος αναφέρονταν στην ιδεολογία του «Νέου Κράτους» και του Γ΄ Ελληνικού Πολιτισμού, ο οποίος μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και το ανεκπλήρωτο του εθνικού οράματος ανέλαβε να δώσει το νέο όραμα της εθνικής αναγέννησης.[78] Ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός ήταν ένα νεωτερικό «συμπίλημα», το οποίο είχε τις ρίζες του στη διαχρονική ακτινοβολία του ελληνικού πνεύματος , καθώς και στον λαϊκό πολιτισμό, ενώ αποστρεφόταν οτιδήποτε ξενόφερτο· ο πολιτισμός αυτός θα συνδύαζε τα γόνιμα στοιχεία των δύο προηγούμενων πολιτισμών, του αρχαίου και του βυζαντινού, ανασταίνοντας τα ιδεώδη τους.

---

[75]Λιναρδάτος ,ό. π σ.57-67
[76]Αγγελής, ό.π,194-196.
[77] Πλουμίδης, ό. π, σ.34.
[78] Ελισάβετ Σαρηγιαννίδου, Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής , κατά τη Μεταξική περίοδο. Η περίπτωση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου(1937-1940), Μεταπτυχιακή εργασία, ΠΤΔΕ, Φλώρινα, σ.34-35.

Μέσω αυτού, το καθεστώς στόχευε στην επίτευξη της εθνικής ενότητας και συνέχειας που είχε διαρραγεί από την οθωμανική κατάκτηση, προκειμένου να αποκατασταθεί η Ελλάδα στον ιστορικό της ρόλο ως παγκόσμιος πολιτιστικός «φάρος» Έτσι, η έννοια του «νέου» ταυτίζεται με εκείνη του «εθνικού»· συνεκδοχικά, το «Νέον Κράτος» ταυτίζεται με το «Εθνικό Κράτος», το οποίο στηρίζεται στον Νέο Ελληνικό Πολιτισμό, η ιδεολογία του οποίου συνίσταται στην επιστροφή στις παραδοσιακές αξίες του έθνους: Πατρίδα-Θρησκεία-Οικογένεια.[79]

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τον Τενεκετζή[80] το καθεστώς της 4ης Αυγούστου υπήρξε μια δικτατορία, με αυταρχικό και πατερναλιστικό ύφος , με διακριτικά στοιχεία φασίζουσας ρητορείας, επηρεασμένο ισχυρά από το καθεστώς Σαλαζάρ της Πορτογαλίας.

2.2 Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής δικτατορίας στον εξελληνισμό των σλαβόφωνων

Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής περιόδου ήταν ιδιαίτερα παρεμβατική, καθώς ο Μεταξάς ήθελε να δώσει το δικό του στίγμα στην εκπαίδευση. Το πόσο μεγάλη βαρύτητα προσέδιδε σε θέματα παιδείας και διάδοσης των εθνικών ιδεών φαίνεται από το γεγονός ότι τον Νοέμβριο του 1938, ανέλαβε ο ίδιος την ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο μετονόμασε σε Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων με τον Α.Ν 782/1937· ανάλογη κίνηση είχε κάνει και ο Μουσολίνι.[81] Και οι δύο αλλαγές επισφράγιζαν το « πέρασμα» από μια φιλελεύθερη σχετικά εποχή σε μια περίοδο, κατά την οποία, η παιδεία θα μετατρεπόταν σε υποχείριο ενός αυταρχικού και εθνικιστικού καθεστώτος.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου φιλοδοξούσε να δημιουργήσει το δικό της εκπαιδευτικό σύστημα, χαράσσοντας από την αρχή τους σκοπούς της αγωγής. Τα βασικότερα διακριτικά αυτού του συστήματος ήταν: η έμφαση στον εθνικό χαρακτήρα του κράτους, η επιδίωξη της δημιουργίας του Γ΄ Ελληνικού Πολιτισμού, με έμβλημα το τρίπτυχο «Πατρίδα, Θρησκεία, Οικογένεια», η εθνικιστική διδασκαλία, με έμφαση στην προγονική κληρονομιά, ο εθνικός φρονηματισμός των πολιτών· συνδυασμένα με την αυταρχική κρατική παρέμβαση στις εκπαιδευτικές διαδικασίες και τον πιεστικό έλεγχο των δασκάλων, στους οποίους αναθέτονταν ευρύτερες αρμοδιότητες.

Από τα παραπάνω, εύκολα συνάγεται το συμπέρασμα ότι στο πλαίσιο του «Νέου Κράτους» που επιδίωκε να διαμορφώσει ο Ι. Μεταξάς οι μειονότητες δεν είχαν θέση.

[79] Στο ίδιο.
[80] Τενεκετζής, ό. π, σ. 129.
[81] Αγγελής, ό. π, σ.132-133.

Εξάλλου, η επιβολή της εθνικής ομοιογένειας αποτελεί «νομοτέλεια» για κάθε εθνικό κράτος- ακόμα και για το πιο φιλελεύθερο - πολύ περισσότερο για ένα εθνικιστικό. Όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, στόχευαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στη συγκρότηση εθνικής συνοχής και ομογενοποίησης. Το μεταξικό καθεστώς, ωστόσο, εφάρμοσε αυταρχικά και βίαια μέτρα, απέναντι στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Δυτικής Μακεδονίας, αποσκοπώντας στην πλήρη αφομοίωσή τους, στην ολοκληρωτική εξάλειψη των γλωσσικών και όποιων πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων τους.[82]

2.2.1. Αίτια εφαρμογής κατασταλτικών μέτρων απέναντι στους σλαβόφωνους

Με δεδομένο την έως τότε προβληματική ένταξη του σλαβόφωνων κατοίκων στο εθνικό σώμα, τη διατήρηση της σλαβοφωνίας τους, την εκδήλωση διεκδίκησής τους από εθνικιστικούς κύκλους της Βουλγαρίας, μετά τον επανεξοπλισμό της (Σύμφωνο μη επιθέσεως των βαλκανικών χωρών 31/7/1938),[83] τη σκόπιμη σύνδεση του συνόλου των Σλαβοφώνων με τον κομμουνισμό, την αποδυνάμωση του ρόλου της Κοινωνίας των Εθνών, αναφορικά με την αντιμετώπιση των μειονοτικών θεμάτων, την ενίσχυση ευρύτερα του αυταρχισμού και του εθνικισμού, με ποικιλόμορφες φασίζουσες εκφάνσεις, ενόψει του επικείμενου Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εκδηλώθηκε ψύχωση εθνικής ανασφάλειας από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού, με απότοκο οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί να βρεθούν εκ νέου στο στόχαστρο.

Το προσωπικό ημερολόγιο του Μεταξά δίνει κάποιες απαντήσεις στο ερώτημα, γιατί ενεργοποιείται αυτή η ιδιαίτερη πολιτική εκπαίδευσης, απέναντι στους ξενόφωνους. Αδιαμφισβήτητα, καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου το θέμα απασχολεί τους ιθύνοντες. Αρκεί να αναφερθεί η ιδιαίτερη φροντίδα με την οποία ο Γληνός αλλά και ο Τριανταφυλλίδης περιέβαλαν το ζήτημα αυτό· στο αρχείο Γληνού, μάλιστα, υπάρχει ειδικός φάκελος με τον τίτλο: «Ζήτημα Ξενοφώνων». Οι ρίζες του προβλήματος αφομοίωσης των αλλόφωνων έχουν ως σημείο εκκίνησης την εποχή ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών στον εθνικό κορμό.

---

[82] Ευθυμία Παυλίδου, ό.π., σ.324.

[83] Ο φόβος του Μεταξά για ανακίνηση του μειονοτικού ζητήματος και εκμετάλλευσή του από τα γειτονικά σλαβικά κράτη οξύνθηκε περισσότερο, όπως φαίνεται στο Ημερολόγιό του: 19-02-1937 «Παύλος Γιουγκοσλαβίας και συνομιλία μου. Πληροφορίαι του περί Lorraine και τι του είπε. Διάδρομος Βουλγαρίας Αιγαίου. Ετρόμαξα. Διάβημα εις Αγγλίαν Eden σφοδρότατον. Απάντησίς του καθησυχαστική»· Απρίλιος του 1938: «Ο Στογιαντίνοβιτς (πρωθυπουργός Γιουγκοσλαβίας) ανεκίνησε ζήτημα «σλαβομακεδονικής μειονότητας» στην Ελληνικήν Μακεδονίαν». Ιωάννης Μεταξάς, Το προσωπικό του ημερολόγιο, τ. 7, Γκοβόστης, Αθήνα 1976, σ. 273.

Τίθεται όμως το ερώτημα, ποιοι λόγοι συνηγορούν, ώστε την εποχή του Μεταξά το ζήτημα να αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα υψίστης εθνικής σημασίας και, μάλιστα, να ενεργοποιούνται αυταρχικές μέθοδοι και όχι ήπιες, όπως στο παρελθόν; Η απάντηση πρέπει να αναζητηθεί στον εθνικιστικό και στον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα του καθεστώτος· να σημειωθεί πως η σλαβοφωνία είχε συνδεθεί με τον κομμουνισμό, από την εποχή που άρχισαν να ακούγονται φωνές προερχόμενες από τον αριστερό χώρο σχετικά με την αυτονόμηση της Μακεδονίας.

Η βουλγαρική απειλή χρησιμοποίησης της σλαβόφωνης μειονότητας για την πραγματοποίηση των επεκτατικών βλέψεων στον χώρο της Μακεδονίας ήταν το βασικότερο επιχείρημα για την επιτακτική ανάγκη εξάλειψης της σλαβοφωνίας. Μάλιστα, υπήρχε έκδηλος ο φόβος μήπως οι σλαβόφωνοι χρησιμοποιηθούν ως «δούρειος ίππος», σε μια ενδεχόμενη επίθεση της Βουλγαρίας, καθώς κατοικούσαν σε παραμεθόριες περιοχές. Για αυτόν τον λόγο, το μεταξικό καθεστώς ψήφισε τον Α.Ν. 376 «περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων»[84], σύμφωνα με τον οποίο 11 παραμεθόριοι νομοί χαρακτηρίζονταν ως «αμυντικές περιοχές». Σε κάθε νομό υπήρχε μια εσωτερική περιμετρική «επιτηρούμενη ζώνη» και μια εξωτερική «απηγορευμένη ζώνη»[85], η οποία ελεγχόταν από τον στρατό και δεν ήταν προσβάσιμη στους πολίτες. Αλλά και στην επιτηρούμενη απαγορευόταν η εγκατάσταση «αλλοδαπών» και «μη Ελλήνων την εθνικότητα».

Στην ουσία με τον νόμο 376 άρχισε ένα νομότυπο «καθεστώς» διακρίσεων και καχυποψίας σε βάρος εκείνων, οι οποίοι κρίνονταν ύποπτοι όχι μόνο για πράξεις, αλλά και για προθέσεις κατασκοπείας. Οι τοπικές επιτροπές, «Επιτροπές Ασφαλείας», μπορούσαν να επιβάλουν διοικητικές εκτοπίσεις έως και πέντε χρόνια εκείνων των ατόμων και των οικογενειών τους, που θεωρούνταν επικίνδυνοι για την ασφάλεια της περιοχής. Εύκολα θύματα του νόμου υπήρξαν οι σλαβόφωνοι, οι οποίοι a priori θεωρούνταν ύποπτοι, μόνο και μόνο, εξαιτίας της γλώσσας τους, [86] ταυτίζονταν με τη βουλγαρική ταυτότητα ή ήταν

---

[84] ΑΝ 376/1936/ΦΕΚ 546/18.12.1936. Περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων.

[85] Ηλιάδου - Τάχου, ό. π, σ.158-159.

[86] Ραϋμόνδος Αλβανός, *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κράτος και ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου*. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2019, σ.228-229.

[87] Στο ίδιο. Λένα Διβάνη, ό .π [Προσπάθησαν να εγκαταστήσουν στα ελληνοσερβικά σύνορα τσελιγκάτα Σαρακατσαναίων «εγνωσμένων εθνικών φρονημάτων» για λόγους κρατικής ασφάλειας. (Ι.Α.Υ.Ε 1937, Α//6/9)], σ.159,υποσημείωση 93, Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Βιβλιόραμα,Αθήνα,2008,σ.176-177.[Ένα ριζοσπαστικότερο μέτρο για την απομάκρυνση συλλήβδην όλων των σλαβόφωνων Μακεδόνων από τις παραμεθόριες εστίες και τον εποικισμό της επιτηρούμενης ζώνης, αν και στα σκαριά δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί], υποσημείωση 50 στο ίδιο.[Το αρχικό αίτημα του ΓΕΣ αφορούσε μονάχα την ελληνοβουλγαρική μεθόριο , ύστερα όμως από πρόταση του νομάρχη Φλωρίνης, τα σχέδια εποικισμού συμπεριέλαβαν όλη την γραμμή «*από Κρυσταλλοπηγής μέχρι Ορμενίου*»].

ευήκοοι στα κομμουνιστικά κελεύσματα. Για παράδειγμα, αν κάποιος σλαβόφωνος στιγματιζόταν από τις τοπικές αρχές ως Βουλγαρόφρων δεν είχε το δικαίωμα να αγοράσει γη, ακόμη κι αν αυτή ήταν στο χωριό στο οποίο μεγάλωσε.[96]

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου άσκησε σε βάρος τους, αυταρχική, μισαλλόδοξη πολιτική η οποία πέρασε από την εξελλήνιση στην καταστολή· έφτασε στο σημείο να ποινικοποιήσει τη σλαβική κουλτούρα. Μετά τη δημοσίευση του νόμου «περί συστάσεως Υπηρεσίας Αμύνης του Κράτους», τα μέτρα καταστολής εντάθηκαν και κυρίως είχαν σχέση με «την παρακολούθησιν των πάσης φύσεως ξένων προπαγανδών», με επιβολή «προστίμων σε όσους μιλούσαν δημόσια το ιδίωμα και εκτοπίσεις υπόπτων για παρακίνηση κατοίκων εις απείθειαν προς τας αρχάς». Ο αριθμός των σλαβόφωνων που εκτοπίστηκε στα νησιά και στο εσωτερικό της χώρας παραμένει ιστορικά αδιευκρίνιστος, αλλά ανάγεται σε αρκετές δεκάδες.[87] Στο πλαίσιο της εκκαθάρισης της Βόρειας Ελλάδας από τις «εστίες» της βουλγαρικής προπαγάνδας αφαιρέθηκε η ελληνική υπηκοότητα από 340 σλαβόφωνους μετανάστες στον Καναδά και ΗΠΑ, απαγορεύοντάς τους την επιστροφή στην Ελλάδα, αν και είχαν τις οικογένειές τους εκεί.[88]

2.2.2 Απαγόρευση της σλαβοφωνίας

Η απαγόρευση της σλαβοφωνίας και η εντατικοποίηση των κατασταλτικών μέτρων αποδεικνύει πως η πολιτική που κυριάρχησε την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας ήταν εκείνη της «βίαιης αφομοίωσης». Πρόκειται για τη σχετική διαταγή του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας (υπ. αρ. 122770/1936, *«Περί αποκαταστάσεως της ενιαίας γλώσσης»*), που κοινοποιήθηκε σε όλα τα διορισμένα κοινοτικά και δημοτικά συμβούλια της δικαιοδοσίας του. Η απαγόρευση της σλαβοφωνίας αφορούσε όλους ανεξαιρέτως τους Σλαβόφωνους· ακόμη και εκείνους που διέθεταν πέρα από κάθε αμφιβολία ελληνικό εθνικό φρόνημα.[89] Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι το ακριβές κείμενο της εν λόγω διαταγής δεν έχει εντοπιστεί σε κάποιο κρατικό αρχείο· ίσως το μέτρο αυτό δεν είχε συμπεριληφθεί σε κάποιο νόμο ή διάταγμα. (Εξάλλου, εάν δημοσιευόταν στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως,* η Βουλγαρία θα το εκμεταλλευόταν διπλωματικά). Την έλλειψη αυτή αναπληρώνουν είτε οι

---

[88]Χριστίνα Βάρδα, «Όψεις της πολιτικής αφομοίωσης στη Δυτική Μακεδονία στο Μεσοπόλεμο», *Τα Ιστορικά*, τ. 18-19, Ιούνιος-Δεκέμβριος, σ.151-170.

[89] Διβάνη, ό.π,σ.345.

[90] Φίλιππος Κάραμποτ «Σλαβομακεδόνες και κράτος στην Ελλάδα του μεσοπολέμου», Ίστωρ, τ. 10, Δεκέμβριος 199, σ.265 .[Ο Παύλος Κούφης, δάσκαλος στο δημοτικό σχολείο Αλώνων της Φλώρινας κατά την περίοδο 1936-1941, περιγράφει την αγανάκτηση ενός πρώην μακεδονομάχου που συνελήφθη επ' αυτοφόρω να μιλάει μακεδονοσλαβικά και οδηγήθηκε στον ειρηνοδίκη: «Γιατί κύριε Ειρηνοδίκη; Γιατί; Τι σι έκανα; Σι σκότωσα τη πατέρα; Κάθεστε δω πέρα και τρώτε σαν τα αρκούδες!»].

αποφάσεις των διαφόρων φορέων που παρέλαβαν τη διαταγή είτε δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο είτε οι προφορικές μαρτυρίες αυτών που είχαν υποστεί τα κατασταλτικά μέτρα[90].

«Το μέτρο έθιγε ανεξαιρέτως όλους, δεν έκανε διάκριση. Γι' αυτόν τον λόγο ακριβώς προκαλούσε γενική αποδοκιμασία και ποικιλότροπες αντιδράσεις» αναφέρει συνοψίζοντας ένας δάσκαλος της εποχής. «Αυτοί είναι χειρότεροι από τους Τούρκους» έλεγαν οι γριούλες «Αυτοί τουλάχιστον δε μας κόβανε τη γλώσσα».[91] Μεγάλη δυσαρέσκεια είχε προκαλέσει και η απαγόρευση των σλαβικών τραγουδιών , τα οποία -εκτός από τις γιορτές, τους χορούς, τα μοιρολόγια στις κηδείες - αποτελούσαν μέρος της καθημερινής ζωής των σλαβόφωνων χωρικών, ανδρών και γυναικών· έτσι, ενώ παλαιότερα «ο τόπος βροντούσε από τραγούδια» η πολιτική του «Νέου Κράτους» τα απαγόρευε αυστηρά.[92]

Ιδιαίτερα απαγορεύτηκε το σλαβικό ιδίωμα στα σχολεία· όσοι μαθητές εξακολουθούσαν ακόμα να το μιλούν υποβάλλονταν σε ξυλοδαρμό. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Παύλου Κούφη, δασκάλου στο χωριό του Άλωνα της Φλώρινας: «Μετά τη διαταγή της απαγόρευσης που ήρθε […], τα δέρναμε τα παιδιά, για να μιλάνε ελληνικά. Βγαίνανε έξω στο διάλειμμα όλα, […], δε μιλούσανε ελληνικά. Δε μπορούσανε να μιλάνε ελληνικά, ξέρανε τη γλώσσα τους μεταξύ τους. Και σκαρφιστήκαμε τότε με πρωτοβουλία […] συναδέλφου […]: -Θα βρούμε […] ένα καρφί, θα το πάρει το καρφί το παιδί […] και θα προσπαθεί με κάθε τρόπο να το δώσει, όποιον θα ακούσει να μιλάει βουλγάρικα, λοιπόν τσαπ, παρ' το καρφί […]. Και ο άλλος ύστερα τσαπ στον άλλονε και ο άλλος στον άλλονε. Και τώρα το πρωί μαζευόμαστε εκεί και κάναμε, έξω στην αυλή, όλα τα παιδιά κατά τάξεις. Λέγαμε τότε προσευχή το πρωί. Τελείωσε η προσευχή και τώρα πρέπει να αρχίσουν να μπουν τα παιδιά μέσα στην τάξη. Λοιπόν, ποιος έχει το καρφί; […] -Εγωωωώ, κύριε. -Έλα δω, έλα δω. Έχεις το καρφί. Άνοιξ' το χέρι. Γιατί μιλούσες βουλγάρικα; Χραπ, με τη [βέργα]. Χραπ, χραπ. […] Λοιπόν, έπρεπε την άλλη μέρα το πρωί να μην τόχει. Εκείνος που τόχει, εκείνος θα φάει το ξύλο. Αυτό γινότανε».[93]

---

[91] Κωστόπουλος, ό.π., σελ.163-164

[92] Παύλος Κούφης, Άλωνα Φλώρινας, Αγώνες και Θυσίες, Αθήνα 1990, σ. 55

[93] Ραϋμόνδος Αλβανός, Κοινωνικές Συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 187-188

Σύμφωνα με τον Κωστόπουλο, δεν ήταν λίγες οι φορές, κατά τις οποίες η κατηγορία του «βουλγαρίζοντος» εξαπέλυε «κύμα κρατικής τρομοκρατίας» εναντίον του· ενδεικτικά, αναφέρει πως, εκτός από την απλή επίπληξη «*να μη μιλάς άλλη φορά τα παλιοβουλγάρικα»*, οι ποινές μπορεί να ήταν από βαρύ χρηματικό πρόστιμο, τη φυλάκιση, τα βασανιστήρια με το περίφημο ρετσινόλαδο, την εξορία…[94] Επισημαίνει, μάλιστα, ότι η ταμπέλα του «βουλγαρίζοντος» λειτούργησε σε μεγάλο βαθμό ως μέσο πλουτισμού των τοπικών αρχών. Αυτό το πιστοποιεί - κατά τα γραφόμενα του Κωστόπουλου[95] και του Αλβανού[96]- το βιβλίο του Δώρου Πεφάνη, γραμμένο μετά την Κατοχή (1949), ο οποίος αναφερόμενος στην περίοδο Μεταξά έγραφε: «Δυστυχώς, είναι άπειρα τα παραδείγματα, κατά τα οποία η φράσις «είσθε Βούλγαροι» συνωδεύετο και από εκμετάλλευσιν. Από τον Νομάρχην Φλώρινας - Καστοριάς της 4ης Αυγούστου είχε γίνει πλουτοφόρος επιχείρησις το «ή δίνεις τόσα ή σε στέλλω εξορία ως Βουλγαροκομμουνιστή» και δίπλα στο Νομάρχη, ο χωροφύλακας ή ο κατώτερος υπάλληλος. Και στα δικαστήρια ακόμη η ιδιότης του σλαβόφωνου ήτο περίπτωσις επιβαρυντική». Πραγματικά, ο νομάρχης Τσιακτσήρας ήταν επικεφαλής κυκλώματος που, εκμεταλλευόμενο τα εθνικά ζητήματα, χρηματιζόταν σε βάρος των κατοίκων του νομού Φλώρινας· κάτι που είχε ως τελικό αποτέλεσμα την απόλυσή του από τη θέση του νομάρχη.[97]

2.2.3 Ρόλος του νομάρχη Φλώρινας Τσιακτσήρα

Μια από τις πρώτες ενέργειες του Μεταξά, όταν ανέλαβε τον Απρίλιο του 1936 την πρωθυπουργία ήταν να αντικαταστήσει με πρώην αξιωματικούς και δικαστικούς τους νομάρχες. Στη Φλώρινα, ως νομάρχης τοποθετήθηκε ο εν αποστρατεία συνταγματάρχης του πυροβολικού Ιωάννης Τσιακτσήρας, ο οποίος στο παρελθόν υπήρξε επικεφαλής φάλαγγας των «χαλυβδοκράνων» της εθνικιστικής οργάνωσης «Εθνική Ένωσις Ελλάς» , γνωστή και ως «Τρία έψιλον» (ΕΕΕ).[98]

Ο νομάρχης Φλώρινας με την ανάληψή των καθηκόντων του, υιοθετώντας τις αυταρχικές πρακτικές της μεταξικής δικτατορίας, υπέδειξε μια σειρά μέτρων «προς εξουδετέρωσιν παντός εθνικού στοιχείου», όπως η αφαίρεση κλήρου από αυτούς που κινούνταν εναντίον του καθεστώτος, ο σχηματισμός «λόχων εργασίας» από εκείνους που

---

[94]Κωστόπουλος, ό. π, σ.167.
[95] Στο ίδιο, σ.176.
[96] Αλβανός, *Σλαβόφωνοι και Μακεδόνες*, ό. π, σ.230.
[97]Ανδρέας Αθανασιάδης *, Στη σκιά του «βουλγαρισμού». Αποτυπώσεις «πολιτικών και εθνικών φρονημάτων» των πολιτών της περιφέρειας Φλώρινας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου ,* Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 378-379.
[98] Στο ίδιο, σ.360.

εμφορούνταν από ανατρεπτικές ιδέες, η απομάκρυνση μερίδα του παραμεθόριου πληθυσμού που ήταν εμπνεόμενη από τον κομμουνισμό, η συγκρότηση σώματος από 30 απόστρατους ή έφεδρους αξιωματικούς «εγνωσμένου ήθους», οι οποίοι αφενός, ως οργανωτές και γυμναστές θα συνέβαλαν στην «πλήρη εθνικήν αφομοίωσιν και ελληνοπρεπή διάπλασιν της νεολαίας» και αφετέρου, θα επέβλεπαν ἀγρυπνα την εργασία των δασκάλων όσο και τις κινήσεις των χωρικών· τέλος, πρότεινε τη λειτουργία νυχτερινών σχολών στις οποίες θα φοιτούσαν «ενήλικοι άρρενες οι αγνοούντες την ελληνικήν, διδασκόμενοι ιδίως ιστορίαν και ασκούμενοι εις την εκμάθησιν της γλώσσας».[99]

2.2.4 Ίδρυση νυχτερινών σχολών

Πράγματι, κατά τη μεταξική δικτατορία, συστηματοποιείται η δραστηριότητα των γνωστών από τη βενιζελική περίοδο νυχτερινών σχολών, διαδραματίζοντας όμως έναν ιδιαίτερο ρόλο στη γενικότερη πολιτική επιβολής της «νόμιμης γλώσσας».[100] Η υποχρεωτική φοίτηση των ενηλίκων για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ήταν ένα συμπληρωματικό μέτρο προς την ολοκληρωτική απαγόρευση της σλαβοφωνίας, το οποίο αφορούσε μαθήματα στα οποία υποβάλλονταν τόσο οι σλαβόφωνοι όσο και οι τουρκόφωνοι «αμφοτέρων φύλων» (γυναίκες από 15-40 ετών και άρρενες, μέχρι 50) . Το πρόγραμμα περιλάμβανε «ανάγνωσιν, γραφήν, ιστορίαν, και ιδιαιτέρως [όσον αφορά τις γυναίκες] διαφόρους πρακτικάς γνώσεις και οικοκυρικήν».[101]

Η ίδρυση και λειτουργία των νυχτερινών σχολείων όχι μόνο δεν αποσιωπήθηκε, αλλά, αντίθετα, προπαγανδίστηκε με κάθε μέσο σαν έργο εκσυγχρονισμού συνδυαζόμενο με το έργο εξελληνισμού των ευαίσθητων εθνικά παραμεθόριων περιοχών. Στον «απολογισμό μιας διετίας» που δημοσίευσε το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού (1938) το μέτρο εντάσσεται στην ενότητα «ο αγών κατά του αναλφαβητισμού»· μαζί με την απερίφραστη καταδίκη της χρήσης ξένων ιδιωμάτων από ντόπιους και πρόσφυγες , δίνονται αριθμητικά στοιχεία - για το σχολικό έτος 1937/38 - που αποδεικνύουν πως το μέτρο είχε επιφέρει καρπούς (σε όλη τη Μακεδονία φοίτησαν σ' αυτού του τύπου τα σχολεία 101.261 άτομα, από τα οποία 48.985 άνδρες και 51.276 γυναίκες) .[102]

---

[99]Διβάνη, ό.π, σ.346-347, υποσημείωση 107: Η αναφορά του νομάρχη υπάρχει στο Ι.Α.Υ.Ε 1937, Α/6/9^{α}, α. π. 16093. Βλ. επιστολή Γκοτζαμάνη προς τον Μεταξά με συμβουλές αφομοίωσης στο ίδιο πνεύμα (Σωτ. Γκοτζαμάνη, Εθνικά ζητήματα, Μακεδονία και Μακεδόνες, γλωσσικαί μεινότητες και ξενικαί βλέψεις, Αθήνα,1954).

[100] Ευαγγελία Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2016, σ.133, 151.

[101] Κωστόπουλος, ό. π, σ.170.

[102] Στο ίδιο.

Αντίστοιχο προπαγανδιστικό περιεχόμενο έχουν τα δημοσιεύματα σε εφημερίδα της Φλώρινας, τα οποία είτε γνωστοποιούν είτε εγκωμιάζουν το επιτελούμενο έργο. Ειδικότερα, σε άρθρο της Μακεδονικής,[103] αρχές Νοεμβρίου 1936, αναφέρεται εγκύκλιος του νομάρχη Τσιακτσήρα, ο οποίος -μέσω αυτής- κοινοποίησε στους διευθυντές της δικαιοδοσίας του, την ίδρυση και λειτουργία νυχτερινών σχολείων, στα οποία θα παραδίδονται μαθήματα τρεις φορές την εβδομάδα από τους διευθυντές των σχολείων, ενώ τη διδασκαλία των γυναικών και κοριτσιών θα γίνεται από τις δασκάλες.

Με την εφαρμογή του μέτρου αναμένεται ότι δε θα μείνει σε σύντομο χρονικό διάστημα στην περιφέρεια κανένας αγράμματος, καθώς από όλους αναγνωρίζεται πόσο σημαντική είναι η γνώση ανάγνωσης και γραφής . Σε δημοσίευμα του ίδιου φύλλου τονίζεται πως η έναρξη των νυχτερινών μαθημάτων εντάσσεται στη συστηματικότερη προσπάθεια εξάπλωσης της ελληνικής γλώσσας, έργο εθνικό, που απαιτεί σύστημα, μέθοδο και επιμονή[104]. Η ανακοίνωση συνοδεύεται από μια ελάχιστα συγκαλυμμένη απειλή: «Δεν πρόκειται να υπενθυμίσωμεν τι έγινε αλλαχού εις παρομοίας περιπτώσεις. Ίσως άλλοτε να το κάμωμεν. Διά την ώραν κρίνομεν αναγκαίον την ίδρυσιν και λειτουργίαν των ανωτέρω σχολείων».

Περίπου ένα μήνα αργότερα, σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας,[105] ο νομάρχης Τσακτσήρας δημοσιεύει εγκύκλιο με την οποία απευθυνόμενος προς το διδακτικό προσωπικό των Εκπαιδευτικών Περιφερειών Φλώρινας και Καστοριάς, συγχαίρει ιδιαίτερα τον ρόλο δραστήριων, ενθουσιωδών και άοκνων εκπαιδευτικών των νυχτερινών σχολών, των οποίων το έργο έχει «αξιόλογα και επαινετά αποτελέσματα».

Ο υποχρεωτικός και όχι προαιρετικός χαρακτήρας του μέτρου αποτυπώνεται στη γλώσσα των επίσημων εγγράφων προς τους διευθυντές των σχολείων της περιφερείας του· μεταξύ άλλων αναφέρεται: «να απαλλάξωμεν της υποχρεωτικής φοιτήσεως εκείνους τους μαθητάς αμφοτέρων των τμημάτων, οίτινες επέδειξαν πρόοδον εις το ομιλείν και γράφειν», «[…] εις το τέλος της χειμερινής περιόδου να δύνανται να υποστώσι την περί απαλλαγής της φοιτήσεως εξέτασιν».[106] Όσοι είχαν μάθει επαρκώς τα ελληνικά θα παρακολουθούσαν μαθήματα πατριδογνωσίας «εκάστην Κυριακήν μετά την θείαν λειτουργίαν». Η προσέλευση στις νυχτερινές σχολές δεν ήταν αθρόα, είτε, εξαιτίας απροθυμίας είτε, εξαιτίας αδιαφορίας των σλαβόφωνων πληθυσμών, ωστόσο, χαρακτηρίζεται ικανοποιητική, «[…] χάρις εις τας εξαιρετικάς πράγματι και υπερανθρώπους προσπαθείας των Αρχών και των διδασκάλων».

---

[103]*Μακεδονική*, Νυχτερινά Σχολεία, 4/11/1936, σ.4.
[104] Στο ίδιο, σ.1.
[105]Εγκύκλιος με ημερομηνία 27/11/1936 στη *Μακεδονική*, 4/12/1936, σ.2
[106]*Μακεδονική*, 9/12/1936, σ.4.

Η υποχρεωτική φύση του μέτρου καταγράφεται και σε βιβλίο δασκάλου, θιασώτη της μεταξικής δικτατορίας: «Τώρα τα κορίτσια μορφώνονται στις νυχτερινές σχολές υποχρεωτικά τρεις φορές την εβδομάδα, από τον Νοέμβριο ως το Μάρτη ή αρχές του Απρίλη, ύστερα από τη σχετική ενέργεια του Νομάρχη κ. Τσακτσήρα. […][107] Στο πλαίσιο μιας παραδοσιακής πατριαρχικής κοινωνίας, η φοίτηση, ωστόσο, των γυναικών στις νυχτερινές σχολές πιθανότατα προκάλεσε αντιδράσεις. Αυτό φαίνεται από την «παράκληση» του νομάρχη « όπως οι κ.κ. Διευθυνταί των Σχολείων αποφεύγωσι να εισέρχονται εν ώρα εργασίας εις τα τμήματα των θηλέων» και από την εντολή του προς τους κατά τόπους διοικητές της χωροφυλακής, με την οποία απαγορευόταν η είσοδός τους στην αίθουσα διδασκαλίας: «Επληροφορήθημεν ότι όργανα της Χωροφυλακής και λοιπά Κρατικά τοιαύτα εισέρχονται εις τας αιθούσας παραδόσεως του Τμήματος Θηλέων των Νυχτερινών Σχολών και άλλοτε μεν παρακολουθούσι την διδασκαλίαν, άλλοτε δε ποικιλοτρόπως αναμιγνύονται εις το έργον του διδακτικού προσωπικού αυτών. Απαγορεύω αυστηρώς εις το εξής την είσοδον εις αυτούς, ως και παρομοίας ενεργείας και επεμβάσεις».[108] Τις προαναφερόμενες ατασθαλίες επέτρεπε και η περιορισμένη μέριμνα των διεθνών οργανισμών για τις μειονότητες, καθώς η προσοχή επικεντρωνόταν στον επικείμενο πόλεμο.[109]

Χωρίς να υποβαθμίζεται η σημαντικότητα του μέτρου στην προσπάθεια εγγραμματισμού των ενηλίκων και στην κοινωνική τους ένταξη, πρέπει να επισημανθεί πως η συγκεκριμένη ρύθμιση, εναρμονισμένη στο περιβάλλον προώθησης του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, δε συνιστούσε τόσο μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί μια επικοινωνιακή δεξιότητα στους πολίτες, όσο «*ένας μηχανισμός διασφάλισης των προσχημάτων για τη δίωξη της γλωσσικής ετερότητας*[110]». Μετά από την υποχρεωτική εφαρμογή του μέτρου φοίτησης στα νυχτερινά σχολεία δε θα μπορούσε κανένας να χρησιμοποιήσει ως δικαιολογία, ότι η χρήση του σλαβικού ιδιώματος του ήταν «προϊόν άγνοιας», αλλά θα ερμηνευόταν ως συνειδητή πράξη αντίστασης στην επιδιωκόμενη προσπάθεια εξελληνισμού του.

2.2.5 Το σχολείο «όργανο» αφομοιωτικής πολιτικής

[107]Κωστόπουλος, ό π, σ. 171.
[108]*Μακεδονική*, αρ. φύλλ. 400, 09-12-1936.
[109] Καλεράντε, ό.π,σ.287.
[110] Κωστόπουλος, ό .π.

«Αιχμή του δόρατος», λοιπόν, για ακόμα μια φορά στην αφομοιωτική εκστρατεία των σλαβόφωνων μειονοτήτων στον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας από τη μεταξική δικτατορία υπήρξε το σχολείο. Όπως συμπεραίνεται από τα παραπάνω, το εγχείρημα εκπαίδευσης και εξελληνισμού των πληθυσμών αυτών στην ελληνική παραμεθόριο είχε αναχθεί σε ζήτημα εθνικής άμυνας. Ο Γκοτζαμάνης,[111] στέλεχος των Λαϊκών και ιδρυτής του κόμματος «Μακεδονική Ένωση», σε υπόμνημά του προς τον Ιωάννη Μεταξά, με θέμα τη γλωσσική αφομοίωση, προτείνει ο προϋπολογισμός των δαπανών για την εκπαίδευση των ξενόφωνων να συμπεριληφθεί στις δαπάνες για την άμυνα της χώρας.

«[…] αφού η χώρα υφίσταται την θυσίαν να δαπανήση πολλά δισεκατομμύρια διά την στρατιωτικήν της προπαρασκευήν, ας αφιερώση εξ αυτών ολίγας τινάς δεκάδας εκατομμυρίων διά την εκπαίδευσιν των ξενοφώνων μερών, διότι η άμυνα απαιτεί όχι μόνον υλικά μέσα, αλλά και έμψυχον υλικόν. Τούτο δε δεν είναι μόνον οι αξιωματικοί αλλά και οι οπλίται. Ως μίαν λοιπόν δαπάνην προπαρασκευής του εμψύχου υλικού διά την άμυναν της χώρας δέον να θεωρήση το Κράτος την εν τοις ξενοφώνοις διαμερίσμασιν εκπαίδευσιν και να καταστήση αυτήν αντικείμενον ιδιαιτέρας μερίμνης και προσπαθείας ξεχωριστήν της λοιπής εκπαιδεύσεως. Διά τούτο νομίζω, ότι η εκπαίδευσις των ξενοφώνων δέον να τεθή δι' ειδικού Νόμου υπό την εποπτείαν και το ενδιαφέρον του Γενικού Επιτελείου του Στρατού, ως τμήμα της αμυντικής του Κράτους προπαρασκευής και τότε μόνον θα υπάρχη ελπίς αι πιστώσεις διά την εκπαίδευσιν των ξενοφώνων να τύχουν απολύτου προτεραιότητος και ν' ανταποκριθή το Σχολείον εις την μεγάλην του αποστολήν ως οργάνου αφομοιωτικής πολιτικής». [112]

Στα απαραίτητα μέτρα που προτείνονταν για τον σκοπό αυτό στο παραπάνω υπόμνημα, εκτός της ίδρυσης και λειτουργίας νυχτερινών σχολών - για τα οποία έγινε ήδη αναφορά - αναφέρονται τα κάτωθι : διαμόρφωση ενός άρτιου δημοτικού σχολείου, με πλήρη εποπτικό εξοπλισμό, έναρξη της εκπαίδευσης από το 3ο ή 4ο έτος της ηλικίας των παιδιών, ώστε η εκμάθηση της ελληνικής στα ξενόφωνα μέρη να γίνεται σαν μητρική γλώσσα· γι' αυτό κρινόταν απαραίτητη και η λειτουργία ενός νηπιαγωγείου σε κάθε δημοτικό σχολείο, μαθητικά συσσίτια, επαναφορά του μέτρου ίδρυσης οικοτροφείων για τους ξενόφωνους. Είχε διατυπωθεί, μάλιστα, η πρόταση να ιδρυθούν τουλάχιστον δύο

[111] Γόνος επιφανούς πατριαρχικής οικογένειας των Γιαννιτσών, γιατρός και πολιτικός, δωσίλογος στην περίοδο της Κατοχής. Επί κυβερνήσεως Παναγή Τσαλδάρη (1932-1933) είχε διατελέσει υπουργός Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως.

[112] ΓΑΚ, ΚΥ, Αρχείο ΕΟΝ, φ. 13, εμπιστ. 316, Υπουργείο Οικονομικών προς τον Κυβερνητικό Επίτροπο Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας, Αθήνα 11-03-1939, όπου διαβιβάζεται απόσπασμα του υπομνήματος που υποβλήθηκε στον Ι. Μεταξά, για την ανάγκη λήψης κατάλληλων μέτρων προκειμένου να επιτευχθεί η «γλωσσική και ψυχοδιανοητική αφομοίωση των πάσης ιστορικής προελεύσεως Ελλήνων πολιτών», σ.1

μεγάλα οικοτροφεία, (ένα στην Αθήνα και ένα άλλο σε «αμιγώς ελληνόφρονα» πόλη), στα οποία οι οικότροφοι θα επιλέγονταν πρώτιστα με κριτήριο τον επιδιωκόμενο σκοπό, αυτόν της αφομοίωσης δηλαδή και, έπειτα, με κριτήριο τα σχολικά προσόντα.

Επιπρόσθετα, κρινόταν ωφέλιμο να συνεχίζουν τις σπουδές τους στις Διδασκαλικές Ακαδημίες, στις Στρατιωτικές Σχολές, στο Πανεπιστήμιο, στο Πολυτεχνείο… Παράλληλα, συστηνόταν η δημιουργία βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων, καθώς και άλλων κοινωφελών πολιτιστικών έργων, προκειμένου «[…] τον περισσότερον χρόνον το ξενόγλωσσο παιδί να ευρίσκεται υπό την άμεσον επίδρασιν του σχολικού μορφωτικού παράγοντος και να συζή πλουσίαν και αξιόλογον σχολικήν ζωήν»· δημιουργία τοπικών συλλόγων «προς εξάλειψιν ξένης γλώσσης»,[113] Εθνικιστικών Οργανώσεων και Σωματείων, προσκοπικών ομάδων. Για τη μετασχολική περίοδο μέχρι τη στρατιωτική τους θητεία, η ΕΟΝ, κατάλληλα προσαρμοσμένη στο περιβάλλον του χωριού και στις επαγγελματικές ανάγκες, θα μπορούσε να συμπληρώσει τον ρόλο του σχολείου.

2.2.6 Σχέση σχολείου και ΕΟΝ

Μεγάλες προσδοκίες για τη διαμόρφωση ελληνικής συνείδησης και εθνικού φρονηματισμού είχαν ανατεθεί από το μεταξικό καθεστώς στην ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας), η οποία είχε συσταθεί τον Νοέμβριο του 1936 με τον Α.Ν.334/36, με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, σύμφωνα με τα ιδανικά που χαρακτήριζαν τη δικτατορία.[114] Μάλιστα, μετά την ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας από τον ίδιο τον Μεταξά το 1938, ο ρόλος της Οργάνωσης ενισχύθηκε και προβλήθηκε ακόμα περισσότερο. «Δύο είναι τα μέσα [κρατικής διαπαιδαγώγησης της νεολαίας]: πρώτον είναι το σχολείον και δεύτερον είναι η Οργάνωσις της Νεολαίας».[115]

Η Οργάνωση είχε κάτω από τη δικαιοδοσία της τα νυχτερινά σχολεία των μειονοτικών περιοχών, όπου οι ξενόφωνοι αναλφάβητοι διδάσκονταν γραφή και ανάγνωση[116]. Στον Α.Ν.2545/1940 γίνεται ειδική αναφορά στη δυνατότητα της ΕΟΝ να ιδρύει και να συντηρεί νυχτερινά γυμνάσια, καθώς και αστικά σχολεία εμπορικής, βιοτεχνικής και οικοκυρικής κατεύθυνσης. Για το ίδιο θέμα γίνεται μνεία και στις ανακοινώσεις σχετικές με τους νόμους

---

[113] Κωστόπουλος, ό. π, σ.174 . Αναφέρεται η περίπτωση του Συλλόγου Αποφοίτων Γυμνασίου Φλωρίνης, που ιδρύθηκε τον πρώτο καιρό μετά την 4η Αυγούστου, με σκοπό « δι' ειρηνικών μέσων (διαλέξεων, παραστάσεων, δημοσιευμάτων…) {να} προπαγανδίση διά την διάδοσιν της Ελληνικής μας γλώσσης και την εθνικοκοινωνικήν εξύψωσιν των κατοίκων του Νομού Φλωρίνης, καταπολεμών το ομιλούμενον σλαυόφωνον ιδίωμα».

[114] Αγγελής, ό. π, σ.81.

[115] Ιωάννης Μεταξάς , *Λόγοι και Σκέψεις*, τ. Β΄, Αθήνα 1969, σ. 157.

[116] Καλεράντε, ό .π, σ.287.

για τα ιδιωτικά σχολεία, φροντιστήρια και οικοτροφεία, όπου επισημαίνεται ο στόχος της κυβερνητικής πολιτικής στο εγχείρημα αντιμετώπισης του αναλφαβητισμού, με τη λήψη - σε μεγάλη έκταση- μέτρων , που προέβλεπαν την ίδρυση ειδικών νυχτερινών και Κυριακάτικων σχολείων. Τον ρόλο αυτό τον είχαν αναλάβει έως τότε διάφορα σωματεία, αλλά η υπηρεσία δεν ήταν συστηματική, δεν ελεγχόταν, οπότε ορισμένες φορές ήταν και επικίνδυνη. Γι' αυτό, τον συντονισμό της προσπάθειας ανέλαβαν η ΕΟΝ και οι εκπαιδευτικές αρχές, προκειμένου να είναι πιο ασφαλής και πετυχημένη.[117].

2.2.7 Ο ρόλος του δασκάλου

Στην εθνική προπαγάνδα - μέσω της ΕΟΝ - κομβικό ρόλο παίζουν οι δάσκαλοι, οι οποίοι ως «απόστολοι πολιτισμού» ήταν επιφορτισμένοι με πολλές αρμοδιότητες, από την ημιστρατιωτική οργάνωση και εκπαίδευση της νεολαίας ως την επιτήρηση των κατοίκων[118]. Ο Υπουργός Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος, απευθυνόμενος στους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, με αφορμή την έναρξη του σχολικού έτους 1936-1937, τόνισε μεταξύ άλλων: «Δεν είσθε απλοί υπάλληλοι, που επιδιώκουν υλικά ανταλλάγματα, ως μόνην αμοιβήν των κόπων των. Είσθε απόστολοι του Έθνους, δημιουργοί του μέλλοντός του, συντελεσταί της ευτυχίας του. Η αποστολή σας, δεν τελειώνει με την διδασκαλίαν του μαθήματος εντός του σχολείου. Και εκτός αυτού, έχετε πολλά να κάμητε. Εμφανίζετε παντού, μέχρις αυτών των πλέον μακρυνών σημείων της Χώρας, την έννοιαν του Κράτους και δι' αυτό οφείλετε, να είσθε ζωντανά παραδείγματα του πατριώτου, του ηθικού, του νομοταγούς και του εργατικού πολίτου».[119]

Οι εκπαιδευτικοί ήταν υποχρεωμένοι να στηρίξουν την Οργάνωση, να χαιρετούν τους μαθητές φασιστικά - όπως και αντίστροφα - να απευθύνονται με ιδιαίτερο τρόπο και σεβασμό στους βαθμοφόρους της.[120] Ουσιαστικά ήταν δέσμιοι της ιεραρχίας της ΕΟΝ, καθώς η συμμετοχή τους σε αυτήν αποτελούσε βασικό κριτήριο της επαγγελματικής τους επάρκειας.[121] Ως δέλεαρ το καθεστώς υποσχόταν μεγάλη αμοιβή, αν εργάζονταν με

---

[117]«Πρόνοια για την ευρυθμοτέραν…, *Λόγοι και Σκέψεις*, ό. π.
[118] Κωστόπουλος, ό. π, σ.174.
[119] Το ίδιο θα ζητήσει, λίγους μήνες αργότερα, ο νέος επιθεωρητής Χρίστος Γ. Κούρος σε εγκύκλιό του προς τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς της νεοϊδρυθείσας εκπαιδευτικής περιφέρειας Αμυνταίου: «Έργον υμών προσέτι η διαφώτισις των ενηλίκων κατοίκων της χώρας, όπως εγκαταλίπωσι το σλαυϊκόν ιδίωμα, ου ποιούνται χρήσιν, παρ' ελπίδα και μετά πάροδον 25ετίας από της απελευθερώσεως αυτών δι' ό βαρείαν υπέχουσιν ευθύνη, ιδία δ' οι νεώτεροι Έλληνες, οίτινες εφοίτησαν εις ελληνικά σχολεία και εξέμαθον την Ελληνίδα διάλεκτον». 1142 Η πολιτική της αφομοίωσης των ετερόγλωσσων στοιχείων κρινόταν αναγκαία, *Μακεδονική*, αρ. φύλλ. 412, 03-03- 1937.
[120] Αγγελής, ό. π, σ.129-130.
[121] Στο ίδιο, σ.29.

επιτυχία.. Ενδεικτικά, αναφέρεται η απονομή χρηματικού βραβείου 1000 δραχμών στον διευθυντή του Α΄ Δημοτικού σχολείου Φλώρινας. Τρύφωνα Βρίτσιο και στον διευθυντή του Δημοτικού Εθνικού, Ι. Στεργιόπουλο, γιατί εργάστηκαν «εθνικώς» και «εξωσχολικώς», «μετά ζήλου παραδειγματικού».[122]

Εκτός από τους δασκάλους, υποχρεώνονταν να ενσωματωθούν στους κόλπους της Οργάνωσης και όλοι οι μαθητές, αν και οι επίσημες διακηρύξεις μιλούσαν για εθελούσια συμμετοχή των παιδιών. Η αναγκαστική ένταξη διαφαίνεται και από το έντυπο της ΕΟΝ «*Περί της αγωγής της Νεολαίας και της συστηματικής αυτής οργανώσεως*», στο οποίο αναφερόταν ότι «[…] υπάρχουν πολλαί οικογένειαι, αι οποίαι μολονότι έστειλαν τα παιδιά των εις την οργάνωσιν, εφ' όσον τούτο προήλθεν ως διαταγή εκ μέρους των σχολείων, όμως μεμψιμοιρούν, όταν παρουσιάζονται ατασθαλίαι τινές εις τους υποτομείς».[123] Αν κάποιος μαθητής ή μαθήτρια απουσίαζε είκοσι φορές από αυτές τις δραστηριότητες της Οργάνωσης, έπαιρνε αποβολή από το σχολείο. Ο ίδιος ο Μεταξάς ομολογούσε με κυνισμό: «Μη νομίσετε ότι είναι δυνατόν Διευθυντής Σχολείου να απαλλάξη τους απουσιάζοντας από την ΕΟΝ. Και ο Διευθυντής ιδιωτικού σχολείου νομίζετε ότι μπορεί να το κάμη; Θα πάη εις την Επιτροπήν του εκτοπισμού. Είναι να λέγωνται αυτά τα πράγματα;» [124]

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των εκφοβιστικών πιέσεων που δέχονταν οι εκπαιδευτικοί συνιστά η εγκύκλιος του νομάρχη Φλώρινας, κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς (1937-1938) : «Μη λησμονήτε ότι εσείς είσθε οι φορείς του πνεύματος, εσείς οι δημιουργηταί χαλιβδίνων χαρακτήρων, εσείς θα φρονηματίσετε και θα ενφυσήσητε τα ιδανικά της Πατρίδος. Συνεπώς θα απαιτήσω από εσάς να πράξητε το αδύνατον. Θα σας παρακολουθήσω αγρύπνως, ως έχων άλλως τε υποχρέωσιν εκ της θέσεώς μου, και θα σταθμίσω με όλην την ειλικρίνειαν η οποία με διακρίνει το έργον υμών, όσον αφορά την απόδοσιν και τους μεν φιλέργους και αποδίδοντας θα ικανοποιήσω απολύτως με όλην την δύναμιν της ψυχής μου, τους δε ανικάνους, αδιαφόρους και μη αποδίδοντας ασφαλώς θα κατασυντρίψω. Μη νομίσητε ότι διά της διαταγής μου ταύτης θέλω να απειλήσω και να εμπνεύσω τον τρόμον εις τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Αλλ' επειδή έχω δείγματα εκ του παρελθόντος έτους της εγκληματικής αδιαφορίας ενίων εκπαιδευτικών λειτουργών, ευρέθην εις την αναπόδραστον ανάγκην να εκδώσω την διαταγήν μου ταύτην, ίνα προλάβω υμάς από πιθανά ολισθήματα έστω και εξ αγνοίας σας προερχόμενα»[125]

---

[122] Μακεδονική, αρ. φύλλ. 430, 02- 07-1937 και Μακεδονική, αρ. φύλλ. 457, 14- 01-1938.
[123] ΓΑΚ, ΚΥ, Αρχείο ΕΟΝ, φ. 26, α .ε. 027 και φ. 27, α .ε.. 012.
[124] Πρακτικά – Β΄ Διάσκεψης Περιφερειακών Διοικητών και Διοικητριών ΕΟΝ, τ. Α΄, εκδόσεις ΕΟΝ, 1940, σ. 398.
[125] Μακεδονική, αρ. φύλλ. 442, 24-09-1937.

Γενικότερα, η στάση, όμως, των δασκάλων δε φαίνεται πως ήταν ακριβώς εκείνη που επιδίωκε η μεταξική δικτατορία· δίχως αυτό να σημαίνει ότι έφτασαν σε επίπεδο οργανωμένης αντίδρασης. Εξάλλου, η διάλυση των συνδικαλιστικών τους φορέων έκανε δύσκολη τη μαζική αντίσταση. [126] Οι μαρτυρίες μαθητών της εποχής (σε όποιο ιδεολογικό χώρο και αν ανήκαν μετέπειτα) και η έκθεση του Γ. Θ. Φεσσόπουλου - πρώην επικεφαλής της Υπηρεσίας Άμυνας του Κράτους- μιλούν κυρίως για εκπαιδευτικούς, που έκαναν συνήθως το έργο που τους επιβαλλόταν (ΕΟΝ, προπαγανδιστικές εκδηλώσεις) πιο πολύ με δυσφορία παρά με ενθουσιασμό και όρεξη.[127]

Από την άλλη, υπήρχαν εκπαιδευτικοί, υποστηρικτές του μεταξικού καθεστώτος, οι οποίοι ανέλαβαν την εθνική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας με διαλέξεις στα μέλη της ΕΟΝ, με άρθρα τους στον τοπικό τύπο και με δημόσιους λόγους στις διάφορες τελετές.[128] Η τοπική αρθρογραφία[129] περιελάμβανε επαινετικά σχόλια για τις «διαφωτιστικές» αυτές διδασκαλίες, τις οποίες παρακολουθούσε αυτοπροσώπως ο νομάρχης Τσιακτσήρας. Ενισχύοντας, την εθνική διαπαιδαγώγηση των νέων, εξέδωσε διαταγή, σύμφωνα με την οποία, απαγόρευε την είσοδο νεαρών 14-19 ετών σε καφενεία, αλλά επιτρεπόταν μόνο σε λέσχες, όπου θα άκουγαν λόγους ωφέλιμους.[130]

Στην ίδια εγκύκλιο, που είχε δημοσιευθεί στη Μακεδονική,[131] ο νομάρχης ορίζει ως υποχρεωτικό τον εκκλησιασμό εκπαιδευτικών και μαθητών κάθε Κυριακή, καθώς και τις γιορτές. Εκτός από τα παραπάνω, στη διαμόρφωση πατριωτικού φρονήματος συνέτειναν και οι σχολικές γιορτές, οι παρελάσεις, οι γυμναστικές επιδείξεις, καθώς και μια ποικιλία τελετών - έμπλεων εθνικοφροσύνης - για την επιτυχή έκβαση των οποίων επιφορτίζονταν οι μαθητές και οι δάσκαλοι, τους οποίους συνέχαιραν, μετά το πέρας τους. Αξιολογώντας το σχολικό έργο, διευθυντές και επιθεωρητές εξέφραζαν την ικανοποίησή τους από το έργο των εκπαιδευτικών, παρά τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν.[132]

---

[126] Κωνσταντίνος Καλαντζής, *Η Παιδεία εν Ελλάδι (1935-1951*), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ.62.
[127] Αγγελής, ό. π, σ .141-142.
[128] Αντ. Δ. Παπακωνσταντινίδη, «ΕΟΝ», *Μακεδονική*, αρ. φύλλ. 481, 26-01-1938, Αντ. Δ. Παπακωνσταντινίδη, «Εκπαιδευτική Αναγέννησις», *Μακεδονική*, αρ. φύλλ. 477, 30-05-1938, Λόγος του Στ. Τριανταφυλλίδη στο άρθρο « Τα μαθήματα προς την νεολαίαν», *Μακεδονική*, αρ. φύλλ. 458, 21-01-1938.
[129] *Μακεδονική*, αρ. φύλλ. 458, 21-01-1938. Οι διαλέξεις αυτές αποτελούσαν μία από τις βασικότερες μορφές εκπαίδευσης της ΕΟΝ. Αξίζει να αναφερθεί ότι, όπως υποστήριζε η Οργάνωση, μόνο το 1939 είχαν δοθεί 14.000 διαλέξεις. Βαγγέλης Αγγελής, ό. π., σ. 116-117.
[130] *Μακεδονική*, ό. π.
[131] *Μακεδονική, ό. π.*
[132]Τον Μάιο του 1938 επισκέφτηκε την εκπαιδευτική περιφέρεια Φλώρινας ο Γενικός Επιθεωρητής Στοιχ. Εκπαιδεύσεως Γ΄ Περιφερείας, Αν. Ατσαβές· από την επιθεώρηση σχολείων και εκπαιδευτικών λειτουργών έμεινε τόσο ικανοποιημένος, ώστε σε συγκέντρωση δασκάλων και νηπιαγωγών της Φλώρινας, σε αίθουσα του Β΄ Δημ. σχολείου: «[…] ωμίλησεν ενθουσιωδώς διά το έργον των, το οποίον γνωρίζει και από τα προηγούμενα έτη και ιδιαιτέρως διά την εθνικήν δράσιν δι’ ην εξέφρασε και του κ. Υπουργού της Εθν. Παιδείας, την ευαρέσκειαν ο οποίος ως ετόνισεν, παρακολουθεί μετ’ εξαιρετικού ενθουσιασμού την προσπάθειαν των εκπαιδευτικών της Δυτ. Μακεδονίας και ότι συντόμως θα εισηγηθή εις την Εθνικήν

2.2.8 Η σχολική γλώσσα

Η σχολική γλώσσα, με την οποία επιδιωκόταν η γλωσσική αφομοίωση των σλαβοφώνων, ήταν ένας συνδυασμός δημοτικής στις τέσσερις μικρότερες τάξεις του δημοτικού σχολείου και καθαρεύουσας στις άλλες. Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς, απευθυνόμενος σε εκπαιδευτικούς των Σερρών τόνισε ότι «[…] καθήκον των εκπαιδευτικών της Βορείου Ελλάδος είνε να εξυψώσουν το εθνικόν φρόνημα των Ελληνοπαίδων. Ομιλών δε προς αυτούς και περί του γλωσσικού ζητήματος, είπεν ότι οι διδάσκαλοι πρέπει να επιδοθούν μετά ζήλου και συστηματικώς εις την καλλιέργειαν της γλώσσης τόσον της δημοτικής όσον και της καθαρευούσης».[133]

Σε επιστολή, όμως, του Ι. Μεταξά προς τους Γενικούς Επιθεωρητές της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και Επιθεωρητές Δημοτικών Σχολείων αποδοκιμάζεται έντονα το ότι αρκετοί εκπαιδευτικοί, αντίθετα με το αναλυτικό πρόγραμμα, στις πρώτες τάξεις του δημοτικού είτε δε δίδασκαν τη δημοτική γλώσσα με επισταμένη φροντίδα είτε δεν την δίδασκαν καθόλου, αντικαθιστώντας την με την καθαρεύουσα. Γι' αυτό, απαιτούσε από τους επιθεωρητές παρακολούθηση των δασκάλων στο ζήτημα αυτό, όπως και τη λήψη αυστηρότατων μέτρων εναντίον όσων δε συμμορφώνονταν στις οδηγίες.[134]

Εκτός, όμως, από τους εκπαιδευτικούς και ο Σπ. Καλλιάφας- μέλος του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου- θεωρούσε ότι ο εξελληνισμός των ξενόφωνων θα γινόταν αποτελεσματικότερος με τη διδασκαλία της καθαρεύουσας. Διατεινόταν ότι το επιχείρημα, πως η διδασκαλία της δημοτικής είναι αναγκαία, ήταν για εκείνον «απατηλόν» και «αστήρικτον». Θεωρούσε πως η γλωσσική αφομοίωση θα ήταν επιτυχέστερη με την καθαρεύουσα, γιατί, «[…] η καθαρεύουσα είνε, ως είπομεν, εσχηματισμένη γλώσσα, ασκεί επιβολήν επί της ψυχής των ξενοφώνων διά της αρτιότητος, διά της αρμονίας, διά της σεμνής μεγαλοπρεπείας και σοβαρότητος, αι οποίαι χαρακτηρίζουν αυτήν, εισάγει εις την κατανόησιν του μεγίστου και σημαντικωτάτου μέρους του πνευματικού ημών βίου, γεννά *πολύ* ισχυρότερον τον θαυμασμόν προς αυτόν παρά η άμορφος και πτωχή δημοτική». [135]

Γενικότερα, αξίζει να αναφερθεί ότι η δημοτική γλώσσα προκρίθηκε ως άξονας της εκπαιδευτικής πολιτικής του καθεστώτος, τέλος του 1938, όταν ο Μεταξάς ασκώντας πλήρη

Κυβέρνησιν την λήψιν νομοθετημάτων τόσον υπέρ της εκπαιδεύσεως όσον και υπέρ του προσωπικού των σχολείων». Μακεδονική, αρ. φύλλ. 476, 22.-05-1938.

[133] Ζαφειρούλα Ι. Καγκαλίδου, Εκπαίδευση και πολιτική: η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999 , σ. 153.

[134] Επιστολή του Ιωάννη Μεταξά προς τους Γενικούς Επιθεωρητές της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και Επιθεωρητές Δημοτικών Σχολείων, στο http://digital.lib.auth.gr/record/38402.

[135] Σπ. Καλλιάφα, «Περί των Αναγνωστικών βιβλίων εν γένει και περί των βοηθητικών βιβλίων του Δημοτικού σχολείου», Εκπαιδευτικά Χρονικά, έτος Ε', τ χ. 51, Νοέμβριος 1937, σ. 123.

έλεγχο στην κυβέρνηση, θέλησε να μεταβάλει τη δικτατορία, που επιβλήθηκε διά της βίας σε καθεστώς που «ενσωματώνει την κοινωνία διά της ιδεολογίας και της δράσης». Συμβολική αλλά και ουσιαστική κίνηση του Μεταξά ήταν η ανάθεση σύνταξης της «Γραμματικής της Δημοτικής» στον Μανόλη Τριανταφυλλίδη.[136]

2.2.9 Αξιολόγηση της Εκπαίδευσης των σλαβόφωνων στην εκπαιδευτική περιφέρεια Φλώρινας

Η αξιολόγηση του διδακτικού προσωπικού και του έργου τους γινόταν με βάση τα ακόλουθα κριτήρια: την επιστημονική επάρκεια, τη διδακτική αλλά και διοικητική ικανότητα, τη συμπεριφορά, την ευσυνειδησία, καθώς και τη σχολική και εξωσχολική δραστηριότητα. Σύμφωνα με την έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Αλέξανδρου Αλεξόπουλου για το σχολικό έτος 1939-1940[137], το εκπαιδευτικό προσωπικό κρίθηκε στην πλειοψηφία του επαρκές ως προς την επιστημονική κατάρτιση (κατά προσέγγιση, 131 εκπαιδευτικοί κρίνονταν επαρκείς, 7 μόνο άρτιοι και 2 μόνο ανεπαρκείς), όσο αφορά τη διδακτική και διοικητική ικανότητα υπάρχουν μικρές διαφοροποιήσεις (επαρκείς διδακτικά κρίνονταν 105 εκπαιδευτικοί, ικανοί 48, ανεπαρκείς 2 και άρτιοι 8 · διοικητικά επαρκείς ήταν 81 εκπαιδευτικοί, λίαν δεξιοί 18 και ανεπαρκείς 3). Αναφορικά με τη συμπεριφορά τους, οι περισσότεροι αξιολογούνταν αξιοπρεπείς, εξαίρετοι όμως ήταν 30 και αναξιοπρεπείς 8. Οι πιο πολλοί κρίνονταν, ως προς την ευσυνειδησία τους, ευσυνείδητοι, ενώ αδιάφοροι αξιολογούνταν μόνο 10 και 2 ασυνείδητοι. Τέλος, σχετικά με τη σχολική και εξωσχολική τους δραστηριότητα, εργατικοί κρίνονταν 66 εκπαιδευτικοί, επωφελείς 41, αδιάφοροι 16 και αδρανείς 2.(Για την αξιολόγηση, σύμφωνα με παραπομπή του ίδιου του επιθεωρητή, χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία και από την έκθεση της προηγούμενης χρονιάς για κάποιους από τους εκπαιδευτικούς).

Η ανάπτυξη εξωσχολικής δράσης των εκπαιδευτικών και η συμμετοχή τους στην ΕΟΝ δεν ήταν η αναμενόμενη. Από τους 225 περίπου δασκάλους , δε συμμετείχαν στην Οργάνωση , παρά μόνο οι 75, από τους οποίους οι 50 διακρίνονταν για την πρόθυμη εργασία στην ΕΟΝ . Ενδεικτικά αναφέρονται παραδείγματα απροθυμίας ή αναγκαστικής προσφοράς εργασίας στην Οργάνωση, όπως αυτό του δασκάλου από το Στ΄ Πεντατάξιο Δημοτικό σχολείο Φλώρινας, που αποχώρησε με τη θέλησή του από την ΕΟΝ, αν και

[136] Χάρης Αθανασιάδης, « Από σήμερα είστε μικροί στρατιώτες!» ο Ιωάννης Μεταξάς και η δημοτική γλώσσα, Ιστορικά, 68, 2018,σ.187.
[137] ΓΑΚ Φλώρινας, Αρχείο Δ/νσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, φ. 42, Έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων εκπαιδευτικής περιφέρειας Φλώρινας για το σχολικό έτος 1939-1940.

βαθμοφόρος, χωρίς αιτιολογία, ενώ μία δασκάλα συνάδελφός του δεν προσέφερε υπηρεσίες στην Οργάνωση , παρά μόνο εκείνες απέναντι στους μαθητές της. Απρόθυμη να συμμετέχει στην ΕΟΝ ήταν και η διευθύντρια του συγκεκριμένου σχολείου η οποία «ειργάσθη μετά μεγίστης προθυμίας εις τα μαθητικά συσσίτια ως γραμματεύς της Κεντρικής Επιτροπής των Εφορειών Μαθητικών συσσιτίων των σχολείων της πόλεως ουχί όμως και εις την ΕΟΝ, αν και εκλήθη ν' αναλάβη διεύθυνσιν γραφείου της Διοικήσεως»[138].

Επιπρόσθετα, ο διευθυντής του τριτάξιου δημοτικού σχολείου Περάσματος κατηγορήθηκε από τον επιθεωρητή ότι «δεν αντελήφθη την ιδιάζουσαν αποστολήν του εν τω χωρίω, εις ο υπηρετεί και δεν κατέβαλε τας δεούσας προσπαθείας, ίνα καταστήση το σχολείον κέντρον εθνικής ζωής». Για έλλειψη ζήλου και προθυμίας να αναλάβει εξωσχολική δράση επικρίθηκε και η δασκάλα και η νηπιαγωγός που υπηρετούσαν στο συγκεκριμένο σχολείο. Τέλος, δύο εκπαιδευτικοί κατηγορήθηκαν ως κομμουνιστές και απομακρύνθηκαν από την υπηρεσία (\πρόκειται για μία δασκάλα από το δημοτικό σχολείο Τριγώνου και έναν δάσκαλο από το Ζ΄ Μονοτάξιο Δημοτικό σχολείο Φλώρινας, ο οποίος καταδικάστηκε σε εξορία από την επιτροπή Ασφάλειας).

Συγκρίνοντας, βέβαια, την έκθεση του επιθεωρητή με το σχολικό έτος 1938-1939,[139] διαπιστώνεται πως σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των συμμετεχόντων στην ΕΟΝ τη σχολική χρονιά 1939-1940, καθώς από τους 222, μόνο οι 24 συμμετείχαν στην Οργάνωση. Η αύξηση αυτή που παρατηρήθηκε την επόμενη χρονιά μπορεί να ερμηνευτεί και από το γεγονός πως ο Μεταξάς ανέλαβε ο ίδιος την ηγεσία του Υπουργείου. Αυτό σηματοδότησε- όπως έχει ήδη αναφερθεί- έναν πιο συστηματικό έλεγχο των εκπαιδευτικών πραγμάτων και, ταυτόχρονα, μια πιο εντατική προσπάθεια ενίσχυσης του έργου της ΕΟΝ και της συμμετοχής σε αυτήν.

Αναφορικά με τη φοίτηση των μαθητών στα σχολεία, ο επιθεωρητής επεσήμαινε ότι ήταν σε αρκετά μεγάλο βαθμό τακτική, καθώς οι αντίξοες καιρικές συνθήκες, οι επιδημίες, η έλλειψη διδακτικού προσωπικού δικαιολογούσαν τις όποιες απουσίες. Σε ένα πολύ μικρό ποσοστό σημειώθηκε άτακτη φοίτηση (στα σχολεία στον Άγιο Γερμανό, στο Μπούφι, στην Αγία Παρασκευή, στη Νίκη, στο Αμμοχώρι, στον Παπαγιάννη), εξαιτίας της αμέλειας των γονέων, με αποτέλεσμα την επιβολή προστίμων .

Η χρήση του σλαβικού ιδιώματος από την πλευρά των μαθητών ήταν ακόμα φανερή σε κάποια χωριά · γεγονός που προκαλούσε τη δυσφορία και την αντίδραση του επιθεωρητή. Χαρακτηριστικά, στο δημοτικό σχολείο Μικρολίμνης ο δάσκαλος, συμμορφούμενος στις

---

[138] Στο ίδιο.

[139] ΓΑΚ Φλώρινας, Αρχείο Δ/νσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, φ. 41, Έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων εκπαιδευτικής περιφέρειας Φλώρινας για το σχολικό έτος 1939-1940.

οδηγίες του επιθεωρητή, μπόρεσε να βελτιώσει αισθητά την προφορά των μαθητών του, καθιστώντας το σχολείο «κυψέλην εθνικής εργασίας». Πρόβλημα σλαβοφωνίας παρουσιαζόταν και στο Βροντερό, όπου ο επιθεωρητής, αν και παραδεχόταν ότι παρουσίαζε κάποια βελτίωση, αναγνώριζε ότι η προφορά παραμένει ξενική. Ανάλογη ήταν η διαπίστωσή του για τους μαθητές του χωριού Σκοπιά· ο επιθεωρητής ανέφερε ότι «δεν είναι σπάνιον το φαινόμενον να συναντήσωσι […] μαθητάς των περιφερομένους εις τας οδούς του χωρίου και να ομιλώσι το ξενικόν τοπικόν ιδίωμα, πράγμα όπερ δεν παρατηρείται εις μικρότερα και πλέον απομεμακρυσμένα της πρωτευούσης του Νομού χωρία και συνοικισμούς». Στο νηπιαγωγείο της Τριανταφυλλιάς συστήθηκε στη νηπιαγωγό να ασκήσει τα νήπια στην ορθή προφορά των φθόγγων, καθώς εκείνα δεν πρόφεραν σωστά. Από την άλλη πλευρά, ο επιθεωρητής εκδήλωσε την ικανοποίησή του, αφού στο νηπιαγωγείο του Μπουφίου τα περισσότερα νήπια απαντούσαν σωστά με ολόκληρες φράσεις, προφέροντας καλά τους διάφορους φθόγγους.

Σύμφωνα με τον επιθεωρητή Αλεξόπουλο, η διατήρηση της σλαβοφωνίας και η ελλιπής γλωσσική εξέλιξη των μαθητών είχαν ως ρίζες την προβληματική λειτουργία των σχολείων, λόγω των επιδημιών ή της έλλειψης διδακτικού προσωπικού , καθώς και την πλημμελή κατάρτιση και έλλειψη ενδιαφέροντος από τους ίδιους τους δασκάλους οι οποίους δεν κατάφεραν να αρθούν στο ύψος της αποστολής τους, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση σε προσωπικά συμφέροντα παρά σε υπηρεσιακά, όπως συνέβαινε στα δημοτικά σχολεία Ανταρτικού, Βροντερού, Αλώνων, Κρατερού, Αγίας Παρασκευής. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ωστόσο, ο επιθεωρητής παραδεχόταν το έργο των δασκάλων, όπως στο δημοτικό σχολείο Αγίου Γερμανού, αναγνωρίζοντας ότι η εργασία τους δεν μπορούσε να αντιστρέψει την αρνητική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί από τη δυσχερή λειτουργία των σχολείων τα προηγούμενα χρόνια , όπως στα δημοτικά σχολεία Πολυπλατάνου και Πρώτης .

Συνάγεται, λοιπόν, το συμπέρασμα πως το καθεστώς της 4ης Αυγούστου έδωσε μεγάλη βαρύτητα, στον εξελληνισμό των σλαβόφωνων πληθυσμών της Δυτικής Μακεδονίας, υιοθετώντας αυταρχική και μισαλλόδοξη πολιτική, που συνοδευόταν από σκληρά και κατασταλτικά μέτρα, αξιοποιώντας τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς, ιδρύοντας νυχτερινές σχολές, επιβάλλοντας τη συμμετοχή στην ΕΟΝ και μια σειρά άλλων μεθόδων. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί η διαδικασία απομόνωσης μέρους των σλαβόφωνων, ενδυναμώνοντας το «εθνικό στερεότυπο» του αντιθετικού σχήματος

«εχθρός-φίλος», στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικού και αντισλαβικού ζήλου που χαρακτήριζε το «Νέο Κράτος».[140]

2.3 Αποτέλεσε «τομή» η μεταξική πολιτική απέναντι στους σλαβόφωνους σε σχέση με τις κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις;

Αναφορικά με το ζήτημα, κατά πόσο η μεταξική πολιτική αποτέλεσε «τομή» ή συνέχεια της πολιτικής των προηγούμενων κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων, αξίζει να επισημανθεί πως η δικτατορία της 4ης Αυγούστου προώθησε μια συστηματική προσπάθεια ελέγχου των μειονοτικών ομάδων, σε αντίθεση με το κοινοβουλευτικό καθεστώς, το οποίο εφάρμοσε μια πιο ήπια εκδοχή επιτήρησής τους. Και οι δύο πολιτικές κατευθυντήριες γραμμές, ωστόσο, αποδεικνύουν πως οι μειονότητες αντιμετωπίζονταν ως «εθνική απειλή»· γι' αυτό, έπρεπε να ελεγχθούν και να ενταχθούν στο εθνικό σώμα, με την ανάλογη εκπαίδευση, που στόχευε στη μύηση αυτών στις επιθυμητές εθνικές αξίες.

Οι μέθοδοι που υιοθετήθηκαν και από τις δύο κυβερνήσεις εμφανίζουν σημεία σύγκλισης, όπως: η ανάδειξη του δυνητικού κινδύνου των σλαβόφωνων, σε περιόδους έντασης των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων, η συσχέτισή τους με τον κομμουνισμό, η αλλαγή των τοπωνυμίων.[141] Ειδικότερα, όσο αφορά την εκπαίδευση, αντιστοιχίες παρουσιάζονται στην παροχή προγραμμάτων εγγραμματισμού στους ενήλικες - μέσω νυχτερινών σχολών - και βασικών επαγγελματικών γνώσεων, ώστε το σχολείο και η αγορά εργασίας να επιβάλλουν στις μειονότητες τη νόμιμη γνώση. Μάλιστα, το σχολείο και οι δάσκαλοι είχαν επιφορτιστεί με βαρύνουσα αποστολή, αυτή της διάδοσης της ελληνικής γλώσσας στα ξενόφωνα μέρη της Δυτικής Μακεδονίας, που αποσκοπούσε στον εξελληνισμό των νέων ως εχέγγυο για την αφομοίωση και των επόμενων γενεών.[142]

Εκτός, όμως, από κάποιες αναλογίες στα μέτρα αντιμετώπισης του θέματος - μέτρα που από καιρό συζητιόντουσαν- παρατηρείται πως η μετριοπαθής πολιτική των κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την πρόθεση του ελληνικού κράτους για ειρηνική συνεννόηση και συμμαχία με τους βαλκάνιους γείτονες, κυρίως τους Βούλγαρους, που ενδιαφερόντουσαν περισσότερο για τη σλαβόφωνη μειονότητα της Ελλάδας.[143] Με επίκληση, μάλιστα, της Συνθήκης των Σεβρών, η κυβέρνηση των

[140] Κάραμποτ, ό. π., σ. 272.
[141] Παυλίδου, ό. π, σ.363.
[142] Κάραμποτ, ό. π, σ.235-236.
[143] Αλβανός, ό. π, σ. 225.

Φιλελευθέρων δεν ασκούσε τρομοκρατία, καθώς δεν απαγόρευε τη χρήση της μητρικής τους γλώσσας.[144] Ενώ η μεταξική δικτατορία - σε αντίθεση με τους προκατόχους της - έθεσε σε εφαρμογή καινοφανείς πρακτικές καταπίεσης και βαναυσότητας, με σκοπό τη βίαιη ενσωμάτωση των ξενόφωνων. Η εκστρατεία, μάλιστα, της γλωσσικής αφομοίωσης υπαγορεύτηκε από την αίσθηση κινδύνου και απειλής που θεωρούσε ότι ελλόχευε η παρουσία της σλαβοφωνίας στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους και κυρίως στα βόρεια σύνορά του.[145]

Πιο συγκεκριμένα, σε όλη τη δικτατορική περίοδο, μια σειρά από πολύ σκληρά μέτρα ενεργοποιήθηκαν, με επίκεντρο τις σλαβόφωνες μειονότητες: παρακολουθήσεις, εκτοπίσεις υπόπτων, επιβολή προστίμων και φυλακίσεις σε όσους μιλούσαν δημόσια το σλαβικό ιδίωμα, αλλαγές τοπωνυμίων και ονομάτων «προς το ελληνικότερον», υποχρεωτική φοίτηση νυχτερινών σχολών (ακόμα και στους γέροντες). Το καθεστώς έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στην αφομοιωτική λειτουργία του σχολείου, μέσω του εξελληνισμού της νεολαίας, την οποία προσπαθούσε να επιτύχει με μέσα ορθόδοξα και μη, είτε δηλαδή μέσω της εκπαίδευσης, είτε μέσω της προπαγάνδας, είτε μέσω της βίας. Αποκαλυπτικές είναι οι μαρτυρίες που κάνουν λόγο για άσκηση βίας σε βάρος μαθητών με το αιτιολογικό ότι μιλούσαν «βουλγάρικα»[146]. Κάποτε τα μέτρα βίαιης αφομοίωσης ξεπερνούσαν και την ανεκτικότητα του Υπουργείου Εξωτερικών, το οποίο διατηρούσε ανησυχίες για την καλή διεθνή εικόνα της Ελλάδας.[147]

Σύμφωνα με τον Πλουμίδη, «το καθεστώς της 4ης Αυγούστου αποτέλεσε τομή στη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στους σλαβόφωνους υπηκόους του, καθώς κατέβαλε συντονισμένες προσπάθειες για τον γλωσσικό εξελληνισμό τους και από την «ήπια» αφομοίωση της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας πέρασε στην πρακτική της καταστολής».[148] Το ίδιο υποστηρίζει και η Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, επισημαίνοντας ότι μετά την άνοδο του Μεταξά στην εξουσία ο «αμυντικός εθνικισμός των κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων εξελίχθηκε σε ηγετική ιδεολογία στην Ελλάδα στην οποία κυριάρχησε ο μύθος της ελληνικής υπεροχής, έναντι των υπολοίπων εθνικοτήτων».[149]

---

[144] Β.Κολλάρος, *Η μειονοτική πολιτική του Ε. Βενιζέλου*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ.337-338.
[145] Σαρηγιαννίδου, ό. π. σ. 122-123.
[146] Συνέντευξη του Παύλου Κούφη στον Φίλιππο Κάραμποτ, στο Φίλιππος Κάραμποτ, ό. π., σ. 264- 265.
[147] Διβάνη, ό. π , σ.347.
[148] Πλουμίδης, ό. π, σ. 20.
[149] Ηλιάδου-Τάχου, *Η «εξελλήνισις των αλλόγλωσσων»*, ό. π, σ.45.

Ο Ραϋμόνδος Αλβανός[150] θεωρεί πως η ημερομηνία της 4ης Αυγούστου αποτελεί καμπή στην πολιτική του ελληνικού κράτους, απέναντι στους σλαβόφωνους πληθυσμούς και ότι δεν ήταν η συνέχιση ούτε η κορύφωση καταστολής της σλαβοφωνίας, όπως υποστηρίζει ο Τάσος Κωστόπουλος[151] ο οποίος διατείνεται πως η περίοδος της μεταξικής δικτατορίας δεν αποτέλεσε τη μοναδική εποχή «δίωξης του τρισκατάρατου ξενικού ιδιώματος», αλλά την κορύφωση μιας πολιτικής που κράτησε για δεκαετίες. Ο ίδιος, βέβαια, αναφέρει πως δεν υπήρχε επίσημα ρητή απαγόρευση της χρήσης της σλαβικής γλώσσας, μέχρι τα τέλη του 1936, αλλά διατηρεί επιφυλάξεις για την άτυπη εφαρμογή απαγορεύσεων στην καθημερινή ζωή.[152]

Είναι γεγονός πως το αίτημα της αφομοίωσης των σλαβόφωνων μειονοτήτων με βίαιο τρόπο διατυπωνόταν σε εκθέσεις κρατικών οργάνων[153], καθώς τα μέτρα που εφαρμόστηκαν την περίοδο 1936-1940 σαφώς προετοιμάστηκαν από την προγενέστερη περίοδο. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, πως ένας από τους λόγους για τους οποίους κατηγορούνταν η κοινοβουλευτική πολιτική από κάποια κρατικά στελέχη ήταν ότι δεν εφαρμόζονταν σκληρά μέτρα αφομοίωσης των σλαβοφώνων, εξαιτίας της ανάγκης ψήφων. «Η πλαδαρότης και η χαλαρότης» που διέκρινε την αντιφατικότητα και την αποσματικότητα του κοινοβουλευτισμού αντικαταστάθηκε «δι' επιμόνου, συνεχούς και συστηματικής εργασίας απαιτούσης δεξιοτεχνίαν, μόχθους και, προ παντός, πεποίθησιν και ενθουσιασμόν». [154]

Με δεδομένη , λοιπόν, την «κληρονομιά» του κοινοβουλευτικού Μεσοπολέμου, που όδευε σε αυταρχικότερες εκφάνσεις πολιτικής, συνυφασμένη με τις ιδεολογικές προσλαμβάνουσες του μεταξικού εθνικισμού, τη σημαντική μείωση του κύρους της Κοινωνίας των Εθνών, και το γενικότερο κλίμα αυταρχισμού που επικρατούσε στην Ευρώπη, παραμονές ενός νέου παγκοσμίου πολέμου, η κατασταλτική πολιτική αφομοίωσης και εξελληνισμού προς τους σλαβόφωνους πολίτες δεν αιφνιδιάζει. Κατά συνέπεια, σημείο

---

[150] Αλβανός, ό. π, σ.223.
[151]Κωστόπουλος, ό.π,σ.376.
[152] Στο ίδιο, σ.137.
[153]Απόψεις του Νομάρχη Φλώρινας Β. Μπάλκου για την επιβολή της ελληνοφωνίας «διά συστάσεων των αρχών, υποδείξεων και απαγορεύσεων» στο ΑΕΒ/108,αρ. πρ. 33, Β. Μπάλκος προς Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και Πολιτικό Γραφείο Πρωθυπουργού, Φλώρινα 30-01-1931. Στην Έκθεση του ιδίου προς το Πολιτικό Γραφείο του Πρωθυπουργού στις 10 Μαρτίου 1932, αναφέρει ότι το οξύτερο εκκρεμές ζήτημα του Ν. Φλώρινας είναι η γλωσσική αφομοίωση των σλαβοφώνων: « Ο Νομός της Φλωρίνης χρήζει ιδιαιτέρας προσοχής, διότι τυγχάνει κατ' εμήν γνώμην η ακρόπολις του βουλγαρισμού, όπερ και αυτοί οι Βούλγαροι επικαλούνται…».Ο αρμόδιος επιθεωρητής μειονοτήτων, Κωνσταντίνος Στυλιανόπουλος απέρριψε, όμως, τη σχετική εισήγηση, μετά από επιτόπια έρευνα, με το αιτιολογικό ότι μια τέτοια απαγορευτική πολιτική θα έχει αντιδράσεις σ βάρος της εθνικής συνείδησης , την οποία οφείλουν να κατακτήσουν , μέσω της χρηστής διοίκησης, ώστε να μη δημιουργούνται αντίπαλοι και αγώνες αλυτρωτισμού. Κωστόπουλος, ό. π, σ.137.
[154]Κάραμποτ, ό .π, σ.263.

διαφοροποίησης ανάμεσα στην κοινοβουλευτική πολιτική καιν αυτή της μεταξικής δικτατορίας ήταν η δραστική μετατόπιση από τη στρατηγική της ήπιας ενσωμάτωσης σε εκείνη της άτεγκτης αφομοίωσης, εφόσον οι σλαβόφωνοι στοχοποιήθηκαν ως εθνικά ύποπτοι, εξαιτίας της γλωσσικής τους ετερότητας, που ταυτιζόταν με την ξένη (βουλγαρική προπαγάνδα) και τον κομμουνισμό.[155] Η αυθαίρετη συλλογιστική ότι όποιος μιλούσε το τοπικό σλαβικό ιδίωμα ήταν βουλγαρόφρων - αν όχι γνήσιος Βούλγαρος - οδήγησε ανάγκη άμεσης εθνικής ομογενοποίησης, με τη σκληρή απαγόρευση της σλαβοφωνίας «[…] ώστε από του Ταινάρου μέχρι του Μοριχόβου και Μπέλλες να υπάρχη εις Λαός, μία γλώσσα». [156]

2.4 Λοιποί μειονοτικοί πληθυσμοί- εκπαιδευτική πολιτική

Το ελληνικό κράτος, αν και αποτελούσε το πρώτο εθνικό κρατικό μόρφωμα που συστήθηκε στην περιοχή των Βαλκανίων, μετά τη μακραίωνη Οθωμανική κυριαρχία της ευρύτερης περιοχής, περιλάμβανε στους κόλπους του αρκετούς μειονοτικούς πληθυσμούς, γλωσσικούς και θρησκευτικούς. Με την εμφάνιση του ρομαντικού ελληνικού εθνικισμού, τέλος του 19ου αι., έγινε προσπάθεια διεύρυνσης του κράτους, με αποτέλεσμα να ενσωματωθούν, αρχές του 20ου αι., στην ελληνική επικράτεια οι «Νέες Χώρες», Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη. Οι περιοχές αυτές κατοικούνταν από σημαντικό αριθμό ξενόφωνων πληθυσμών, οι οποίοι δεν είχαν την ελληνική γλώσσα ως μητρική, ανεξάρτητα από την εθνική τους συνείδηση.

Η Μακεδονία, αποτελούσε ένα πολύπλοκο πληθυσμιακό αμάλγαμα, το οποίο υποδαύλιζε τον ανταγωνισμό των βαλκανικών κρατών, με έπαθλο την εδραίωση της επιρροής τους στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας.[157] Η συνύπαρξη ποικίλων θρησκειών και γλωσσών σχημάτιζε μια εικόνα ακόμα πιο περίπλοκη: Μουσουλμάνοι τουρκόφωνοι, αλβανόφωνοι, σλαβόφωνοι, βουλγαρόφωνοι (πομάκοι), ελληνόφωνοι (βαλαάδες), βλαχόφωνοι, ισπανοεβραίοι (ντονμέδες), τουρκόγυφτοι. Χριστιανοί πατριαρχικοί ελληνίζοντες σλαβόφωνοι, βουλγαρόφωνοι, ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι, αλβανόφωνοι. Χριστιανοί εξαρχικοί βουλγαρόφωνοι και αλβανόφωνοι. Πατριαρχικοί βλαχόφωνοι ρουμανίζοντες και σλαβόφωνοι σερβίζοντες. Ουνίτες και Προτεστάντες σλαβόφωνοι και βουλγαρόφωνοι. Επίσης, Ρομά χριστιανοί και Ισραηλίτες με τη λαντίνο διάλεκτό τους.[158]

---

[155] Πλουμίδης, ό .π, σ.20.
[156] ΓΑΚ, ΚΥ, Αρχείο ΕΟΝ, φ. 13, Υπ. Οικονομικών προς Κυβερνητικό Επίτροπο ΕΟΝ, Αθήνα 11-03- 1939.
[157] Κλάψης, ό .π, σ.301.
[158] Δημήτρης Λιθοξόου, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση. Ατασθαλίες της ελληνικής ιστοριογραφίας,* Λεβιάθαν, Αθήνα 1992, σ.41

Η ύπαρξη αυτού του μωσαϊκού μειονοτήτων, ορισμένες από τις οποίες διεκδικούσαν γειτονικά κράτη, ασκώντας προπαγανδιστική πολιτική, σε συνδυασμό με την υποχρέωση της Ελλάδας να σεβαστεί και να τηρήσει τους όρους μειονοτικής προστασίας των Συνθηκών, που θεωρητικά καθόριζαν τον εκπαιδευτικό προσανατολισμό των κυβερνήσεων σχετικά με την εκπαίδευση των παραπάνω μειονοτήτων, σχημάτιζαν μια ιδιάζουσα κατάσταση.[159] Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πολιτική αντιμετώπισης των μειονοτήτων να μη χαρακτηρίζεται από συνέχεια και συνέπεια, ούτε να διέπεται από τις ίδιες αρχές προς όλες τις μειονότητες. Υιοθετήθηκε, επομένως, η χάραξη μιας ιδιαίτερης εκπαιδευτικής πολιτικής που σε κάθε περίπτωση υπαγορευόταν από συγκεκριμένες αναγκαιότητες και σκοπιμότητες.[160]

Σύμφωνα με τον Β. Αγγελή,[161] τα σχολεία που απευθύνονταν σε ξενόφωνους πληθυσμούς κατηγοριοποιούνταν ως εξής: στα ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία και στα σχολεία μειονοτικών περιοχών. Τα σχολεία της πρώτης κατηγορίας διακρίνονταν με τη σειρά τους σε τρεις κατηγορίες: α) τα σχολεία στα οποία φοιτούσαν παιδιά μειονοτήτων που είχαν κάποια σύνδεση με χώρες γειτονικές, οι οποίες είχαν εγείρει αξιώσεις, έναντι της Ελλάδας· σε αυτά περιλαμβάνονταν τα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης, τα βλάχικα σχολεία (οι Ρουμάνοι θεωρούσαν τους βλάχους ομοεθνείς τους) και η Σερβική Σχολή Θεσσαλονίκης, β) τα σχολεία μειονοτήτων που δεν είχαν σε καμία περίπτωση εδαφικές διεκδικήσεις ή γειτνίαση με την Ελλάδα, όπως τα αρμένικα και ισραηλινά σχολεία και γ) τα σχολεία των ξένων κοινοτήτων δυτικών κρατών που ζούσαν στην Ελλάδα (αμερικανικές, γαλλικές σχολές…).

Τα σχολεία της δεύτερης κατηγορίας λειτουργούσαν κυρίως στις Νέες Χώρες, σε περιοχές με έντονο το σλαβόφωνο στοιχείο, απευθύνονταν στο σύνολο του πληθυσμού, είτε ελληνόφωνου είτε όχι, χωρίς φροντίδα εκπαίδευσης στη μητρική τους γλώσσα· σε αντίθεση, με τα εκπαιδευτικά προγράμματα που παρέχονταν στα σχολεία της πρώτης ομάδας τα οποία

---

[159] Β.Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940,* ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2004, σ.147
[160]Σαρηγιαννίδου, ό. π, σ.122
[161]Στο ίδιο

γινόντουσαν, κατά κανόνα, στη γλώσσα της μειονότητας. Στην ίδια κατηγορία σχολείων μπορούν να ενταχθούν και τα σχολεία της Ηπείρου (περιοχή Θεσπρωτίας), όπου φοιτούσαν Αλβανοί Τσάμηδες.

2.4.1 Τουρκόφωνοι και μουσουλμανικά σχολεία

Κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, είναι φανερό ότι η πολιτική εφαρμόστηκε με διαφορετική ένταση στις διάφορες αλλόγλωσσες εθνοτικές ομάδες· ανάλογα μάλλον με το πόσο επικίνδυνες εκλαμβάνονταν από το κράτος. Αν και δεν αναφέρεται από τους τουρκόφωνους κάποια περίπτωση γλωσσικής καταπίεσης από το καθεστώς, το μέτρο της υποχρεωτικής φοίτησης στα νυχτερινά σχολεία φαίνεται ότι δεν εξαιρούσε τους τουρκόφωνους.[162] Η διαταγή «περί αποκαταστάσεως της ενιαίας γλώσσας», που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά απαγόρευση ομιλίας άλλης γλώσσας, πέρα της ελληνικής, αφορούσε και την απαγόρευση ομιλίας της τουρκικής, αλλά η στάση της δικτατορίας ήταν ανεκτική στην αλλογλωσσία των τουρκόφωνων η οποία δεν πολιτικοποιήθηκε - όπως συνέβη με τους των σλαβόφωνους και τους βλαχόφωνους- καθώς δε θεωρήθηκε εθνικός κίνδυνος.

Τα τουρκικά μειονοτικά σχολεία συνέχισαν να λειτουργούν, χωρίς να σημειωθούν βίαιες συμπεριφορές εξελληνισμού[163] που επιχειρήθηκε σε βάρος των σλαβόφωνων και σε αρκετές περιπτώσεις των βλαχόφωνων της Μακεδονίας. Ο δικτάτορας έβλεπε πως με την καλή αντιμετώπιση της μουσουλμανικής κοινότητας θα συνεχιζόταν το καλό κλίμα που είχε δημιουργηθεί με το Σύμφωνο Φιλίας του 1930, δεδομένου ότι στην Κωνσταντινούπολη υπήρχε ελληνική μειονότητα.[164] Οι στενές σχέσεις ήταν αποτέλεσμα της σύμφωνης πολιτικής και της Τουρκίας στο ζήτημα της μη εξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, οι οποίες δεν έπρεπε να διαταραχθούν.[165]

Μολονότι τα μουσουλμανικά εκπαιδευτικά ιδρύματα λειτουργούσαν σε σχετικά ελεύθερο καθεστώς, η μεταξική προπαγάνδα έπαιρνε αναγκαστικά άλλη μορφή, είτε μέσω της ΕΟΝ, η οποία στόχευε στην εθνική «διαπαιδαγώγηση» της τοπικής νεολαίας, είτε μέσω του δασκάλου και της εξωσχολικής δράσης του, είτε με την επιχειρούμενη χειραγώγηση μέσω του κινηματογράφου. Εφαρμόστηκε, μάλιστα, μια πολιτική επιτήρησης των μουσουλμανικών σχολείων, μέσω του διορισμού επιθεωρητών και ειδικών διατάξεων

---

[162]Αγγελής, «*Γιατί χαίρεται και ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα…*», ό. π, σ.163-164
[163] Αλβανός, ό. π, σ.227
[164]«Την εδώ μειονότητα, απ' ό, τι μου ανέφερες, καλώς την μεταχειρίζεσθε. Είναι κρίκος εις την μετά της Τουρκίας φιλία, αλλά και ένα σοβαρό αντίβαρο διά την ιδική μας μειονότητα στην Πόλη» στο Ευάγγελος Καλαντζής, *40 χρόνια αναμνήσεις*, Αθήνα, 1969.
[165] Καλεράντε, ό.π, σ. 288-289

σχετικών με την επιλογή δασκάλων και σχολικών βιβλίων, που όφειλαν να είναι εναρμονισμένα με την ελληνική πραγματικότητα.[166] Βέβαια, οι επιλογές του καθεστώτος επιδίωκαν αφενός, να μη θίγουν το εθνικό και θρησκευτικό αίσθημα της μειονότητας και αφετέρου, να συνάδουν με την εξωτερική πολιτική της χώρας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι ανάλογη κατάσταση με αυτή των τουρκόφωνων είναι και η περίπτωση των Αρβανιτών. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως οι αρχές έδειξαν αντίστοιχη ελαστικότητα στους Αρβανίτες της Φλώρινας, οι οποίοι όχι μόνο δεν προκαλούσαν τα ανακλαστικά της «τοπικής εθνικοφροσύνης», αλλά συνιστούσαν επιπρόσθετα, τον βασικό κορμό του «ελληνόφρονος» στοιχείου της περιοχής.[167]

2.4.2 Βλαχόφωνοι και ρουμάνικα σχολεία

Οι καλές σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Ρουμανία είχαν ως απόρροια τη συνέχιση της λειτουργίας των ρουμανικών σχολείων για τους βλαχόφωνους πολίτες, ακόμα και την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου. Η βλάχικη πολιτισμική και εκπαιδευτική παρουσία ήταν ανεκτή, γιατί συγκρινόμενη με τη σλαβόφωνη παρουσία δεν προκαλούσε ανησυχία στο καθεστώς. Υπάρχουν διαφορετικές ερμηνείες του φαινομένου, καθώς οι βλαχόφωνοι πληθυσμοί διαπνέονταν από ελληνικό εθνικό φρόνημα· η Ρουμανία είχε σοβαρά ζητήματα με τις δικές της μειονότητες και δεν επιδίωκε να ανακινήσει μειονοτικά θέματα· επίσης, δεν είχε κοινά σύνορα με την Ελλάδα , η οποία θεωρώντας τη βλάχικη μειονότητα ακίνδυνη έκανε «επίδειξη φιλελευθερισμού» σε αυτή.[168]

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ο Μεταξάς είχε στείλει ο ίδιος επιστολή στον Γενικό Διοικητή Ηπείρου, επιπλήττοντάς τον, με αφορμή τα παράπονα που έκανε ανεπίσημα και σε φιλικό ύφος διπλωματικός αντιπρόσωπος της Ρουμανίας για την επιβολή προστίμου σε διευθυντή ρουμάνικου σχολείου, εξαιτίας χρήσης της βλάχικης γλώσσας σε δημόσιο χώρο. Μάλιστα, στο ίδιο κείμενο τόνιζε την ανάγκη εξελλήνισης των ξένων στοιχείων, αλλά ότι η προσπάθεια αυτή έπρεπε να γίνεται με μέτρα σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις που είχε αναλάβει η Ελλάδα.[169] Η ανύψωση του εθνικού αισθήματος θα έπρεπε να συντελείται, μέσω της φοίτησης σε νυχτερινές σχολές (οργανωμένο σχέδιο προπαγάνδας που εφαρμοζόταν και στις σλαβόφωνες περιοχές).

---

[166] Αγγελής, ό. π, σ.165-166
[167] Κωστόπουλος, ό. π, σ.166
[168] Αγγελής, ό. π
[169] Αλβανός, ό. π ,σ.226-227

Βέβαια, τον Οκτώβρη του 1940, συνελήφθησαν ρουμανίζοντες μαθητές και δάσκαλοι των αντίστοιχων σχολείων, κατηγορούμενοι για συνωμοτική και αντεθνική δράση[170]. Είναι γεγονός πως στο πλαίσιο του αυταρχικού προσώπου του μεταξικού καθεστώτος και των απαγορεύσεων δημόσιοι λειτουργοί προέβαιναν σε χρήση σκληρών μέτρων εκεί όπου διέμεναν Βλάχοι· γεγονός για το οποίο ευθύνεται, ενδεχομένως, ο τριπλασιασμός αυτών που δήλωσαν την κουτσοβλαχική ως μητρική το 1940, σε αντίθεση με την απογραφή του 1928[171].

2.4.3 Σερβική Σχολή Θεσσαλονίκης

Η στάση των ελληνικών κυβερνήσεων στην περίπτωση της σερβικής μειονότητας της Θεσσαλονίκης υπήρξε πιο φιλελεύθερη. Η διαφοροποίηση της πολιτικής - σε σχέση με τους υπόλοιπους σλαβόφωνους της ελληνικής επικράτειας - ερμηνεύεται από την απουσία εδαφικών διαφορών της χώρας με τη Γιουγκοσλαβία. Εξάλλου, η τελευταία υπήρξε βασικός σύμμαχος της χώρας, ενάντια στις βουλγαρικές βλέψεις. Απουσίαζε, επίσης, η πίεση από πλευράς της Γιουγκοσλαβίας για αναγνώριση σερβικής μειονότητας από την Ελλάδα. Έτσι, ερμηνεύεται και η απρόσκοπτη λειτουργία της Σερβικής σχολής στη Θεσσαλονίκη, την οποία όπως φαίνεται στήριζε ο Μεταξάς, εφιστώντας την προσοχή στον Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων να είναι ελαστικότερος μετά από παράπονα των διπλωματικών αρχών της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να μη διασαλευτεί η βαλκανική πολιτική της χώρας.[172]

2.4.4 Εβραίοι και ισραηλινά σχολεία

Τα σχολεία που περιλαμβάνονταν στη δεύτερη κατηγορία είχαν πιο ευνοϊκή μεταχείριση, (αρμένικα και ισραηλινά), προφανώς λόγω της ανυπαρξίας απειλής από κράτη που δεν υφίσταντο. Αναφορικά με την πολιτική αντιμετώπιση των Εβραίων από το καθεστώς θα λέγαμε ότι ήταν προσεκτική, απαγορεύοντας τις αντιεβραϊκές εκδηλώσεις, διαβεβαιώνοντας τους Εβραίους για την ασφάλειά τους. Παρόλο που και η περίπτωση της ισραηλιτικής κοινότητας απολάμβανε ένα καθεστώς σχετικά ανεκτικό και φιλελεύθερο- συγκριτικά με την περίπτωση των σλαβόφωνων - δε λείπουν και εδώ οι προσπάθειες άσκησης εθνικής προπαγάνδας.

Εκτός από τα μέτρα για τα βιβλία, το διδακτικό προσωπικό, τη γλώσσα που ήταν περίπου κοινά για όλα τα μειονοτικά σχολεία, το Υπουργείο Παιδείας όρισε ότι και οι Εβραίοι

---

[170]Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.160
[171] Αγγελής, ό. π, σ.167
[172]Διβάνη, ό. π, σ.160-161

μαθητές θα διδάσκονταν υποχρεωτικά το μάθημα της Εθνικής και Ηθικής Αγωγής, με εξαίρεση τις θρησκευτικές ενότητες. Επιπλέον, αυξήθηκε ο αριθμός των τάξεων στα σχολεία τους για λόγους εθνικής σκοπιμότητας, ώστε οι μαθητές να μένουν περισσότερο σε ελεγχόμενο περιβάλλον.[173]Περιοριστικά ως προς τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας στους αλλόθρησκους μαθητές λειτουργεί το γεγονός ότι απαιτείται μεγάλος αριθμός αυτών, ώστε να δικαιολογηθεί διορισμός δασκάλου της εβραϊκής γλώσσας και θρησκείας. Το 1940, τέλος, διατυπώνεται η άποψη της ακαταλληλότητας των Ισραηλιτών δασκάλων στα χριστιανικά σχολεία , καθώς θα αξιολογηθεί ότι η θέση τους στα σχολεία της υπαίθρου αποβαίνει ορισμένες φορές προβληματική[174].

2.4.5 Σχολεία ξένων κοινοτήτων

Κοντολογίς, κατά μία έννοια, οι περιορισμοί ήταν ακόμη πιο ελαστικοί στην περίπτωση των σχολείων των ξένων κοινοτήτων, που προέρχονταν από τις χώρες δυτικών κρατών, όπως το αμερικανικό κολέγιο, τα γαλλικά σχολεία. Η προσπάθεια χειραγώγησης επιχειρήθηκε και σ' αυτές τις σχολές, αλλά όχι με τόση αυστηρότητα. Ο Laird Archer, διευθυντής τότε της Near East στην Ελλάδα το 1937 ανέφερε: «Δίχως αμφιβολία δεν καταφέραμε να δούμε τα γαμψά νύχια του θηρίου να ξεπροβάλλουν κάτω από την όμορφη γούνα του. Πίσω από αυτή την βιτρίνα, παρεμβαίνει στην προοδευτική εκπαίδευση παντού σε όλη τη χώρα, ακόμα και στο αμερικάνικο Κολλέγιο Αθηνών, όπου εγκατέστησε έναν συνδιευθυντή, τροποποίησε το πρόγραμμα και μείωσε τις μαθητικές πρωτοβουλίες. Ιδιαίτερα επλήγη η εφημερίδα του κολλεγίου που εκδίδεται από τους μαθητές[…]».Ο πρόεδρος του Κολλεγίου Homer Davis επιβεβαιώνει την επιβολή αυταρχικών μέτρων, διαμαρτυρόμενος στον αμερικανό πρέσβη MacVeagh για την επιβολή της ΕΟΝ στο ίδρυμά του, προσθέτοντας ότι το διδακτικό προσωπικό δεν μπορούσε πια να ανεχτεί την αυταρχικότητα των μέτρων της δικτατορίας στη σχολή. Τέλος, και τα ιταλικά ιδρύματα είχαν τεθεί υπό στενό κλοιό, εξαιτίας της υπόνοιας ότι ασκούνταν σ' αυτά προπαγάνδα από την Ιταλία.[175]

Διαπιστώνεται από τα παραπάνω πως σε όλη τη δικτατορική περίοδο, επιχειρήθηκε η επίλυση του ζητήματος της γλωσσικής αφομοίωσης των ξενοφώνων, μέσω μιας σειράς αναγκαστικών νόμων. Αξίζει να σημειωθεί, μάλιστα, ότι πολιτική του μεταξικού καθεστώτος δεν ήταν ίδια απέναντι σ' όλες τις μειονότητες· ουσιαστικά, το καθεστώς σκόπευε να θέσει υπό τον έλεγχό του τη λειτουργία των ξένων και μειονοτικών σχολείων,

[173] Στο ίδιο, 168-169
[174] Καλεράντε, ό.π, σ.301-302
[175] Αγγελής, στο ίδιο, σ.169-170

τα οποία με το προηγούμενο καθεστώς απολάμβαναν ιδιαίτερων προνομίων, ως απόρροια των Συνθηκών και των δεσμεύσεων προς τις μειονότητες που είχε αναλάβει η χώρα μετά από κάθε εδαφική διεύρυνσή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ ΤΩΝ ΣΛΑΒΟΦΩΝΩΝ

3.1. Οι επιπτώσεις στην καθημερινότητα των σλαβόφωνων

Όταν οι ελληνικές αρχές, κατά την τελευταία κυρίως βενιζελική τετραετία, επιχείρησαν να διαμορφώσουν για τις μειονοτικές ομάδες ένα ευνοϊκό πλαίσιο διαβίωσης, δημιούργησαν ένα αίσθημα εμπιστοσύνης και ασφάλειας σε αυτές. Ο μειονοτικός πολίτης - όπως και κάθε άλλος - επιθυμούσε να ζει σε κλίμα ηρεμίας και δικαιοσύνης. Αν είχε εξασφαλίσει ειρηνικούς τρόπους διαβίωσης, που πληρούσε τις παραπάνω προϋποθέσεις, δεν υπήρχαν λόγοι να δημιουργεί προβλήματα ούτε να πέφτει θύμα προπαγάνδας. Όταν, όμως, δεν είχε χαραχτεί ενιαία γραμμή πλεύσης, για τη διαχείριση του μειονοτικού ζητήματος και η διευθέτηση ενός τόσο ευαίσθητου θέματος βρισκόταν στα χέρια των τοπικών αρχών, τα οποία από υπερβάλλοντα ζήλο και άγνοια προκαλούσαν ρήξεις, τότε η αφομοίωση ήταν δυσχερής. Εξάλλου, η κατασταλτική πολιτική της μεταξικής δικτατορίας, απέναντι στους σλαβόφωνους, απέδειξε ότι δεν ήταν ικανοποιητική λύση.[176]

Η μετάβαση από την τακτική της ενσωμάτωσης - διά μέσου της πολιτικής - στην τακτική της αφομοίωσης - διά μέσου του εξαναγκασμού - σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές στην καθημερινότητα των σλαβόφωνων, οι οποίοι πέρασαν πιο δύσκολες μέρες μετά το 1935, καθώς μέχρι τότε δεν είχε γίνει δυνατή η γλωσσική αφομοίωσή τους και αποτελούσαν πάντα εστία της βουλγαρικής προπαγάνδας.[177] Ο νόμος 376 της 14ης Δεκεμβρίου «περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων» χαρακτήριζε έντεκα παραμεθόριες περιοχές «αμυντικές» και απαγόρευε την είσοδο μη στρατιωτικών προσώπων στην «απαγορευμένη ζώνη» και την εγκατάσταση «αλλοδαπών και μη Ελλήνων την εθνικότητα» στην «επιτηρούμενη». Με Βασιλικό διάταγμα, προβλεπόταν ότι η απαγόρευση αυτή μπορούσε να επεκταθεί και στους ήδη εγκατεστημένους αλλογενείς ή αλλοδαπούς. Επίσης, οι επιτροπές ασφαλείας εξουσιοδοτούνταν να αποφασίσουν εκτόπιση έως και πέντε ετών των ατόμων εκείνων και των οικογενειών τους, που θεωρούνταν ύποπτοι για την ασφάλεια της περιοχής.[178]

Σε κάθε νομό των «αμυντικών περιοχών» συγκροτήθηκε μια «Επιτροπή Στρατιωτικής Ασφαλείας», που απαρτιζόταν από τον επιτελάρχη της στρατιωτικής μονάδας της περιοχής, τον νομάρχη και τον εισαγγελέα του αρμόδιου πλημμελιοδικείου, τον διοικητή της χωροφυλακής και έναν αξιωματικό του στρατού. Η επιτροπή είχε την αρμοδιότητα να αποφασίζει για τις εκτοπίσεις, όχι μόνο αυτών που κατηγορούνταν για ενέργειες κατασκοπείας αλλά και για προθέσεις. Αυτό, προφανώς, έθετε στο έλεός τους όλους τους σλαβόφωνους εκ των προτέρων, μόνο και μόνο εξαιτίας της γλωσσικής τους ετερότητας.

Η νέα τάξη πραγμάτων νομοθέτησε τη μετάβαση από την πολιτική εξουσία των ντόπιων πολιτευτών, που γνώριζαν την περιοχή και τις ιδιαιτερότητες των κατοίκων τους, στην

[176] Διβάνη, ό. π, σ.374-375
[177] Στο ίδιο, σ.344.
[178] Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια…*, ό. π, σ. 250-251.

εξουσία των ξενόφερτων συνήθως στρατιωτικών αρχών δημιουργώντας μια σειρά προβλημάτων. Οι τελευταίες αντιμετώπιζαν με δυσπιστία τη σλαβόφωνη κοινότητα και ήταν θιασώτες της βίαιης αφομοίωσής της. Είναι γνωστή η δράση του νομάρχη Φλώρινας Τσιακτσήρα, ο οποίος εναρμονισμένος με τον αυταρχικό χαρακτήρα του μεταξικού καθεστώτος, υποστήριζε την άμεση λήψη μέτρων «προς εξουδετέρωσιν παντός αντεθνικού στοιχείου». Ενδεικτική είναι η έκθεση που είχε αποστείλει προς τους αρμόδιους, επισημαίνοντας τον κίνδυνο συνεργασίας κομμουνιστών και πρακτόρων της βουλγαρικής προπαγάνδας· σε αυτή, ανάμεσα σε άλλα, προτείνει τη μετατόπιση ατόμων με αντεθνικό φρόνημα, εμπνεόμενα από τον κομμουνισμό προς τον νότο και εγκατάσταση άλλων «καθ' όλα Ελλήνων».[179] (βλ. Ο ρόλος του νομάρχη Τσιακτσήρα στο 2.1.3 του Δεύτερου Κεφ.). Αν και τα αριθμητικά στοιχεία για τις εκτοπίσεις δεν είναι ακριβή, καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμες πηγές, ωστόσο είναι γνωστό πως τη μεταξική περίοδο έγιναν εκτοπίσεις, όχι μόνο σλαβόφωνων κομμουνιστών, αλλά και σλαβόφωνων που κατηγορήθηκαν ως ύποπτοι αντεθνικών ενεργειών.[180]

Αναμφισβήτητα, το κυριότερο σημείο επέμβασης του «Νέου Κράτους» στην καθημερινότητα των σλαβόφωνων κατοίκων ήταν η απαγόρευση της σλαβοφωνίας και οι ποινές που συνεπαγόταν η μη τήρηση του μέτρου. Οι παραβάτες οδηγούνταν στο αυτόφωρο, τιμωρούνταν με πρόστιμα, αναλόγως της κοινωνικής τους θέσης και της οικονομικής τους κατάστασης.[181] Οι χωροφύλακες ήταν η χειροπιαστή απόδειξη της καταπίεσης του ελληνικού κράτους, καθώς εξορμούσαν με υπερβάλλοντα ζήλο να υπηρετήσουν την «εθνική αποστολή», όπως πίστευαν και, γιατί έπαιρναν ποσοστά από τα πρόστιμα.[182]

3.1.1 Η στάση των πολιτευτών απέναντι στη νέα κατάσταση

Ο Σωτήριος Γκοτζαμάνης σε επιστολή του προς τον Ι. Μεταξά , τον Ιανουάριο του 1939, αναρωτιέται για την αποτελεσματικότητα των μέτρων, που εφαρμόζονται «επεισοδιακώς» και «σπασμωδικώς», κατά την κρίση και τη διάθεση του εκτελεστικού οργάνου, παρατηρώντας και τη διάκριση ενάντια στη σλαβική διάλεκτο, συγκριτικά με τις άλλες γλώσσες που μιλούσαν στην περιοχή.[183]

Πραγματικά, όλα αυτά τα σκληρά μέτρα που ενεργοποιήθηκαν: παρακολουθήσεις, εκτοπίσεις, φυλακίσεις, πρόστιμα, απαγόρευση ομιλίας του σλαβικού ιδιώματος και των σλάβικων τραγουδιών, αλλαγές ονομάτων και τοπωνυμίων (για να μοιάζουν ελληνικά), η υποχρεωτική παρακολούθηση νυχτερινών σχολών, ο ξυλοδαρμός μαθητών έκαναν αφόρητη τη ζωή των σλαβόφωνων κατοίκων στην καθημερινότητά τους. Οι ντόπιοι πολιτευτές, οι «πρεσβευτές» της προηγούμενης πολιτικής, έβλεπαν με λύπη την κατάσταση που είχε επιβάλει η μεταξική δικτατορία. Στις αρχές του 1937, ο Σίμος Στανόης, πολιτικός φίλος του

---

[179] Παρατίθεται στο Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες*, ό. π, σ.346.

[180] Αλβανός, ό .π, σ.230.

[181] Μαρτυρίες της εποχής αναφέρουν πόσο δυσβάσταχτα ήταν τα πρόστιμα, όπως το παράδειγμα ενός χωρικού του οποίου ο πατέρας αναγκάστηκε να πουλήσει δύο βόδια, για να εξοφλήσει το πρόστιμο.[181] Ακόμα και η αλληλογραφία στη σλαβική γλώσσα απαγορευόταν· σύμφωνα με τον Βάσκο Καρατζά, αποβλήθηκε από το Γυμνάσιο Καστοριάς, γιατί η μητέρα του έστειλε επιστολή στον πατέρα του στην Αμερική γραμμένη στα «μακεδονικά», Βάσκο Καρατζάς, *Χρονολόγιο της ζωής και των δοκιμασιών του Βάσκο Καρατζά* (αδημοσίευτο) στο Ραϋμόνδος Αλβανός, *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες*, ό. π.

[182] Κωστόπουλος, ό.π,σ.167.

[183] Αναφέρεται στο Ανδρέας Αθανασιάδης, *Η δικτατορία του Μεταξά, η αριστερά και οι πρόσφυγες της λωρίδας Εορδαίας – Σερβίων*, Ποντοκώμη, 2011.

Φίλιππου Δραγούμη, γράφει σε επιστολή του προς αυτόν: «Πάμε να καταστρέψομεν ότι εθνικόν εδημιουργήσαμεν». Λίγους μήνες αργότερα συμπληρωματικά αναφέρει:» Ο κόσμος όλος έχει φθάσει σε απελπισίαν, έφθασαν σε σημείο οι Έλληνες να γίνουν Βούλγαροι διότι όλους [ο νομάρχης Τσιακτσήρας] αποκαλεί Βούλγαρους και κανέναν δε σέβεται. Μας χάλασε όλην την εργασίαν που είχομεν κάμνει εδώ.[…] Πρέπει να ενδιαφερθήτε και πάλιν διά να σώσωμεν τηνπεριφέρειαν από τον Κον Αλή Πασάν, όπως τον ονομάζουν οι κάτοικοι του Νομού».[184]

Αξίζει, τέλος, να αναφερθούν τα λόγια του Γεώργιου Μόδη, πρώην βουλευτή Φλώρινας επί σειρά ετών, ο οποίος περιγράφει αποκαλυπτικά την κατάσταση που επικρατούσε : « Έτσι μπήκαμε στην περίοδο της '4ης Αυγούστου' και στον 'Τρίτον Ελληνικόν Πολιτισμό' με τους εκτοπισμούς , την φίμωσι του τύπου, το ρετσινόλαδο, την κατάργησι κάθε ελευθερίας και κάθε κριτικής και την επικράτησι ανιαρού μονολόγου».[185]

3.1.2 Ο λογοκριμένος τύπος

Αν κάποιος μελετήσει την τοπική αρθρογραφία, κατά την περίοδο 1922-1936, συγκριτικά με εκείνη της μεταξικής περιόδου, θα διαπιστώσει μια ριζική αλλαγή στο περιεχόμενό της. Μέχρι την επιβολή της δικτατορίας από τον Μεταξά, ο τύπος δημοσίευε τις αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους πολιτικούς και τις μειονότητες, προβάλλοντας τα παράπονά τους αναφορικά με τη διοίκηση. Η ανάδειξη των προβλημάτων επεσήμαιναν τις αδυναμίες των πολιτικών του κράτους, προσφέροντας τεκμήρια και στον σημερινό ερευνητή για τη μελέτη και κατανόηση της εποχής. Από το 1936 και έπειτα, η εικόνα αλλάζει άρδην, καθώς οι εφημερίδες αρκούνταν στο να δημοσιεύουν, κατά κύριο λόγο, ανακοινώσεις της κυβέρνησης, άρθρα που εγκωμίαζαν τη νέα κυβερνητική πολιτική και επιστολές πολιτών με ευχαριστίες για τα επιτεύγματα του καθεστώτος.[186]

Η λογοκρισία συνέβαλε αρνητικά στη διαδικασία ένταξης των σλαβόφωνων στην ελληνική κοινωνία, γιατί τα αιτήματα και η δυσαρέσκειά τους εκφράζονταν, μέσω των δημοσιευμάτων. Οι δημοσιογράφοι λειτουργούσαν ως «μοχλός» πίεσης προς την κυβέρνηση και, σε συνεργασία με τους πολιτικούς, προσπαθούσαν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των χωρικών, αποσκοπώντας, φυσικά, στην ικανοποίηση των δικών τους συμφερόντων είτε με την αύξηση της πώλησης των εφημερίδων είτε με την αύξηση των ψήφων για τους πολιτικούς φίλους τους.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η απουσία κοινοβουλευτικών δομών δυσχέραινε ακόμα περισσότερο τη διαμεσολάβηση μεταξύ κράτους και σλαβόφωνης κοινότητας, η οποία την περίοδο του κοινοβουλευτισμού είχε την αίσθηση ότι βρισκόταν στο πολιτικό παιχνίδι, λόγω της σύνδεσής της με τους ντόπιους πολιτευτές. Κατά τη μεταξική περίοδο, η διαδικασία ενσωμάτωσης τερματίστηκε με απότομο και βίαιο τρόπο και έτσι, οι σλαβόφωνοι έχασαν την επαφή τους με τους πολιτικούς και την προσδοκία ότι θα είχαν τη δυνατότητα πρόσβασης στον έλεγχο της εξουσίας.[187]

---

[184] Επιστολές του Σίμου Στανόη προς τον Δραγούμη στις 23/1/37 και 17/6/37, ΑΦΔ 57/87 και 89.
[185] Γεώργιος Μόδης, *Αναμνήσεις*, εκδόσεις πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 376-377.
[186] Αλβανός, ό. π ,σ.227-228.
[187] Στο ίδιο, σ. 228.

3.2 Οι σχέσεις γηγενών και προσφύγων και η επίδραση του «Νέου Κράτους» σε αυτές

Η απαλλοτρίωση των γαιών και η εγκατάσταση ελλήνων προσφύγων ήταν ορισμένα από τα μέτρα που εφάρμοσαν οι ελληνικές αρχές, για αν αφομοιώσουν τις καλούμενες «Νέες Χώρες», τα εδάφη που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα, από το 1913 και έπειτα. Το βασικό πρόβλημα των περιοχών αυτών ήταν η μεγαλύτερη εθνολογική ανομοιογένεια, συγκριτικά με την υπόλοιπη Ελλάδα.[188] Το ελληνικό κράτος έκανε προσπάθειες ενσωμάτωσης του ετερογενούς πληθυσμού, που κατοικούσε στην ελληνική μεθόριο - κατά κύριο λόγο σλαβόφωνων - καθώς θεωρούνταν ένας οιονεί κίνδυνος, σε περίπτωση αναταραχής.

Οι πρόσφυγες, παρά τη πολιτισμική και γλωσσική ποικιλομορφία τους, αποτέλεσαν το δημογραφικό δυναμικό που συντέλεσε στην εθνική ομογενοποίηση της Βόρειας Ελλάδας. Η εγκατάσταση κατοίκων στη Μακεδονία και τη Θράκη με ελληνική εθνική ταυτότητα θεωρήθηκε ότι κατοχύρωνε τα σύνορα από την αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας, η οποία αμφισβητούσε την ελληνική κυριαρχία στην περιοχή.[189] Η μαζική έλευση προσφυγικών πληθυσμών, όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσε πολύ μεγάλες αναστατώσεις και χαώδη προβλήματα των οποίων η επίλυση δυσχεραινόταν από την πίεση του χρόνου, τη στενότητα του τόπου και τον υπερβολικό ζήλο των δημόσιων λειτουργών, οι οποίοι προκάλεσαν δυσαρέσκειες - κατά τόπους - και μεγαλύτερα προβλήματα από αυτά που επιχείρησαν να λύσουν.[190]

Η εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων σε σλαβόφωνα χωριά, χωρίς να ελέγχεται η επάρκεια γης και τροφίμων, με γνώμονα μικροκομματικά συμφέροντα, υπονόμευσε από την αρχή τις σχέσεις γηγενών και προσφύγων. Καταρχάς, πρέπει να σημειωθεί πως μετά την αμοιβαία ελληνοβουλγαρική μετανάστευση το μεγαλύτερο ποσοστό των σλαβόφωνων πληθυσμών βρισκόταν στις περιοχές Φλώρινας και Καστοριάς. Αυτό εξηγείται, αφενός, γιατί οι περιοχές αυτές δε συνόρευαν με τη Βουλγαρία και αφετέρου, ήταν ορεινές και η απαλλοτριώσιμη γη - πρώην τουρκική - δεν ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη· αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο καλλιεργήσιμος χώρος για προσφυγικές αγροτικές εγκαταστάσεις να είναι περιορισμένος, συγκριτικά με την Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία.[191]

Η οριστική διανομή κλήρων, την περίοδο 1933-1934, σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε στα όρια ανοιχτής σύγκρουσης ανάμεσα στους ντόπιους και τους πρόσφυγες. Αρκετοί από τους πρώτους έχασαν τα κτήματα που διεκδικούσαν ή καλλιεργούσαν, λόγω αδυναμίας προσκόμισης των απαραιτήτων δικαιολογητικών, ενώ η απαλλοτρίωση κοινοτικών βοσκοτόπων προκαλούσε σοβαρά προβλήματα στους κτηνοτρόφους. Από τα διαθέσιμα στοιχεία διαφαίνεται πως - σε ορισμένες περιπτώσεις[192] - σημειώθηκαν αδικίες σε βάρος

---

[188] Διβάνη, ό. π, σ.74.

[189] Έλσα Κοντογιώργη, « Η αποκατάσταση, 1922-1930», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, 7ος τόμος, *Ο Μεσοπόλεμος 1922-194*0, *Από την αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου,* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ.105.

[190] Βασίλης Γούναρης, *Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας, Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940* στο *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*. Επιμέλεια Κωνσταντίνου Τσιτσελίκη, Δημήτρη Χριστόπουλου, Κριτική , Αθήνα, 1997, σ.95.

[191] Στο ίδιο, σ.100-102.

[192] Αλβανός, ό,π.σ.87. Σε επιστολή του δημάρχου Φλώρινας προς τον Δραγούμη εκφράζει την έντονη δυσαρέσκεια του γηγενούς πληθυσμού, κατά των προσφύγων βουλευτών «οίτινες στραγγαλίζουσι διά της στάσεώς των τα δικαιώματα των [ντόπιων]». Παρακαλεί, μάλιστα, εξ ονόματος όλων να μην εκδίδονται

των ντόπιων κατοίκων, γεγονός που αποτέλεσε αιτία πολλών διενέξεων με τους πρόσφυγες· οι γηγενείς τους αντιμετώπιζαν ως επιδρομείς που διεκδικούσαν τη γη τους, ενώ οι πρόσφυγες προσπαθούσαν να νομιμοποιήσουν τη νομή της γης.[193]

Η διαμάχη για τη γη δεν υπήρξε το μόνο διακύβευμα μεταξύ ντόπιων και προσφύγων, καθώς ξεπερνούσε τα όρια μιας οικονομικής σύγκρουσης. Συνδέθηκε με την πολιτισμική διαφοροποίηση των δύο εθνοτικών ομάδων, η οποία καθόρισε και τις διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές τους συμπεριφορές. Οι σλαβόφωνοι ήταν οργανωμένοι σε πατριές, τις λεγόμενες «ζάντρουγκες»· κλειστές, δηλαδή, οικιστικές και παραγωγικές μονάδες, με παραδοσιακή κατανομή ρόλων, αποκλείοντας την επαφή με οτιδήποτε ήταν εκτός του αξιακού οικοδομήματός τους. Οι πρόσφυγες, από την άλλη, ήταν ενταγμένοι σε κλειστές παραδοσιακές ομάδες, με αρχηγούς που ήταν πρωταγωνιστές του ποντιακού αντάρτικου. Χαρακτηριστικό είναι ότι και οι δύο ομάδες απέκλειαν τις επιγαμίες.[194]

Στον πολιτικό χώρο, οι πρόσφυγες ταυτίστηκαν με τα βενιζελογενή κόμματα, αφού ο Βενιζέλος θεωρούνταν εκφραστής του εθνικισμού και του ελληνικού αλυτρωτισμού· ενώ οι σλαβόφωνοι στράφηκαν προς τις αντιβενιζελικές δυνάμεις, που εκφραζόντουσαν από το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο με ευκολία εξαργύρωνε προς όφελός του τη δυσαρέσκεια των ντόπιων προς τους πρόσφυγες, υποσχόμενο ακόμη και την παροχή μειονοτικών δικαιωμάτων. Μάλιστα, η υπόδειξη επιφανών Μακεδονομάχων ως υποψήφιων βουλευτών στη Δυτική Μακεδονία προσείλκυσε τους φανατικούς ελληνόφρονες «Γραικομάνους» (σλαβόφωνοι που ήταν ταυτισμένοι με την ελληνική κουλτούρα και την ελληνική εθνική ιδεολογία), οι οποίοι έβλεπαν τους παλαιούς ήρωές τους ως εγγυητές της ασφάλειάς τους.[195] Η δημογραφική υπεροχή των ντόπιων, όπως στον νομό της Φλώρινας, τους καθιστούσε πιο σημαντικούς για τους τοπικούς πολιτευτές, οι οποίοι, για να τους προσηλυτίσουν, κατά την προεκλογική περίοδο, απευθύνονταν στη γλώσσα τους. Οι γηγενείς, από τη δική τους πλευρά, δήλωναν τη νομιμοφροσύνη τους και χρησιμοποιούσαν την υπεροχή αυτή ως «αντίδωρο» στην εξασφάλιση προστασίας ή προνομίων, απέναντι στους πρόσφυγες.[196]

Μια από τις πιο σημαντικές συνέπειες της εγκατάστασης των προσφύγων στην περιοχή είναι ότι, κατά μία έννοια, επιτεύχθηκε η επιδιωκόμενη «ελληνοποίηση», όχι εξαιτίας της «πύκνωσης» του πληθυσμού, αλλά κυρίως, εξαιτίας της συσπείρωσης των γηγενών στο πλευρό των ντόπιων πολιτευτών, αναγνωρισμένων Ελλήνων (πρώην Μακεδονομάχων), για να αντιμετωπίσουν την «απειλή» που αντιπροσώπευαν οι πρόσφυγες για αυτούς. Ακόμα, και το μέρος εκείνων των σλαβόφωνων που είχε παρουσιάσει φιλοβουλγαρική στάση, στις αρχές του αιώνα, επέλεξε για το συμφέρον της να προσεταιριστεί με το μέρος εκείνο της μειονότητας που είχε επιδείξει ελληνικό φρόνημα. Έτσι, κατά κάποιο τρόπο, αμβλύνθηκε η παλιά σύγκρουση μεταξύ πατριαρχικών (Γραικομάνων) [197]και εξαρχικών (βουλγαριζόντων).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως από την πρώτη στιγμή έλευσης των προσφύγων στην περιοχή, η γλωσσική διαφοροποίηση λειτούργησε ως «σύνορο» με τους γηγενείς, αποτελώντας την κυριότερη αιτία διαχωρισμού και πόλωσης που εκφράστηκε

διατάγματα ευεργετικά για τους πρόσφυγες και καταστροφικά για τους ντόπιους «εφ' όσον είμεθα τέκνα της αυτής μητρός Ελλάδος».ΑΦΔ,11.2/67.

[193] Στο ίδιο.

[194] Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.50-51.

[195] Γούναρης, ό. π, σ. 103

[196] Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.51

[197]Αλβανός , ό. π, σ. 244.

και στο πολιτικό πεδίο. Οι πρόσφυγες, λόγω της ελληνοφωνίας τους, είχαν μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης στα μορφωτικά αγαθά, σε σχέση με τους γηγενείς, των οποίων η ξενοφωνία συνιστούσε το κυριότερο κριτήριο ταύτισης με τους εθνοτικούς εχθρούς του ελληνικού κράτους. Όλα αυτά λάβαιναν χώρα στο πλαίσιο ενός επίπονου αγώνα επικράτησης, την ίδια στιγμή που η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική και οι τοπικοί φορείς κατέστρωναν στρατηγικές γλωσσικής αφομοίωσης των ξενόφωνων πληθυσμών και, κατά κύριο λόγο των σλαβόφωνων.[198]

Κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής περιόδου του Μεσοπολέμου, είχε επικρατήσει η άποψη πως η ενσωμάτωση των σλαβόφωνων έπρεπε να γίνει μέσω της ευημερίας και της καλής διοίκησης και όχι μέσω των απαγορεύσεων και της πίεσης. Οι συγκροτημένες προτάσεις του νομάρχη Φλώρινας Καλλιγά, που συνιστούσε διακριτικότητα, πολλά έργα, δικαιοσύνη και πατρική στοργή δεν υλοποιήθηκαν.[199] Βέβαια, οι πιέσεις που ασκούνταν από κρατικά στελέχη (δάσκαλοι, στρατιωτικοί, δημόσιοι υπάλληλοι) δε διαμόρφωναν ένα ειδυλλιακό κλίμα για τους σλαβόφωνους των οποίων οι συνθήκες ζωής έγιναν πολύ πιο δύσκολες, κατά τη μεταξική περίοδο, με τα σκληρά μέτρα που επιβλήθηκαν για τον εξελληνισμό τους.(Για αυτά έχει ήδη γίνει αναφορά στο Δεύτερο Κεφάλαιο της παρούσας μελέτης).

Η αλλαγή του καθεστώτος σήμανε και τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των προσφύγων. Αρχικά, ωφελήθηκαν από την άνοδο των τιμών στα καπνά, καθώς οι περισσότεροι καλλιεργούσαν καπνά στα χωριά τους. Σύμφωνα με τον Ραϋμόνδο Αλβανό, η βελτίωση των οικονομικών τους, συσχετίστηκε με την επανεκτίμηση του ρόλου τους στις «επιτηρούμενες περιοχές» ως παραγόντων «ελληνοποίησης» και «υπερασπιστές» των εθνικών συμφερόντων. Στη νέα κατάσταση, αναγνωρίστηκαν ως «γνήσιοι Έλληνες» και κλήθηκαν να εκπληρώσουν τον ειδικό ρόλο που είχαν στην περιοχή.[200]

Η πολιτική διακρίσεων και κυρώσεων που ενεργοποιήθηκε εναντίον των σλαβόφωνων δεν ενέπλεξε μόνο τους κρατικούς λειτουργούς αλλά και απλούς πολίτες και κυρίως τους πρόσφυγες, οι οποίοι είδαν θετικά την προοπτική αυτή, διότι έτσι είχαν πιο προνομιακή θέση, σχετικά με τους ντόπιους.[201] Ενδεικτική είναι η επιστολή που έστειλε η επιτροπή Καυκασίων Φλώρινας στον Μεταξά, μέσω της οποίας τάσσονται με ενθουσιασμό στο πλευρό της «εθνικής κυβέρνησης», ως «πιστοί υποστηρικταί προγράμματος».[202] Σε έκθεση του Γ. Παπαδόπουλου, δασκάλου στην Έδεσσα την περίοδο αυτή αναφέρεται ότι το προσφυγικό στοιχείο «ενθουσιωδώς και αυθορμήτως» κατατάχθηκε στην ΕΟΝ, σε αντίθεση με τους απρόθυμους σλαβόφωνους.[203] Όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα, η πολιτική

---

[198] Στο ίδιο.

[199] Στο ίδιο, ό.π,σ.171: « Δέον αμέριστος να στραφή η προσοχή της Ελληνικής Διοικήσεως και απασών εν γένει ενταύθα αρχών διότι ούτοι [οι σλαβόφωνοι] …δύνανται να φρονηματισθώσι υπέρ της ελληνικής ιδέας και ν' αποβώσι άριστοι πατριώται και αγαθοί πολίται. ΘΑ ΑΝΗΚΩΣΙ ΟΜΩΣ ΕΙΣ ΕΚΕΙΝΟ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΟΠΕΡ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΩΣ ΚΑΙ ΕΝΔΕΛΕΧΩΣ ΥΠΕΡ ΑΥΤΩΝ ΜΕΡΙΜΝΑ ΚΑΙ ΟΠΕΡ ΘΑ ΕΡΓΑΣΘΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΣ ΙΝΑ ΠΡΟΣΕΤΑΙΡΙΣΘΉ ΑΥΤΟΥΣ.[υπογράμμιση δική του]…αρκεί να δειχθή εις τους δυσπιστούντας ότι υπάρχει όντως Κράτος ισχυρόν μεν αφ'ενός αλλά συγχρόνως και κυρίως δίκαιον και πατρικόν…». ΑΠΚ/ Έκθεση Καλλιγά 3394/26 Φεβρουαρίου1930, φφ.15-16

[200] Αλβανός, ό . π, σ. 236-237.

[201] Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη, *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική, χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα;,2016, σ.45-46

[202] *Μακεδονική*, 9/12/1936, σ.4 και στο Αθανασιάδης, ό. π, σ,366.

[203] Γ. Παπαδόπουλος, «Η κατά την τελευταίαν διετίαν καταβληθείσα προσπάθεια προς εξελληνισμόν της δυτικής Μακεδονίας και τα επιτευχθέντα αποτελέσματα», Αθήναι,22/7/1938 στο Δημήτρης Λιθοξόου, ό.π,σ.37-38

του «Νέου Κράτους» είχε ως αποτέλεσμα να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο το χάσμα ανάμεσα στους γηγενείς και τους πρόσφυγες, που ήταν ήδη μεγάλο από την περίοδο του Μεσοπολέμου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Επιχειρώντας έναν απολογισμό της εκπαιδευτικής πολιτικής, κατά τη μεταξική δικτατορία, σχετικά με τον εξελληνισμό των σλαβόφωνων, μπορούν να συναχθούν τα ακόλουθα συμπεράσματα. Με τη διάλυση του κοινοβουλευτισμού, η αφομοιωτική πολιτική των ξενόφωνων πληθυσμών στο ελληνικό εθνικό κράτος έλαβε χαρακτήρα αυταρχικό και μισαλλόδοξο. Η μεταξική διακυβέρνηση αντιμετωπίζοντας, κατά κύριο λόγο, τη σλαβόφωνη μειονότητα ως εθνική απειλή και «δούρειο ίππο» της βουλγαρικής επεκτατικότητας άσκησε κατασταλτική πολιτική, ποινικοποιώντας τη σλαβική κουλτούρα. Στις νέες συνθήκες, το τοπικό σλαβικό ιδίωμα δεν μπορούσε να συνυπάρχει με την ελληνική ταυτότητα και οι φορείς του-ακόμα και οι Έλληνες Μακεδονομάχοι- βρέθηκαν σε καθεστώς δίωξης[204].

Η αξιωματική εμμονή ότι η γλώσσα είναι το βασικότερο -αν όχι μοναδικό- κριτήριο εθνικής ταυτότητας ήταν η αιτία της αφομοιωτικής εξόρμησης μέσα από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς: τα σχολεία, οι δάσκαλοι ως «εθνικοί απόστολοι», η οργάνωση της ΕΟΝ, οι νυχτερινές σχολές επωμίστηκαν την εθνική δράση του εξελληνισμού και της διαπαιδαγώγησης. Σε σύγκριση με την προηγούμενη κοινοβουλευτική περίοδο, σημειώθηκε κάποια βελτίωση, αναφορικά με τον αριθμό των δασκάλων και των νυχτερινών σχολείων. Συγκεκριμένα, περισσότεροι εκπαιδευτικοί ήταν γηγενείς - γύρω στους 75 - απόφοιτοι, μάλιστα, διδασκαλείων της Δυτικής Μακεδονίας. Επιπλέον, πολλά μονοτάξια σχολεία, από 64 έφτασαν τα 15, δείγμα ότι αναβαθμίστηκαν. Σε απολογισμό του αφομοιωτικού έργου, κατά τη διετία 1936-1938 , που αποτυπώνεται στην έκθεση του Γ. Παπαδόπουλου[205] φαίνεται ότι τα μέτρα αφομοίωσης απέδωσαν, αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικά την αντιφατική πολιτική των προκατόχων του καθεστώτος. Το ίδιο περιγράφεται και στην έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Φλώρινας, Αλέξανδρου Αλεξόπουλου για το σχολικό έτος 1939-1940[206], όπως έχει ήδη επισημανθεί σε αντίστοιχο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας. Δεν πρέπει, τέλος, να αποσιωπηθεί η - εν μέρει - καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και η προσπάθεια κοινωνικής ένταξης των σλαβόφωνων, ανεξαρτήτως

[204] Αλβανός, ό. π, σ.248
[205] Γ. Παπαδόπουλος, ό .π, στο Καγκαλίδου, σ.149

[206] ΓΑΚ Φλώρινας, Αρχείο Δ/νσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, φ. 42, Έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων εκπαιδευτικής περιφέρειας Φλώρινας για το σχολικό έτος 1939-1940

των προθέσεων της μεταξικής κυβέρνησης, καθώς και το τυχόν θετικό έργο που συντελέστηκε από την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στη σχολική εκπαίδευση.

Αυτό που πρέπει να επισημανθεί, όταν γίνεται απόπειρα εξακρίβωσης της επιτυχίας μιας εκστρατείας- όπως αυτή της γλωσσικής αφομοίωσης των σλαβόφωνων από το δικτατορικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου - είναι ότι υπάρχει έλλειψη σοβαρού αντιλόγου στη δημόσια σφαίρα από τον λογοκριμένο τύπο, οπότε όλοι οι επιδιωκόμενοι στόχοι προβάλλονται επιτυχημένοι. Ενδεικτικό παράδειγμα ο πολυσέλιδος «απολογισμός μιας διετίας» που εξέδωσε το Υπουργείο Τύπου και Τουρισμού στον οποίο αναφέρεται πως, κατά την περίοδο του σχολικού έτους σχολικού έτους 1937/8, σε όλη τη Μακεδονία φοίτησαν στα νυχτερινά σχολεία 101.261 άτομα, από τα οποία 48985 άνδρες και 51276 γυναίκες.[207] Σε φλωρινιώτικη εφημερίδα της εποχής[208] δίνονται συγχαρητήρια σε όλους τους δασκάλους ανεξαιρέτως, «διότι ασμένως εδέχθησαν την πρότασιν του κ. Νομάρχου περί ιδρύσεως νυκτερινών Σχολών…». Στο δημοσίευμα προοικονομείται η επιτυχία του μέτρου: «Τα αποτελέσματα της τοιαύτης διδασκαλίας θα είναι ικανοποιητικά, δεδομένου ότι οι κάτοικοι κατανοήσαντες την σπουδαιότητα των μαθημάτων παρακολουθούσι ευχαρίστως αυτά»· γεγονός που θα επισημοποιηθεί λίγες μέρες αργότερα με την εγκύκλιο του νομάρχη Τσιακτσήρα.[209]

Ο πιο σημαντικός και απτός δείκτης εκτίμησης της αποτελεσματικότητας των μέτρων είναι ο βαθμός στον οποίο έχει εκπληρωθεί ο σκοπός της. Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μια συνολικότερη εκτίμηση της αφομοιωτικής πολιτικής απέναντι στους ξενόφωνους. Το έργο της εθνικής αφομοίωσης αποδείχτηκε δύσκολο, όχι μόνο κατά τη μεταξική διακυβέρνηση, αλλά και κατά την κοινοβουλευτική, εξαιτίας πολλών παραγόντων. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η ένταξη του πληθυσμού των Νέων Χωρών μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών παρεμποδίστηκε σε αρκετά μεγάλο βαθμό από τις διαφορές και τις συγκρούσεις που υπήρχαν ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες στην ελληνική Μακεδονία. Η παραδοσιακή μεσαία τάξη των ντόπιων αστών και των εμπόρων, όπως και των προσφύγων από το Μοναστήρι δεν ενθάρρυναν την ενσωμάτωση των σλαβόφωνων στην εκπαίδευση, γιατί έτσι θα έχαναν τη μονοπωλιακή κατοχή των ωφελειών που αυτή τους προσέφερε. Η πρόσβασή τους σε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά οφέλη ήταν αυτή που τους έκανε να υπερέχουν από τις υπόλοιπες μειονεκτούσες ομάδες.[210]

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο καθυστερούσε η αφομοίωση ήταν η κομματική εκμετάλλευση των ψήφων τους από τοπικούς πολιτευτές - κυρίως από τον συντηρητικό

---

[207] Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, Ο *απολογισμός μιας διετίας.4η Αυγούστου1936-1938*, Εν Αθήναις,1938, σ.87 & 241.
[208] *Η Μακεδονική*, «Νυχτερινά Σχολεία», 4/11/36, σ.4.
[209] Εγκύκλιος με ημερομηνία 27/11/1936, ό.π.
[210] Ηλιάδου-Τάχου, ό. π, σ.272

χώρο - οι οποίοι στηρίχτηκαν στην αντιπαλότητα των σλαβόφωνων με τους βενιζελικούς πρόσφυγες, θέτοντάς τους κάτω από την προστασία τους, με αντάλλαγμα την πολιτική τους υποστήριξη.[211] Το «όπλο», βέβαια, της ψήφου δε το άφηναν ανεκμετάλλευτο ούτε οι χωρικοί για τη διεκδίκηση συγκεκριμένων αιτημάτων, όπως μεταξύ άλλων, το χτίσιμο καινούργιων σχολείων στον νομό Φλώρινας, την ίδρυση οικοτροφείων, διδασκαλείων αρρένων και θηλέων.[212]

Η μέση εκπαίδευση χειμαζόταν από πολλές ελλείψεις σε σχολικά κτίρια και υλικοτεχνική υποδομή, σε κονδύλια, σε διδακτικό προσωπικό του οποίου το επίπεδο ήταν χαμηλό. Οι δάσκαλοι απέφευγαν τον διορισμό τους στις Νέες χώρες, καθώς τις αντιμετώπιζαν σαν «τόπο εξορίας» .[213] Αυτοί συνήθως προέρχονταν από τη Νότια Ελλάδα, ήταν άπειροι, χωρίς ειδικές γνώσεις για την εκπαίδευση των ξενόφωνων, με αποτέλεσμα να μην κερδίζουν την εμπιστοσύνη των κατοίκων. Εξάλλου, οι γνώσεις που παρείχαν ήταν θεωρητικές και καθόλου ελκυστικές στον αγροτικό πληθυσμό .[214]Οι γονείς έστελναν απρόθυμα τα παιδιά τους στο σχολείο, τα οποία αντιδρούσαν με όποιο τρόπο μπορούσαν στις πιέσεις, αρνούμενοι σιωπηρά την εγκατάλειψη της μητρικής τους γλώσσας, ακόμα και αν την γνώριζαν.

Οι σλαβόφωνες κοινότητες, άλλωστε, διακρινόντουσαν για τη συμπαγή κοινωνική τους δομή· οι μικτοί γάμοι ήταν πολύ περιορισμένοι και, αν πραγματοποιούνταν, τα καινούργια μέλη ήταν συνήθως προσφυγοπούλες που αφομοιώνονταν γλωσσικά κάτω από την ισχυρή παρουσία του pater familiae.[215] Η εκπαίδευση, επομένως, δεν μπορούσε να φέρει αποτελέσματα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα, δεδομένου ότι η διγλωσσία (καθαρεύουσα-δημοτική) τα πρώτα χρόνια του Μεσοπολέμου ταλάνιζε τους μαθητές. Όπως επεσήμανε ο Φίλιππος Δραγούμης, κάνοντας τον απολογισμό της μεσοπολεμικής Δημοκρατίας στην περιοχή «Κατά τα χρόνια 1925 έως 1936 έγινε αρκετή εργασία από το κράτος εις τα μέρη αυτά και το αποτέλεσμα είναι πως οι νέες γενεές των ξενόφωνων έγιναν κατ' ουσίαν δίγλωσσοι».[216] Ουσιαστικά, το ελληνικό κράτος έρχεται αντιμέτωπο με μια μορφή πολιτισμικής αντίστασης που ενοποίησε τους σλαβόφωνους ντόπιους, ανεξάρτητα από το εθνικό-πολιτικό τους παρελθόν. Χωρίς αυτό να σημαίνει από πλευράς τους άρνηση της ελληνικής κυριαρχίας ούτε ταύτιση με κάποιο εξωτερικό εθνικό κέντρο.[217]

---

[211] Διβάνη, ό. π, σ.335.
[212] Αλβανός, ό.π,σ.104
[213] Κωστόπουλος, ό .π, σ.113
[214] Διβάνη, ό. π, σ.334
[215] Γούναρης, ό. π, σ.100
[216] Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Φ. Δραγούμη, φ.104/141, Φίλιππος Δραγούμης προς Αντ. Σταυριανόπουλο, 05/07/1947.
[217] Κωστόπουλος, ό. π, σ.130.

Η διοικητική και ιδεολογική ανεπάρκεια του ελληνικού κράτους, ωστόσο, κυρίως των κατώτερων υπαλλήλων του δημοσίου που ερμήνευαν τις πολιτιστικές και γλωσσικές διαφορές ως αμφισβήτηση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, είχε τεράστιο συναισθηματικό κόστος για τη σλαβόφωνη μειονότητα. Μάλιστα, τα αισθήματα περιθωριοποίησης και εγκατάλειψης που βίωνε, σε συνδυασμό, με την οικονομική δυσπραγία, την αντιπαράθεση ντόπιων και προσφύγων για τη διανομή της γης, τη δυσανάλογη προς τον πληθυσμό αποδημία, τον επαναπατρισμό των μεταναστών από τους οποίους ορισμένοι επέστρεφαν εκβουλγαρισμένοι επέτειναν τη δυσκολία εξελληνισμού της.[218]

Για την πλειοψηφία των σλαβόφωνων πληθυσμών η ολοκληρωτική αποδοχή της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας δεν αποδείχτηκε περισσότερο προβληματική απ' ό, τι των άλλων ξενόφωνων πληθυσμιακών ομάδων που εντάχθηκαν καθυστερημένα στο ελληνικό κράτος· τουλάχιστον, μέχρι την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου.[219]

Οι σλαβόφωνοι, παρά τις ρητές απαγορεύσεις και το κύμα τρομοκρατίας που εξαπολύθηκε κατά τη διάρκεια του μεταξικού καθεστώτος, όχι μόνο δεν αφομοιώθηκαν γλωσσικά, αλλά αποξενώθηκαν ακόμα περισσότερο από το ελληνικό κράτος. Η έντονη παρεμβατικότητα του μεταξικού καθεστώτος στην καθημερινότητα της επίμαχης πληθυσμιακής ομάδας, με σκοπό τον βίαιο εξελληνισμό της δημιούργησε κλίμα εχθρότητας σε ό, τι εξέφραζε τον ελληνικό εθνικισμό, ενισχύοντας τις «τάσεις ταύτισης με τον εθνικό αλυτρωτισμό που εκπορευόταν από τη Σόφια και, ενδεχομένως, από το Βελιγράδι».[220] Ο κοινωνικός και οικονομικός αποκλεισμός δημιούργησε τις συνθήκες εκείνες για αναζωπύρωση λανθανόντων φιλοβουλγαρικών αισθημάτων σε μερίδα του σλαβόφωνου πληθυσμού και την προσφυγή σε βίαιες επιλογές, όταν το επέτρεψαν οι συγκυρίες.

Συμπερασματικά, τα κατασταλτικά μέτρα εξελληνισμού των σλαβόφωνων από τη μεταξική δικτατορία εξέφραζαν την πιο σκληρή εθνικιστική απαίτηση για άμεση εθνική ομογενοποίηση, επιφέροντας τα αντίθετα αποτελέσματα από τα αναμενόμενα. Πράγματι, οι διαδικασίες βίαιης αφομοίωσης οδήγησαν ορισμένους σλαβόφωνους στρεφόμενοι, εναντίον της Ελλάδας, να διεκδικήσουν μια άλλη εθνική ταυτότητα, κατά τη δεκαετία του' 40, όταν άλλαξαν οι συσχετισμοί δυνάμεων. Η ανάπτυξη της σλαβομακεδονικής ιδεολογίας, την κατοχική και εμφυλιακή περίοδο, και η κυριαρχία αποσχιστικών τάσεων σε μερίδα του σλαβόφωνου πληθυσμού είχαν στη βάση τους την καταπιεστική πολιτική της μεταξικής διοίκησης.

---

[218] Γούναρης, ό. π, σ.105
[219] Στο ίδιο, σ.106
[220] Κωστόπουλος, ό, π. σ.180

Ο απολογισμός των συνολικών επιπτώσεων που υπέστη ο σλαβόφωνος πληθυσμός, σύμφωνα με τον Κολλιόπουλο[221], είναι καταστροφικός· απότοκο της ίδιας δεκαετίας των πολεμικών συγκρούσεων υπήρξε η διεύρυνση του μακεδονικού εθνοτικού εθνικισμού, που συγκέντρωσε στοιχεία του παραδοσιακού ανθελληνισμού των Εξαρχικών, του όψιμου αντιβουλγαρισμού και, κυρίως του αντισερβισμού. Η προϊούσα γλωσσική και κοινωνική αφομοίωση, η μετανάστευση, η διασπορά εντός του ελληνικού χώρου κατέστησαν μεταπολεμικά αδύνατη την εκτίμηση της αριθμητικής δύναμης των σλαβόφωνων και, κυρίως, της τοποθέτησής τους απέναντι στο ελληνικό κράτος. Η υποχώρηση της σλαβοφωνίας , οι επιγαμίες, εμποδίζουν κάθε καταγραφή· οι κατ' εξοχήν ιδεολογικές αδυναμίες δε βοηθούν στη διαμόρφωση μιας μακεδονικής ταυτότητας στον ελληνικό χώρο, διαφοροποιημένης από την ομώνυμη ελληνική τοπική και λιγότερο από τη μακεδονική εθνική της πρώην ΠΓΔΜ, συνδεδεμένης, όμως, με τις μειονοτικές μνήμες του Μακεδονικού Αγώνα, του Μεσοπολέμου και της Κατοχής.[222]

Τελικά, η ταυτότητα αυτή με την περιορισμένη απήχηση και τις προφανείς αδυναμίες μπορεί να θεωρηθεί μια προσωπική πολιτική ή ιδεολογική επιλογή που δε δύναται να προσμετρηθεί από μελετητές· μια ταυτότητα που, αν έλειπαν οι πολιτικές σκοπιμότητες, δύσκολα θα χαρακτηριζόταν εθνοτική. Στις μέρες μας, μετά τη Συμφωνία των Πρεσπών (2018), που υπογράφτηκε από την Ελλάδα και τη - μετονομασθείσα από FYROM - Βόρεια Μακεδονία επιβάλλεται κάθε συζήτηση να γίνεται με αλληλοσεβασμό και πνεύμα διαλόγου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Ξένη Βιβλιογραφία

Άντερσον Μπένεντικτ, Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, Νεφέλη, Αθήνα 1997.

Γκέλλνερ Έρνεστ, Έθνη και εθνικισμός, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

Brubaker R. , In the name of the nation: reflections on nationalism and patriotism. Citizenship Studies, v.8 n.2, 2004.

[221] Γούναρης, ό. π, σ.106-108 :«10000 νεκροί νέοι και νέες στρατεύσιμης ηλικίας και 30000 εκπατρισθέντες, το 1/3 του πληθυσμού, όπως είχε διαμορφωθεί το 1940» στο Κολλιόπουλος, *Λεηλασία φρονημάτων*,τ.Β΄,σ.286-287.

[222] Στο ίδιο.

Gellner, Nations and Nationalism, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

Hobsbawm, E, The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991.

Hroch, M, From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation building Process in Europe, στο Balakrisnan, Gopal (ed), Mapping the Nation. New York and London: Verso 1996.

Kalin, R. & Berry, J.W., Social ecology of ethnic attitudes in Canada , Canadian Journal of Behevioral Science.v.14,1982.

Kontogiorgi E, The Rural Settlement of Greek Refugees in Macedonia: 1923-1930, Διδακτορική διατριβή , Οξφόρδη 1996.

Michael, J.(UK), Vintage Books (US), 1994.

Renan Ernest, " Qu'est-ce qu' une nation ? στο John Hutchinson &Antony Smith, Nationalism, Oxford Univercity Press, 1994.

Rieger, F.& Wong Rieger, D., Doing Relevant Research: The Essential Role of the Research Model στο Punnet, B.J (ed.) Handbook of International Management Resources Boston : Blackwell, 1995.

Rumbaut, R.G.,Social Assimilation of Immigrants, Encyclopaedia of the Social and Rehavioral Sciences Elsevier Science Ltd,2015.

Smith Antony D., National Identity. University of Nevada Press, Penguin, 1991.

Smith Antony D., Gastronomy or geology? The role of nationalism in the construction of nations. Nations and Nationalism.v, no.1, April 2004.

Verdery, Ethnicity, Nationalism and State - making, στον τόμο The Anthropology of Ethnicity επιμ. H. Govers Vermeulen C., σ. 33 - 58, Het Spinhuis, Amsterdam, 1994.

Watson Hugh Seton, Nations and States. An Enquiry in to the Origins of Nations and the Politics of Nationalism, London 1977.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αρχειακές πηγές-Αδημοσίευτο υλικό

Αρχείο Υπ.Εξ.

I.A.Y.E 1937, A//6/9

I.A.Y.E 1937, A/6/9, α. π. 16093

Αρχείο Γενναδίου Βιβλιοθήκης

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Φ. Δραγούμη, φ.104/141, Φίλιππος Δραγούμης προς Αντ. Σταυριανόπουλο, 05/07/1947.

Γενικά Αρχεία του Κράτους ΓΑΚ

ΓΑΚ Φλώρινας, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των Δημοτικών Σχολείων της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Φλωρίνης. Σχολικόν έτος 1926-1927.

ΓΑΚ, ΚΥ, Αρχείο ΕΟΝ, φ. 13, εμπιστ. 316, Υπουργείο Οικονομικών προς τον Κυβερνητικό Επίτροπο Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας, Αθήνα 11-03-1939

ΓΑΚ, ΚΥ, Αρχείο ΕΟΝ, φ. 26, α .ε. 027 και φ. 27, α .ε. 012.

ΓΑΚ Φλώρινας, Αρχείο Δ/νσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, φ. 42, Έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων εκπαιδευτικής περιφέρειας Φλώρινας για το σχολικό έτος 1939-1940.

ΓΑΚ Φλώρινας, Αρχείο Δ/νσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, φ. 41, Έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων εκπαιδευτικής περιφέρειας Φλώρινας για το σχολικό έτος 1939-1940.

ΓΑΚ, ΚΥ, Αρχείο ΕΟΝ, φ. 13, Υπ. Οικονομικών προς Κυβερνητικό Επίτροπο ΕΟΝ, Αθήνα 11-03- 1939.

Αρχειακές πηγές-Δημοσιευμένο υλικό

Αρχείο Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού

Ο απολογισμός μιας διετίας.4η Αυγούστου 1936-1938, Εν Αθήναις,1938.

Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων

Ο Εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Η δράσις του Συλλόγου κατά την Εκατονταετίαν 1869-1969, Αθήνα 1970.

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Βενιζέλου-Φάκελος 107-3. Έκθεσις υπ΄ αρ. 3394 του Νομάρχου Φλωρίνης Π. Καλλιγά 26 Φεβρουαρίου 1930, φφ.15-16

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Βενιζέλου-Φάκελος 183-572. Επιστολή Γεωργίου Μόδη προς τον Βενιζέλο, 1932-1933

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Βενιζέλου-Φάκελος 108-5. Έκθεση του Νομάρχη Φλωρίνης Β. Μπάλκου προς Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και Πολιτικό Γραφείο Πρωθυπουργού, Φλώρινα 30-01-1931.

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Βενιζέλου. Έκθεση του ιδίου προς το Πολιτικό Γραφείο του Πρωθυπουργού στις 10 Μαρτίου 1932

Νόμοι-ΦΕΚ

Ν.3182/1925/ΦΕΚ 187/7.8.1924. Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής εκπαιδεύσεως

ΑΝ 376/1936/ΦΕΚ 546/18.12.1936. Περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων.

Εγκύκλιος με ημερομηνία 27/11/1936 στη Μακεδονική, 4/12/1936, σ.2

Πρακτικά

Πρακτικά – Β΄ Διάσκεψης Περιφερειακών Διοικητών και Διοικητριών ΕΟΝ, τ. Α΄, εκδόσεις ΕΟΝ, 1940, σ. 398.

Εφημερίδες

Έλεγχος, Φλώρινα, 31-05-1930

Έλεγχος, Φλώρινα, 29-06-1930

Μακεδονική, Φλώρινα, 04-11-1936

Μακεδονική, αρ. φ. 400, 09-12-1936

Μακεδονική, αρ. φ. 430, 02-07-1937

Μακεδονική, αρ. φ. 442, 24-09-1937

Μακεδονική, αρ. φ. 457, 14-01-1938

Μακεδονική, αρ. φ. 458, 21-01-1938

Μακεδονική, αρ. φ. 476, 22-05-1938

Μακεδονική, αρ. φ. 477, 30-05-1938

Μακεδονική, αρ. φ. 481, 26-01-1938

Φωνή του Λαού, Φλώρινα, 24/4/1926

Φωνή του Λαού, Φλώρινα, 21/12/1929

Επιστολές

Επιστολή του Ιωάννη Μεταξά προς τους Γενικούς Επιθεωρητές της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και Επιθεωρητές Δημοτικών Σχολείων, στο http://digital.lib.auth.gr/record/38402.

Επιστολές του Σίμου Στανόη προς τον Δραγούμη στις 23/1/37 και 17/6/37, ΑΦΔ 57/87 και 89

Ημερολόγιο

Ιωάννης Μεταξάς, Το προσωπικό του ημερολόγιο, τ. 7, Γκοβόστης, Αθήνα 1976

Προσωπικό Ημερολόγιο Ι. Μεταξά, προσβάσιμο στο www.ioannismetaxas/Hmerologio.html

Δευτερογενείς Πηγές

Αγγελής, Βαγγέλης «*Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα…*», Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.

Αγγελής, Βαγγέλης, «Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2004

Αγγελόπουλος, Γιώργος, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους», Περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, Τεύχος 63, 1997

Αθανασιάδης, Ανδρέας, *Στη σκιά του «βουλγαρισμού». Αποτυπώσεις «πολιτικών και εθνικών φρονημάτων» των πολιτών της περιφέρειας Φλώρινας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2017

Αθανασιάδης, Χάρης, «Από σήμερα είστε μικροί στρατιώτες!» ο Ιωάννης Μεταξάς και η δημοτική γλώσσα, Ιστορικά, 68, 2018.

Αλβανός, Ραϋμόνδος «Κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς», Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2005

Αλβανός, Ραϋμόνδος, *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κράτος και ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου.* Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2019

Αλιβιζάτος, Νίκος, Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, Θεμέλιο, 1995

Βάρδα, Χριστίνα «Όψεις της πολιτικής αφομοίωσης στη δυτική Μακεδονία στο Μεσοπόλεμο», Τα Ιστορικά, 10/18-19, (Ιούνιος – Δεκέμβριος 1993).

Γούναρης, Βασίλης, «Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας», στο Κων/νος Τσιτσελίκης – Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών, ΚΕΜΟ-Κριτική, Αθήνα 1997.

Διβάνη, Λένα, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

Ηλιάδου – Τάχου, Σοφία, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος. Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, Gutenberg, Αθήνα 2006.

Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία, *Η «Εξελλήνισις» των Αλλόγλωσσων. Μακεδονικό Ζήτημα και Εκπαίδευση (1870-1967)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2021

Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία, Δ.Μιχαήλ, «Συγκρότηση ταυτοτήτων την εποχή του εθνικισμού Η περίπτωση των Βλάχων της Πελαγονίας». Πρακτικά Α΄Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου , 29-31 Μαΐου 2009. Ελληνική Ιστορική Εταιρία, Θεσσαλονίκη, 2010

Καγκαλίδου, Ζαφειρούλα Ι., *Εκπαίδευση και πολιτική: η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου*, Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999

Καλαντζής, Ευάγγελος, *40 χρόνια αναμνήσεις*, Αθήνα, 1969

Καλαντζής, Κωνσταντίνος, *Η Παιδεία εν Ελλάδι (1935-1951)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002

Καλεράντε, Ευαγγελία, *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2016

Καλλιάφα, Σπ., «Περί των Αναγνωστικών βιβλίων εν γένει και περί των βοηθητικών βιβλίων του Δημοτικού σχολείου», Εκπαιδευτικά Χρονικά, έτος Ε', τ χ. 51, Νοέμβριος 1937

Κάραμποτ, Φίλιππος, «Σλαβομακεδόνες και κράτος στην Ελλάδα του μεσοπολέμου», Ίστωρ, τ. 10, Δεκέμβριος 1997.

Κλάψης, Αντώνης, «Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις : οι συνομιλίες Βενιζέλου-Μαρίνκοβιτς (Δεκέμβριος 1930)» ΚΘ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 16-18 Μαΐου 2008

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., «Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα», Εστία, Αθήνα, 1985

Κολλιόπουλος, Ιωάννης, ΙΕΕ, τ.ΙΕα

Κολλιόπουλος, Ιωάννης, *Λεηλασία φρονημάτων*, το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία 1941-1944, Βάνιας, 1944

Κολλάρος, Β., «Η μειονοτική πολιτική του Ε. Βενιζέλου», Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κοντογιώργη, Έλσα, «Η αποκατάσταση, 1922-1930», στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 7ος τόμος, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, Από την αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Κούφης, Παύλος, *Άλωνα Φλώρινας, Αγώνες και θυσίες*, Αθήνα, 1990

Κωστής, Κώστας, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα 2021

Κωστόπουλος, Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008.

Λιθοξόου, Δημήτρης, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση. Ατασθαλίες της ελληνικής ιστοριογραφίας*, Λεβιάθαν, Αθήνα 1992.

Λιναρδάτος, Σπύρος, *4η Αυγούστου*, ε' έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988

Μεταξάς, Ιωάννης, *Λόγοι και Σκέψεις*, τ. Β΄, Αθήνα 1969

Μόδης, Γεώργιος, *Αναμνήσεις*, εκδόσεις πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2004

Μπακάλης Κώστας, «Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά», history-logotexnia.blogspot.com

Παυλίδου, Ευθυμία, «Εκπαίδευση και Εθνογλωσσική Ενσωμάτωση των Ξενόφωνων Πληθυσμών στην Ελλάδα την περίοδο 1912-1940», Θεσσαλονίκη. Διδακτορική διατριβή ΠΤΔΕ: ΑΠΘ, 2017

Πλουμίδης, Σπυρίδων, *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1940)*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2016

Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα, *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική, χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2016

Σαρηγιαννίδου, Ελισάβετ, Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής , κατά τη Μεταξική περίοδο. Η περίπτωση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου(1937-1940), Μεταπτυχιακή εργασία, ΠΤΔΕ, Φλώρινα

Τενεκετζής, Κωνσταντίνος, «Πολιτικές δυνάμεις και δικτατορία 4ης Αυγούστου (1936-1940).- Η αντίδραση εναντίον του καθεστώτος», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2000

Σφήκας Δ. Θανάσης, *Η Ελλάδα και ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος*, Αθήνα, 2000

Τούντα – Φεργάδη, Αρετή, *Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες* (Πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφόφ 1924-1925), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1986.

Φραγκουδάκη, Α, Δραγώνα Θ, *Τι είν' η πατρίδα μας*; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997